

Т.Г. Купрій

СОЦІОЛОГІЯ

СХЕМИ, ТАБЛИЦІ, ДІАГРАМИ, ГРАФІКИ

Київ 2011

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Інститут лідерства та соціальних наук**

Т.Г. Купрій

СОЦІОЛОГІЯ

СХЕМИ, ТАБЛИЦІ, ДІАГРАМИ, ГРАФІКИ

Київ 2011

УДК 316
ББК 60.56я 73
К 92

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка
(Протокол №___ від _____ 2011 р.)

Рецензенти:

Заваженко Тетяна Михайлівна, кандидат філософських наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Економіко-технологічний університет»

Петренко-Лисак Алла Олександрівна, кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Купрій Т. Г.

**Соціологія. Схеми, таблиці, діаграми, графіки / Укл.: Купрій Т.Г. – К.:
Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка, 2011. – 161 с.**

ISBN 978-966 -???????

У навчальному посібнику комплексно висвітлено зміст курсу «Соціологія» за кредитно-модульною наочною системою навчання для студентів гуманітарних спеціальностей. До кожної теми пропонується опорний конспект матеріалу, виконаний у схемах, таблицях, діаграмах, графіках. У посібнику наведені завдання для самоперевірки знань, тестові завдання, предметний покажчик основних понять та додатковий довідковий матеріал, що спрямований на розвиток соціологічного мислення у спеціалістів соціально-гуманітарного напрямку. Пропонується для студентів, викладачів ВНЗ, вчителів спеціалізованих ліцеїв і коледжів.

УДК 316
ББК 60.56я 73

© Купрій Т.Г., 2011 р.
© КУ імені Бориса Грінченка, 2011 р.

Зміст

Вступне слово	5
Тема I. Соціологія як наука і навчальна дисципліна	6
Тема II. Історія розвитку соціологічної науки	17
Тема III. Суспільство як соціальна система	30
Тема IV. Соціальна структура суспільства	40
Тема V. Соціальна стратифікація і соціальна мобільність	55
Тема VI. Соціальні зв'язки і соціальні відносини	78
Тема VII. Особистість в системі соціальних зв'язків	106
Тема VIII. Методика та техніка соціологічних досліджень	126
Термінологічний словник	141
Обличчя соціологічної науки Західної Європи, США та України	148
Рекомендована література	157

Вступне слово

Соціологія – це наука про суспільство як взаємопов'язане ціле. Вона представляє собою систему знань про те, що є очевидним у людському спільному житті. Йдеться про те, як і чому люди співпрацюють між собою, одружуються, конфліктують, приймають гостей, вибирають органи державної влади, формують своє життя. Втім, соціальні явища, такі як народжуваність і смертність, молодість і старість, поразка й успіх, влада та безвладдя, є насправді не такими вже й простими утвореннями. Навпаки, вони є дуже складними, тому вимагають ретельного вивчення, оскільки Україна обрала шлях демократичних соціальних реформ із метою побудови правової держави. Саме тому соціологія поступово займає міцні позиції у напрямі вивчення соціальних відносин.

Протягом майже двох сторіч соціологія намагається дати раціональні відповіді на питання щодо спільного життя людей. Але суспільство змінюється, виникають нові проблеми та виклики, що потребують нових відповідей. Щоб ці відповіді були новим життєвим реалієм, соціології потрібно постійно оновлюватись. Це стосується як соціологічної теорії, так і методології її вивчення, методів збору і систематизації соціологічної інформації. Саме сьогодні відчувається гострий дефіцит адекватних знань про людину та світ. Сучасна соціологічна наука являє собою гігантську систему соціальних знань, дослідницьких технологій, методик, за допомогою яких вона охоплює соціальну реальність, процеси і явища соціального життя. Цей масив невпинно поповнюється новими знаннями.

Освоєння курсу соціології дозволить оволодіти фундаментальними основами важливих знань, умінь та навичок з підготовки та проведення конкретних соціологічних досліджень. Засвоєння студентами вищих навчальних закладів основ соціологічної науки сприятиме їм упевнено використовувати у майбутньому не тільки професійні, але і громадянські права та обов'язки.

Запропонований навчальний посібник допоможе студентам денної, заочної та дистанційної форм навчання самостійно опанувати основи соціологічних знань. Метою посібника є вироблення у студентів вірної інтерпретації соціальних явищ і процесів на підставі соціально-політичного світогляду; сформування соціального мислення, розуміння, а також можливість соціальних проблем, джерел їх виникнення і можливих шляхів їх розв'язання, використання студентами накопичених знань для ґрунтовного удосконалення життєдіяльності суспільства в цілому й окремих соціальних груп та індивідів зокрема.

Запропонований посібник відрізняється від раніше виданих як за структурою, так і за змістом. Формат різноманітної наочності у вигляді таблиць, графіків, схем і діаграм дозволить студентам краще опанувати курс «Соціологія», а питання для самоконтролю і тести закріплять здобуті теоретичні знання з використанням компетентнісного підходу. Доданий предметний покажчик основних термінів і понять, а також інформативні довідки про дослідників-соціологів підвищать рівень саморозвитку студентів з даної дисципліни. Навчальний посібник стане у нагоді всім, хто цікавиться соціологічним знанням.

Зміст

1. Суть поняття соціологія.
2. Об'єкт і предмет соціологічної науки.
3. Закони, категорії і методи соціології.
4. Структура і рівні соціологічного знання.
5. Основні функції соціології.
6. Зв'язок соціології з іншими науками.

Основні поняття: об'єкт, предмет, функції, структура, соціологія, теорія, емпірія, соціологічна методологія, суспільне, соціальне, соціальна реальність, об'єктивна соціальна реальність, суб'єктивна соціальна реальність, соціальні відносини, соціальна дія, соціальна взаємодія, соціальне явище, соціальний факт.

Рекомендована література: [1-36; 40; 65; 66; 70; 76; 79; 80; 87; 88; 90; 93, 98; 101; 102]

Суть поняття соціологія

О. Конт

Соціологія — це наука про фундаментальні закони розвитку суспільства— вищої реальності, яка підпорядковується лише природничим законам.

М. Вебер

Соціологія — це наука, яка прагне, витлумачуючи, зрозуміти соціальну дію і тим самим каузально (причинно) пояснити її процес та вплив.

П. Сорокін

Соціологія вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, та явища, які виникають внаслідок цього процесу взаємодії, з іншого боку.

Н. Смелзер

Соціологія — один із способів вивчення людей. Соціологи прагнуть з'ясувати, чому люди ведуть себе певним чином, чому вони утворюють групи, йдуть на війну, поклоняються комусь, одружуються, голосують, тобто все, що відбувається у взаємодії один з одним.

СОЦІОЛОГІЯ (вчення, поняття про суспільство)

Наука про загальні і специфічні соціальні закономірності організації, функціонування і розвитку суспільства, шляхи і методи їхньої реалізації в діях, взаємодіях людей, спільнот і суспільства в цілому

Термін “соціологія” введений французьким вченим О. Контом в праці “Курс позитивної філософії” в 1838 р.

Об’єкт і предмет соціологічної науки

Об’єкт науки і пізнання – суспільство як соціальна система, яка існує незалежно від нашого знання; основні елементи суспільства, соціальні зв’язки, соціальні відносини і спосіб їх організації.

Предмет науки і пізнання – частина об’єктивної реальності, яка аналізується як специфіка системи та структури суспільства, динаміки перебігу його процесів, діяльності особи, соціальних спільнот та різноманітних верств населення; закони і закономірності функціонування та розвитку особистості, взаємодії соціальних суб’єктів.

Об’єктивні соціальні явища суспільства
(соціальні відносини, соціальні організації, соціальні спільноти, соціальні явища, соціальні процеси, соціальні інститути, соціальні суб’єкти)

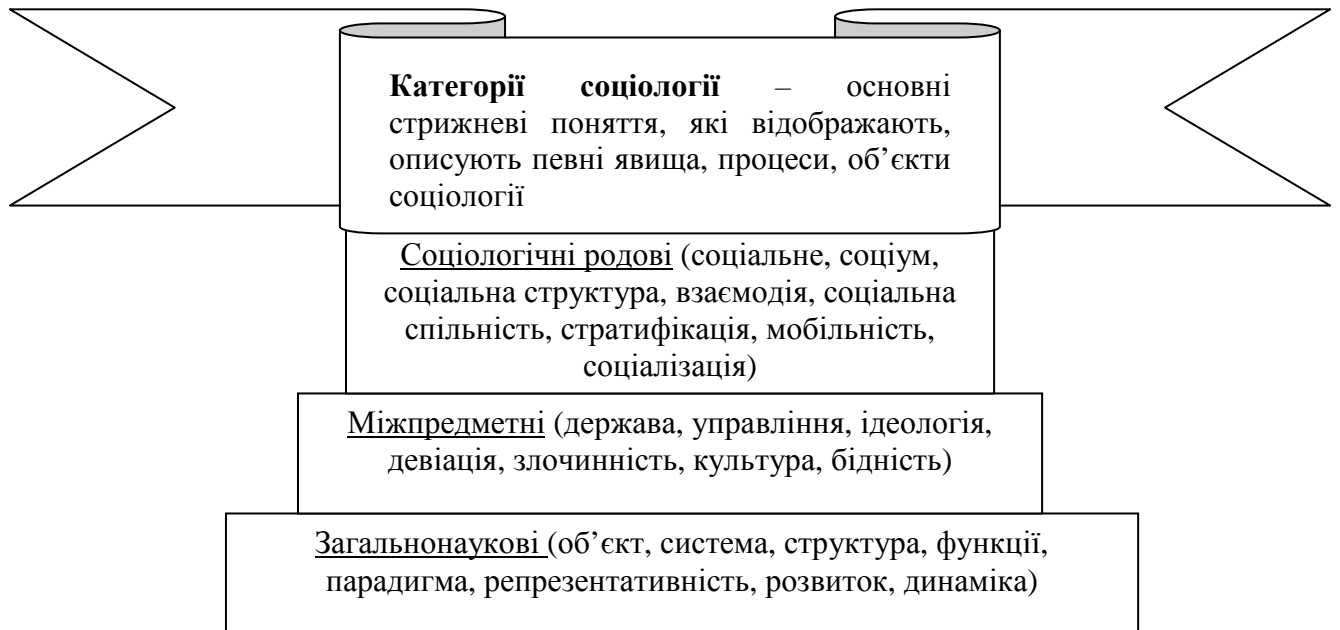
Основна категорія соціології визначається поняттям “соціальне”

Соціальне – сукупність тих чи інших якостей і особливостей соціальних відносин, інтегрована індивідом чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, яка виявляється в ставленні до:

- - один одного
- - до свого місця в суспільстві
- - до явищ і процесів суспільного життя

Закони, категорії і методи соціології

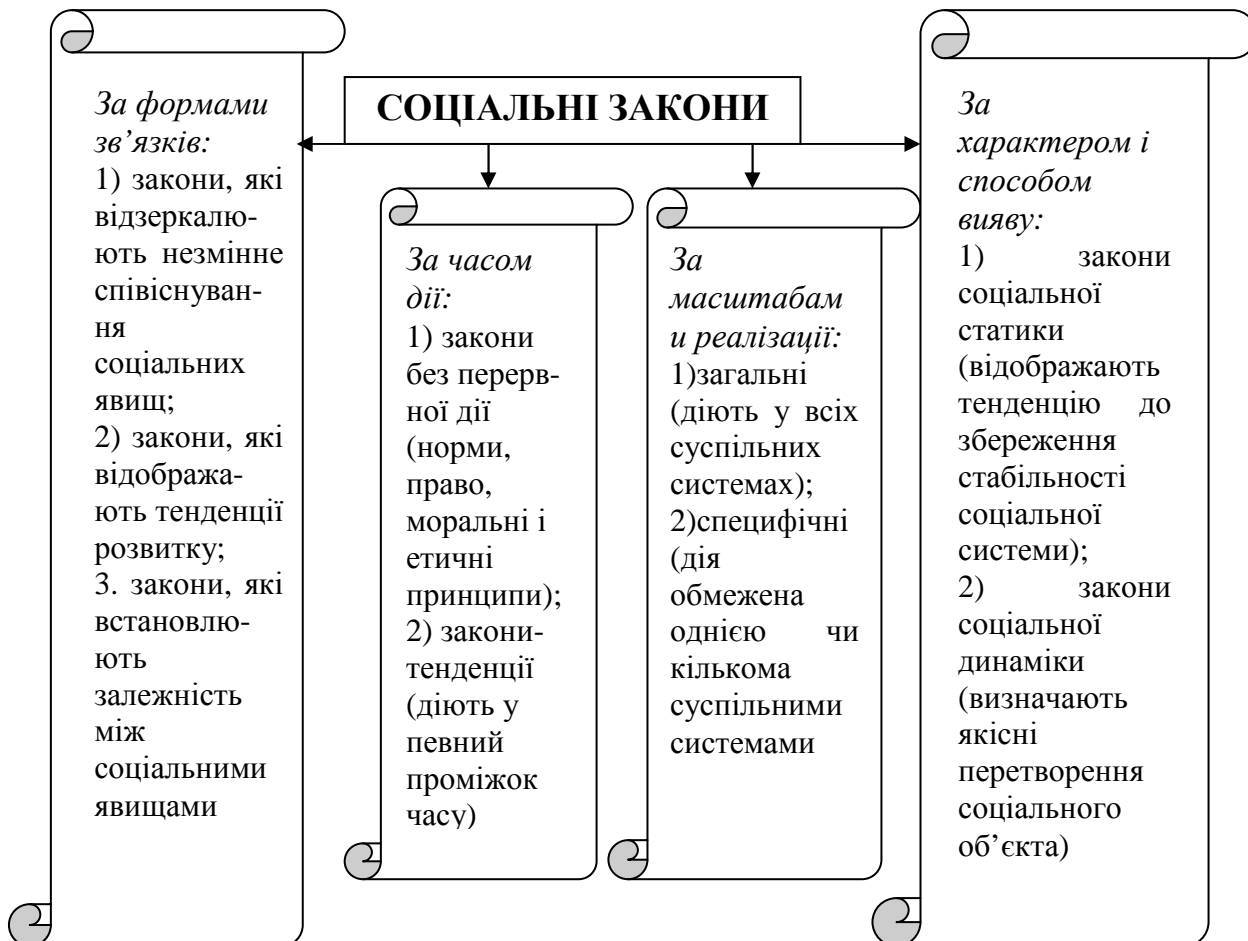

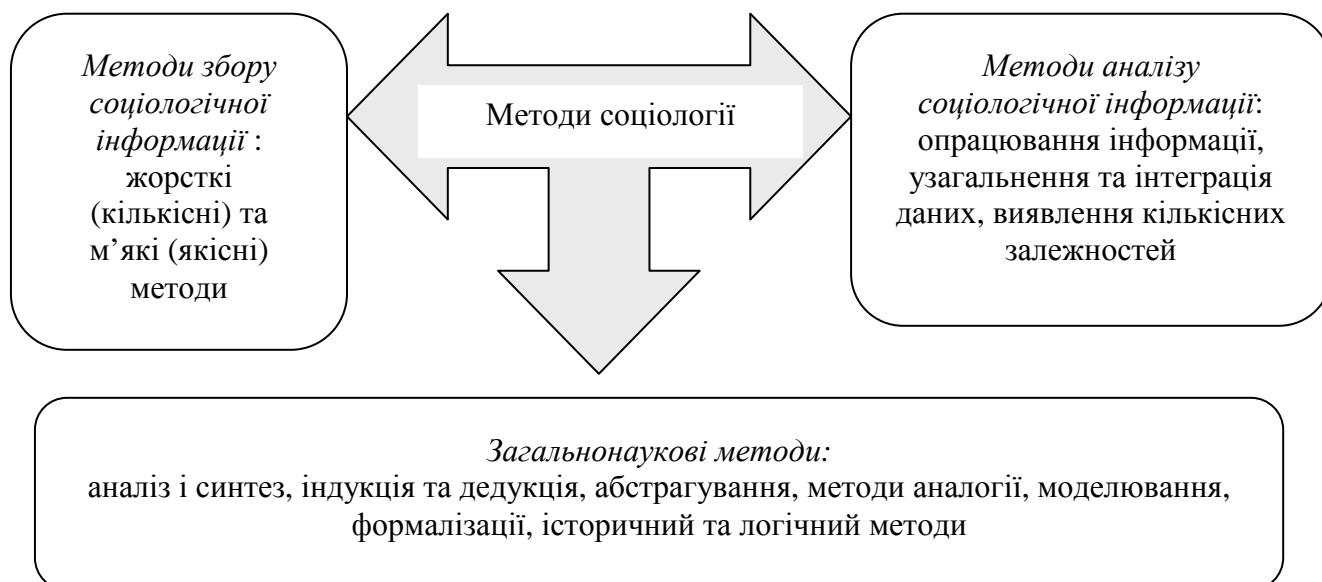
Закони соціології

Соціальні закони – відносно сталі й систематично відновлювані відносини між народами, націями, класами, соціально-демографічними групами, а також між суспільством і соціальною організацією, суспільством і колективом, суспільством і особистістю тощо.

Соціальні закони діють завжди і всюди без будь-яких винятків

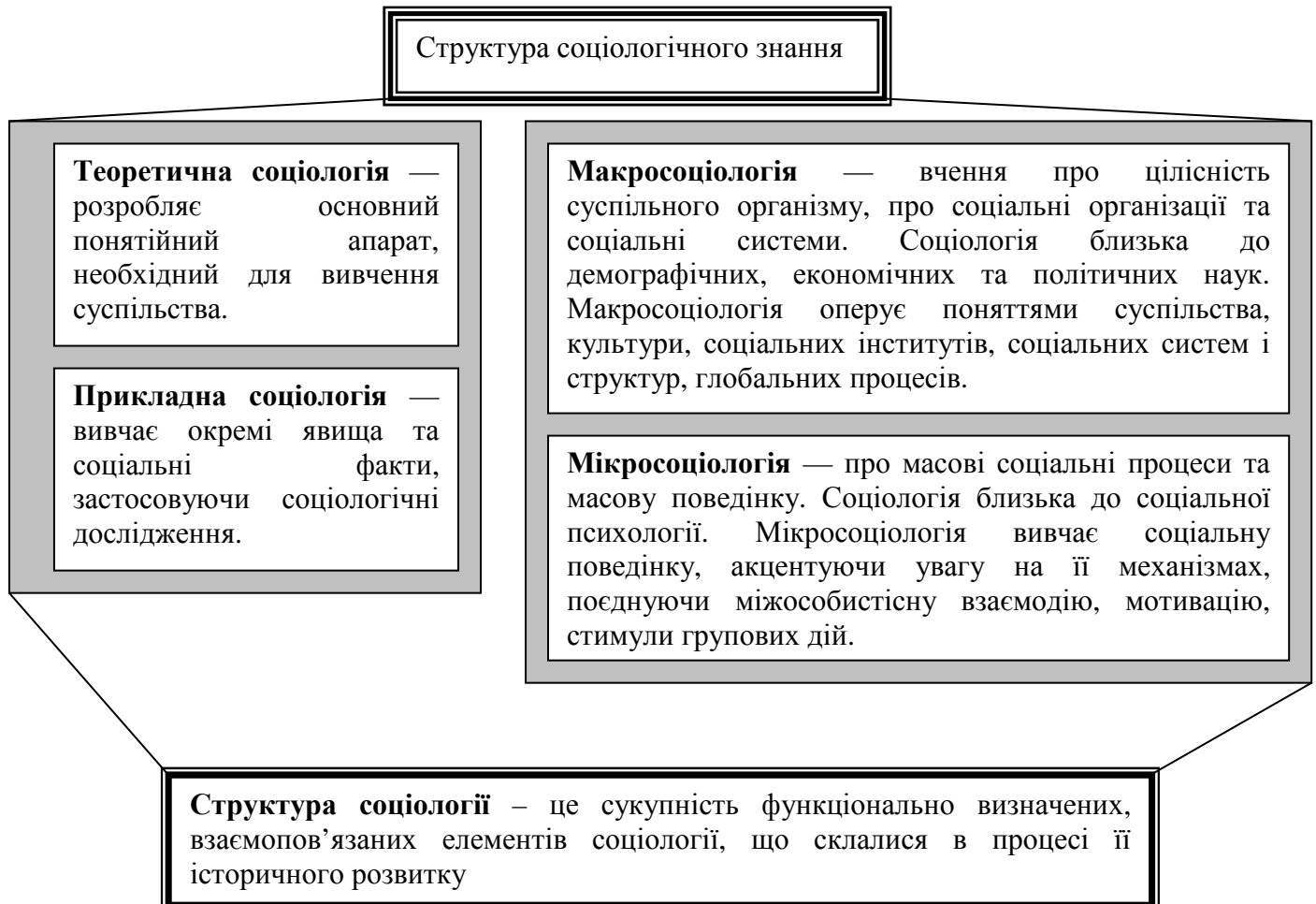

Методи соціології – способи пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя з метою побудови й обґрунтування системи знання.

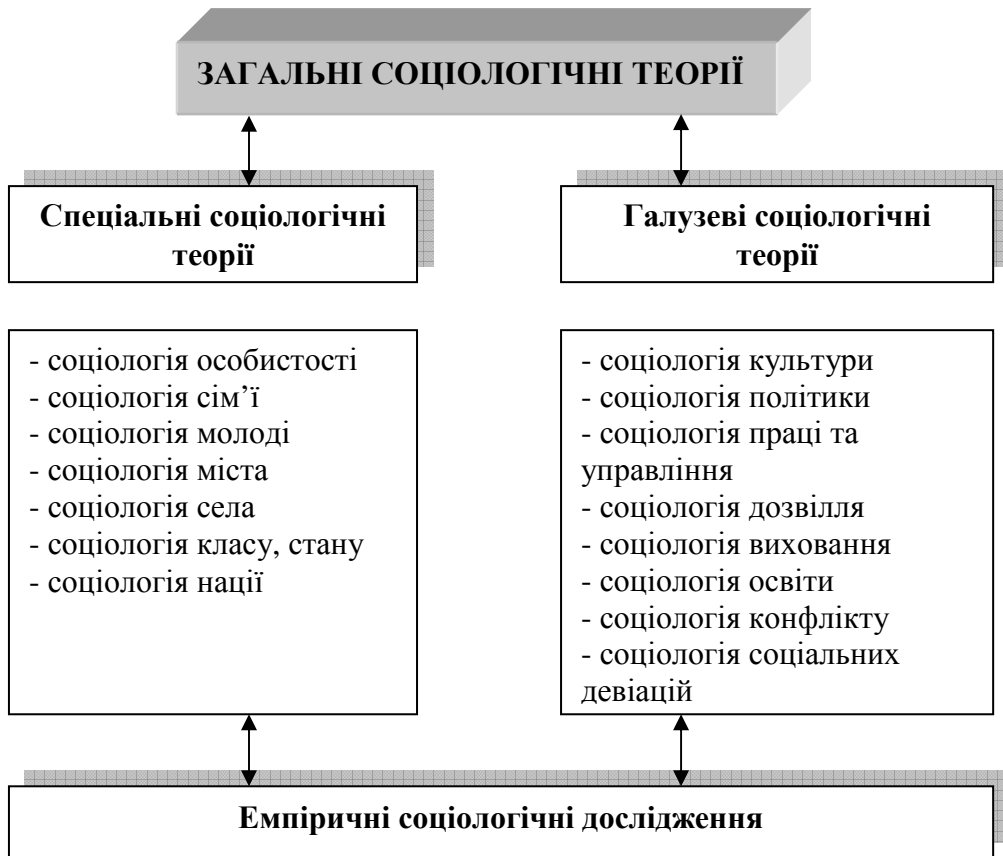

Структура та рівні соціологічного знання

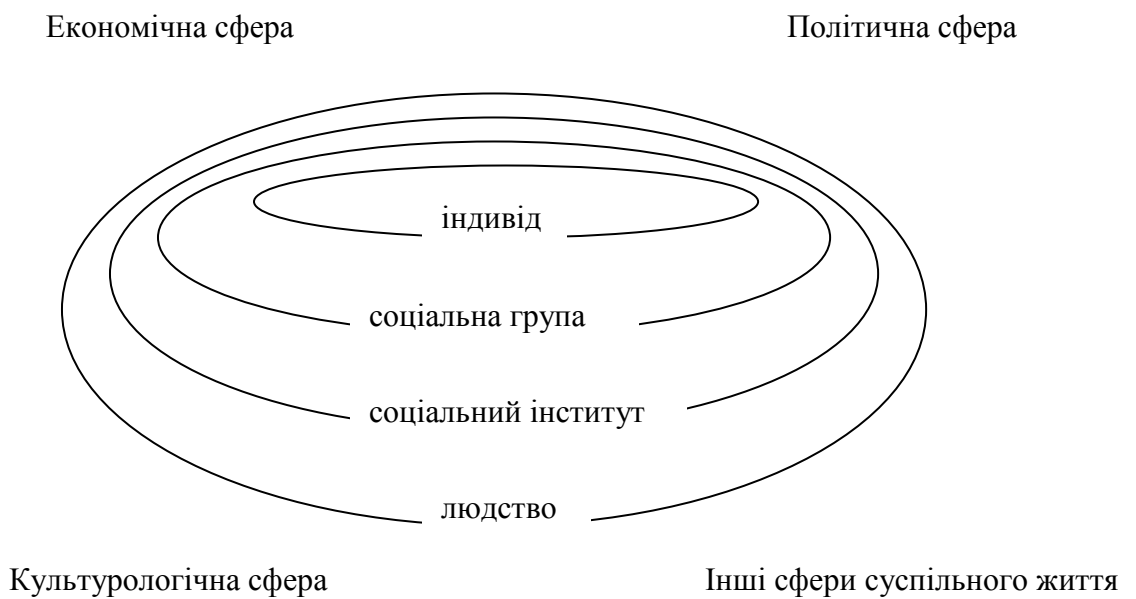

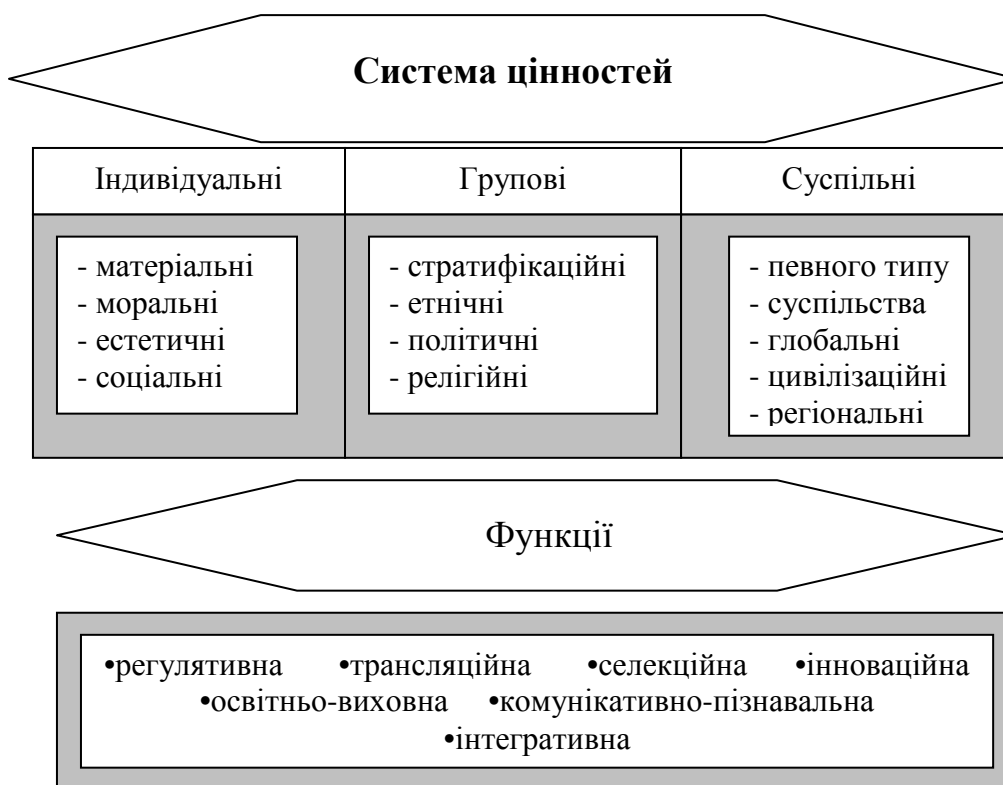
Рівні соціології

Рівні суспільства у сферах суспільних відносин

Основні функції соціології

Функції соціології – сукупність ролей, які виконує наука в організації суспільства як соціальної системи, у реалізації інтересів соціальних спільнот і груп; напрямки і сфери діяльності соціології

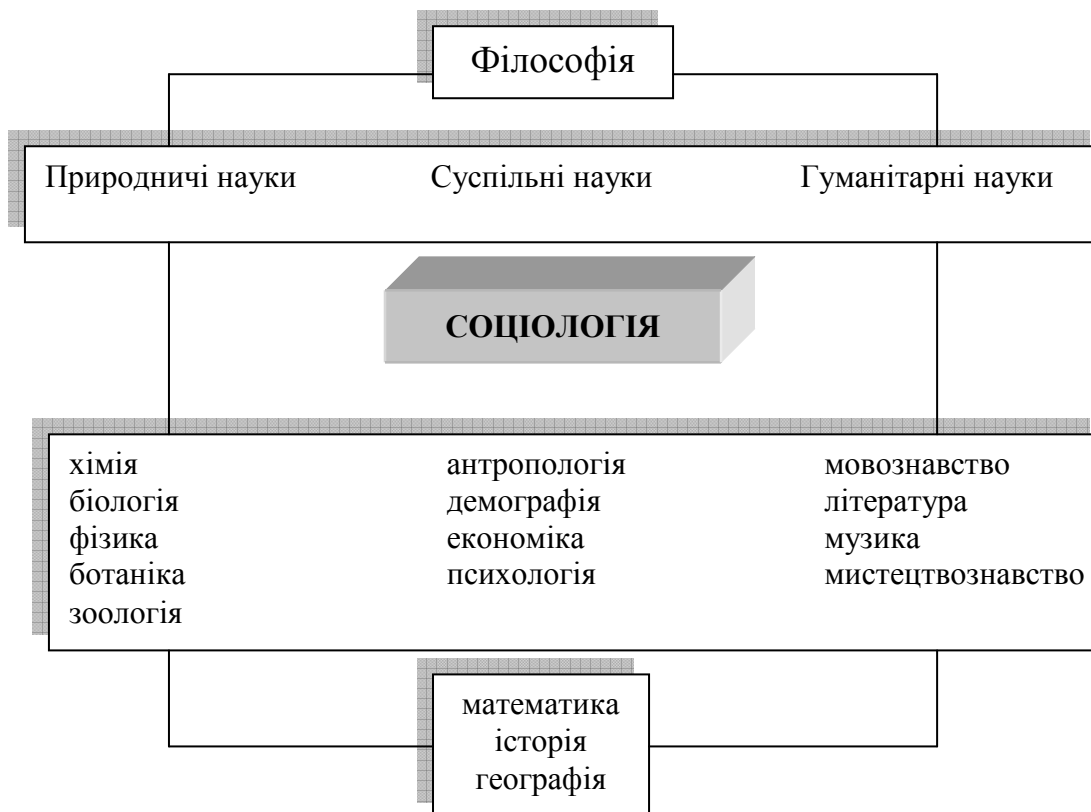
Функції соціології

<i>Пізнавальна</i>	Вивчення закономірностей соціального розвитку, тенденцій зміни різних соціальних явищ.
<i>Практична</i>	Участь соціології у розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління різними соціальними процесами та суспільством загалом.
<i>Теоретична</i>	Концентрація, пояснення, поповнення та збагачення наявного соціологічного знання, розробка законів та категорій науки на основі дослідження соціальної реальності.
<i>Описова</i>	Опис, систематизація, одержаного дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних розвідок, наукових статей, книг.
<i>Інформаційна</i>	Збір та нагромадження соціологічної інформації, яку одержують внаслідок проведення досліджень.
<i>Прогностична</i>	Підготовка соціальних прогнозів (довгострокових та короткострокових);

	Здійснення науково обгрунтованої перспективи розвитку особистості, соціальних груп, суспільства.
<i>Управлінська</i>	Прийняття управлінських рішень; використання знань для розробки і створення ефективних моделей управління різноманітними соціальними системами та соціальними інститутами, соціальними процесами та об'єктами.
<i>Гуманістична</i>	Розробка цілей соціального розвитку, формування соціальних ідеалів та цінностей, програм науково-технічного й соціокультурного розвитку.
<i>Інструментальна</i>	Розробка та вдосконалення методів вивчення соціальної реальності: методів збору, обробки та аналізу первинної інформації.

Зв'язок соціології з іншими науками

Соціологія займає, завдяки своїй універсальності, центральне положення серед соціальних наук. Соціологія «проникає» у всі сфери життя, де соціальні дії і соціальна поведінка людей є основним і визначальним фактором.

**Зв'язок соціології
з іншими науками**

Історія

Спільний об'єкт і предмет дослідження – суспільство, закономірності його розвитку та функціонування у конкретних часових вимірах. Обидві науки відтворюють соціальну дійсність в єдності необхідного і випадкового. Так або інакше, кожна з них базує своє знання на дослідженні конкретних фактів суспільного життя. Соціологія вивчає сучасне суспільство, історія – все суспільство впродовж його існування. Там, де кінчається історія починається соціологія.

Філософія

Соціологія вийшла з філософії, але соціологічне знання має справу не лише з абстрактними законами та категоріями, а й з конкретними фактами дійсності.

Політологія

Тісний взаємозв'язок між науками визначається тим, що соціальні спільноти, інститути й організації є найважливіші суб'єктами і об'єктами політики; політична діяльність – одна з основних форм життєдіяльності особи, що безпосередньо впливає на соціальні зміни; виявлення закономірностей політичного життя, враховуючи особливості суспільства як соціальної системи; пізнання і зміна суспільства неможлива без впливу на політичні структури.

Економіка

Економіка вивчає закономірності і форми розвитку відносин, які складаються в процесі виробництва, обміну й розподілень матеріальних благ. Оскільки спосіб виробництва є основою всіх соціальних відносин і процесів, багато економічних досліджень безпосередньо стикаються з соціологічними студіями. І навпаки, соціологічні дослідження значною мірою ґрунтуються на результатах пошуку економічної науки.

Правові науки

Соціологія спирається на дані правових наук – юридичні норми, що законодавчо закріплюють відносини у державі, суспільстві, регулюють соціальну поведінку людей.

Психологія

Соціологія запозичує теорію мотивів поведінки, особистих та масових реакцій, методи дослідження соціальних орієнтацій особистості в колективі чи суспільстві.

Природничі і технічні науки

Соціологія використовує математичні методи, розроблені кібернетикою, теорією інформації, теорією ділових ігор. Створюються спеціальні математичні методи (шкальний, факторний, латентний аналізи), пристосовані до специфіки соціологічного дослідження. Системний підхід сприяв розвитку соціальної екології і соціальної медицини.

? Запитання для самоконтролю

1. Наукові дискусії щодо предмету соціологічного знання.
2. Мезосоціологічні підходи соціологічного знання.
3. Роль соціальних функцій соціології.

Тест-контроль

До категорії яких наук належить соціологія?

- А про людську поведінку;
- Б про психічні якості людей;
- В про політичну діяльність людей;
- Г про історичний розвиток подій.

Соціальне — це... (яке з визначень є найбільш повним?)

- А сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю та є самостійним суб'єктом історичної, соціальної дії та поведінки;
- Б процес засвоєння індивідом протягом його життя соціальних норм і культурних цінностей суспільства, до якого він належить;
- В сукупність певних властивостей і особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами в процесі їх спільної діяльності в конкретних умовах, яка виявляється в їх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя.

До якого рівня соціологічних знань належать теорії соціальних інститутів, теорії соціальних спільнот та теорії спеціалізованих соціальних процесів?

- А мікросоціологія;
- Б мікросоціологія;
- В теорії середнього рівня.

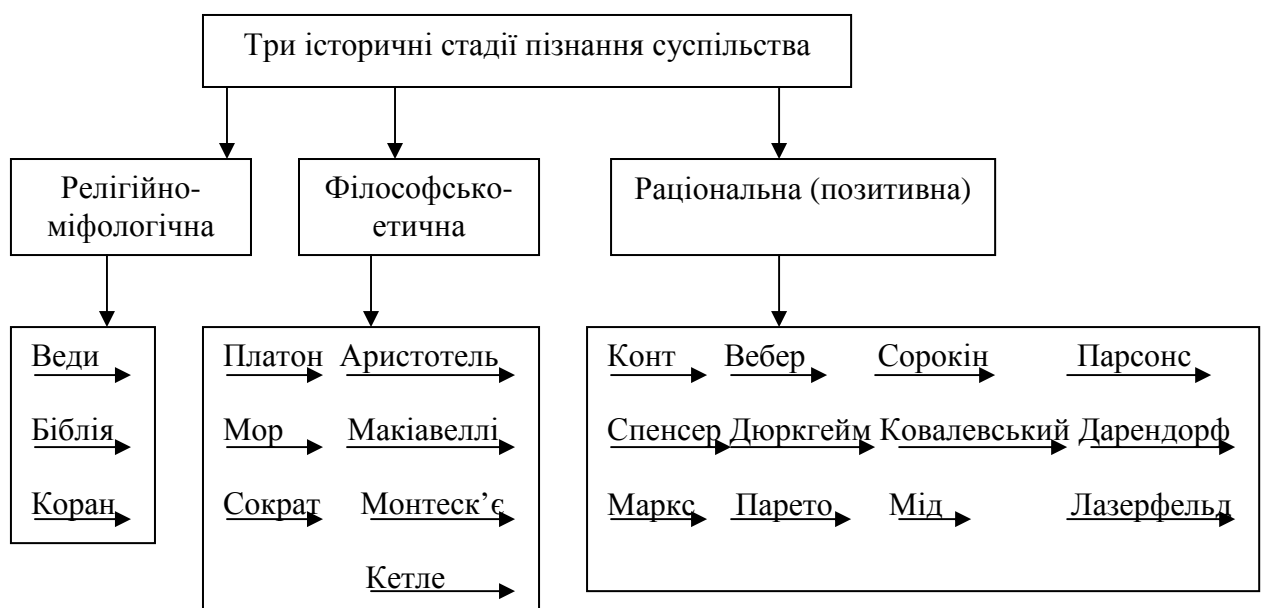

Зміст

1. Основні етапи розвитку соціології як науки.
  - протосоціологічний період;
  - академічний період;
  - новітній період.
2. Концептуальні напрями сучасної західної соціології.
3. Соціологічна думка в Україні.

Основні поняття: історія соціології, протосоціологія, класична соціологія, сучасна соціологія, політична економія, соціальна статистика, соціальна психологія, соціальна антропологія, синкретизм, соціальний утопізм, позитивізм, натуралізм, психологізм, соціологізм, марксистська соціологія, неомарксизм, неофункціоналізм, постмодерністська соціологія, символічний інтеракціонізм, структуралізм, феміністична соціологія, феноменологічна соціологія, функціоналізм.

Рекомендована література: [1-36; 38; 43-45; 47; 58; 61; 62; 69; 74;75; 81; 85; 86; 96; 103]

Основні етапи розвитку соціології як науки.

Етапи становлення соціології як науки

Етап	Представники	Характерні ознаки
Протосоціологічний період		
Античний період I тис. до н. е. — IV ст. н. е.	<i>Демокріт, Платон, Аристотель, стоїки (Зенон з Кітона, Сенека, Марк Аврелій, Цицерон, Аврелій Августин (Блаженний))</i>	<ul style="list-style-type: none"> • на початкових етапах політична і соціальна думка розвивалася на основі релігійно-міфологічної свідомості, пізніше - на основі епосу, а потім - на основі історичних хронік • відсутність теоретично обґрунтованого розмежування суспільства і держави • стоїки сформували ідею світового, а не полісного громадянства й універсальний етико-правовий закон. <p><i>Демокріт (40-370 рр. до н. е.)</i> Стверджував, що цивілізоване суспільство було створене шляхом задоволення потреб людей. Найважливішою умовою життя людей вважав поділ праці, результати якого оцінював з погляду інтересів рабовласницького класу.</p> <p><i>Платон (427-347 рр. до н. е.)</i> Вважав, що більшість людей завдяки лише власним зусиллям не можуть наблизитися до досконалості, що зумовлює існування держави і законів. Створив власну теорію соціальної стратифікації. Соціальна структура суспільства створювалась внаслідок дії надлюдського розуму. Держава - ідеократія. Ідеальна держава створена не в інтересах індивіда, а заради цілого, самої держави, поза якою індивід не існує.</p> <p><i>Аристотель (384-322 рр. до н. е.)</i> Першим елементом будь-якої історичної одиниці є родова община. Держава - об'єднання родових громад. Інший основний елемент держави - рабство. Поза державою залишаються або морально нерозвинені істоти, або надлюдина.</p>

<p>Середньовіччя V - середина XIVст.</p>	<p><i>Фома Аквінський, М. Падуанський, Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарка, Л. Бруні, В. Лоренно</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • головним джерелом знань про світ, природу, людину та суспільні відносини стає релігія, що поставила собі на службу науку • догматичний тиск, насамперед, з боку католицтва, схоластичність, метафізичність свідомості • еретичні рухи народних мас (богомоли, катари, альбігойці), які, не заперечуючи основної догматики християнства, виражали соціальний протест проти існуючої католицької церкви та феодально-кріпосницького ладу. <p><u>Фома Аквінський</u> Виводить ієрархію форм світу: від Бога — чистого розуму — до духовного світу і матеріального, де вищі форми дають життя нижчим. Так само будується й суспільство: піддані підкоряються царям і світській владі на основі законів, як природних і писаних, так людських і божественних. Людська воля має підкорятися волі Бога; порушення феодальних законів є тяжким гріхом; вибудовує систему світового порядку: народ — володар — закон людський — закон природний — закон божественний — закон вічний.</p>
<p>Доба Відродження XV- XVIIст.</p>	<p><i>Т. Мор, Т. Кампанелла, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, М. Лютер, Ж. Кальвін, Г. Гроцій, Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс, Б. Спіноза</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • протиставлення середньовічного теоцентризму людині, її зв'язком зі світом (Гуманістичний етап середина XIV — середина XV ст.). • розгляд проблем буття (Неоплатонівський сер. XV ст. — перша тр. XVI ст.). • прагнення пристосувати закони природи до пізнання соціальної реальності (Натуралістичний сер. XVI ст. — поч. XVII ст.). • подолання теологічних ідей та дослідження держави як суспільного явища. • орієнтація суспільно-політичної, естетичної думки, культури і мистецтва на ідейно-теоретичні джерела античності. У центрі світоглядних, естетичних конструкцій знаходиться людина, а гуманізм — своєрідне світське вільнодумство — витісняє догматизм церкви, схоластику. Повага до гідності людини, визнання пріоритету її прав, необхідності її гармонійного розвитку і соціального буття були в цей час провідними. • у XVII ст. особливого значення набувають концепції природного права та суспільного договору • Т. Гоббсом була розвинена договірна теорія виникнення і сутності держави • одним з перших в європейській науці до ідеї розмежування держави і суспільства прийшов Дж. Локк.
<p>Епоха Просвітництва XVIII -</p>	<p><i>Ж.-Ж. Руссо, Ж. Мельє, Мореллі, Л.-М. Дешан,</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціально-утопічні погляди на розвиток суспільства втілюються у теоріях утопічного соціалізму (трактування природного права, заперечення суспільного договору, необхідність

<p>перша пол. XIX ст.</p>	<p><i>Ф. Пізо, О. Т'єррі, Л. П'єр, Т. Джефферсон, О. Гамільтон, Б. МанDEVіль, Д. Юм, Ш. -Л. Монтеск'є, Д. Дідро, П-А. Гольбах, К-А. Гельвецій</i></p>	<p>народної революції)</p> <ul style="list-style-type: none"> • виникають концепції філософії історії, у лоні яких формувалися теорії про державу, право, суспільство, історичний процес відображався через поєднання аналізу суспільних явищ, подій, фактів історії культури та їх філософське узагальнення • суспільно-політична наука започаткувала традиції політичної економії • загалом концепції першої половини XIX ст. можна розділити на три напрями: 1) консерватизм, який критикував зміни у суспільстві з позиції минулого, 2) лібералізм, що відстоював принципи буржуазного активізму та раціоналізму; 3) утопічний соціалізм, спрямований на пошук нового справедливого суспільного ладу
<p>Академічний період</p>		
<p>Сер. XIX — поч. XX ст.</p>	<p><i>О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс, Е. Дюркгейм, Т. Бокль, К.Гаусхофер, А. Шеффле, Л-Ф Уорд, В. Мак-Дугал, Г. де Тард, М. Вебер, В.-Ф. Парето</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • окреслюється предмет соціології, сформульовано її закони. • пояснюється фундаментальні категорії соціології. • особлива увага вчених зосереджується на аналізі понять «соціальний організм», «соціальна система», «соціальна статика», «соціальна динаміка», «позитивна наука» тощо. • мислителі другої половини XIX ст. були впевнені у невідворотності соціальної еволюції, визнавали закономірність всього існуючого, точність висновків. Західна соціологія цього періоду розвивалася під впливом двох основних концепцій, органічно пов'язаних з позитивізмом, — еволюціонізму та натуралізму. Теоретична соціологія прагнула реконструювати головні фази історичної еволюції, одночасно описуючи структуру суспільства. Соціологи-позитивісти розглядали розвиток як прямолінійну еволюцію, а його структуру зводили до механічного підпорядкування різних елементів. В залежності від того, що вони ставили на передній план — природні чинники, рушійні сили соціального розвитку, чи методологічні зразки певної природничої науки, - формувалися певні натуралістичні школи в соціології.
<p>Новітній період</p>		
<p>перші десятиліття XX ст. - і до цього часу</p>	<p><i>М.Вебер, П. Сорокін, Т. Пирсонс, Р. Мертон, Дж. Мід, Р. Парк, Ф. Знанецький, А. Турен, Ю. Габермас, Т. Лукман,</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • стрімко розвиваються немарксистські концепції суспільного розвитку. • розквіт "малих соціологій" - соціологій середнього рівня: соціології міста, соціології індустріального суспільства, соціології культури, соціології політики, соціології конфліктів, соціології девіацій, соціології адаптацій, соціології інтимності, тендерної соціології, соціології книги та ін. • бурхливого розвитку набуває прикладна

	<i>Н. Луман</i>	соціологія, удосконалюється методика й техніка конкретних соціологічних досліджень. <ul style="list-style-type: none"> • з'являються та швидко поширюються ефективні методики здійснення емпіричних досліджень. • проводяться моніторингові дослідження, започатковуються ґрунтовні електоральні дослідження.
--	-----------------	---

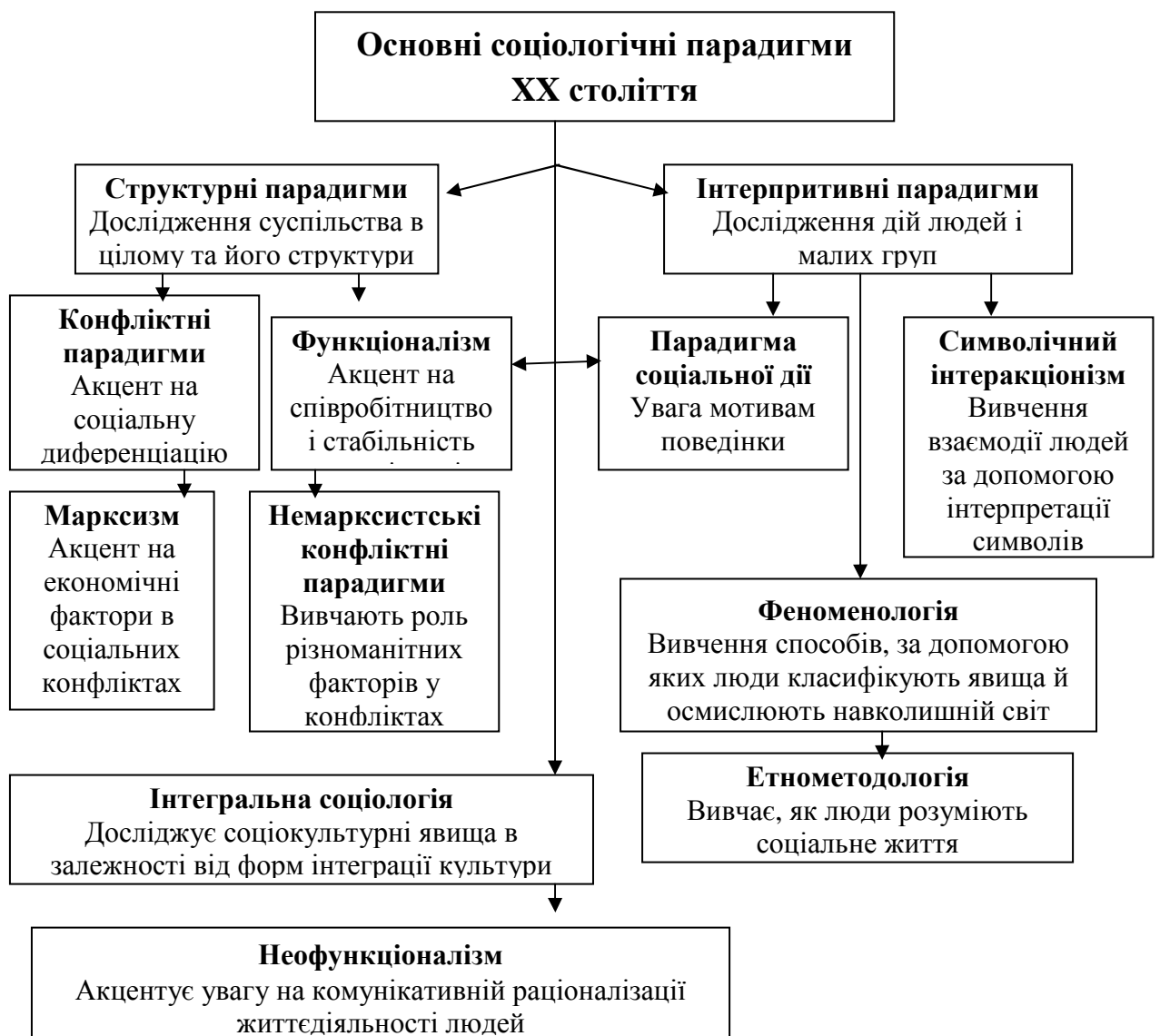
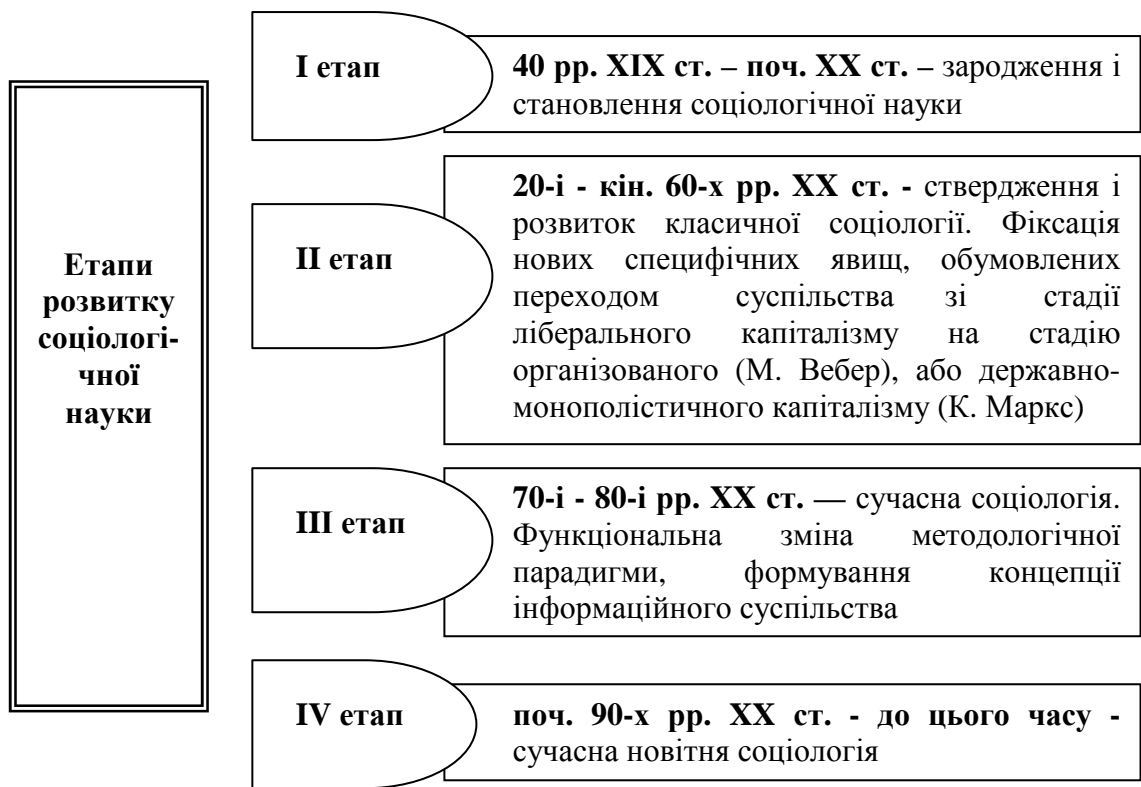
Соціологічні школи XIX - XX ст.

<i>Географічна школа</i> Томас Бокль (1821 - 1862 рр.)	Вона охоплювала натуралістичні вчення, які відводили головну роль у розвитку суспільств і народів їх географічному положенню і природним умовам. Розгорнуту соціологічну систему в руслі географічної школи створив англійський історик Томас Бокль, який обґрунтовував механічний географічний детермінізм, проповідував майже повну зумовленість діяльності людини природним середовищем.
<i>Школа німецької геополітики</i> Карл Гаусхофер (1869 - 1946 рр.)	Визначальними вважала суто природні причини, географічно детерміновані тенденції політичного розвитку та експансії держав-організмів. З арсеналу геополітики були залучені сумнозвісні аргументи щодо дефіциту «життєвого простору» і неприродності політичних кордонів Німеччини для виправдання нацистської агресії. За сучасних умов поняття «геополітика» має і позитивне тлумачення. Як міждисциплінарний напрям, що вивчає залежність зовнішньої політики держав і міжнародних відносин від системи політичних, економічних, військових взаємозв'язків, зумовлених географічним положенням країн, кліматом, природними ресурсами, розселенням тощо. Геополітика у такому розумінні передбачає вироблення геостратегії держави, основних напрямів її зовнішньополітичної діяльності.
<i>Расово-антропологічна школа</i> Жозеф-Артюр де Гобіно (1816 – 1882рр.)	Її представники інтерпретували суспільний розвиток у поняттях спадковості, «расового добору», боротьби «вищих» і «нижчих» рас.
<i>Органічна школа</i> Альберт Шеффле (1831 – 1903рр.)	Розглядала суспільство як живий організм, а соціальну диференціацію суспільства — аналогічно до розподілу функцій між різними органами.
<i>Соціал - дарвіністська школа</i> Людвіг Гумплович (1838 – 1909рр.)	Започаткована наприкінці XIX ст., спиралась на вчення Г. Спенсера, зводячи закономірності розвитку людського суспільства до закономірностей біологічної еволюції і принципів природного добору, боротьби за існування і виживання найбільш пристосованих організмів. Відповідні детермінантні чинники застосовувались і до суспільного життя.

Основні соціологічні парадигми XIX - початку XX ст.

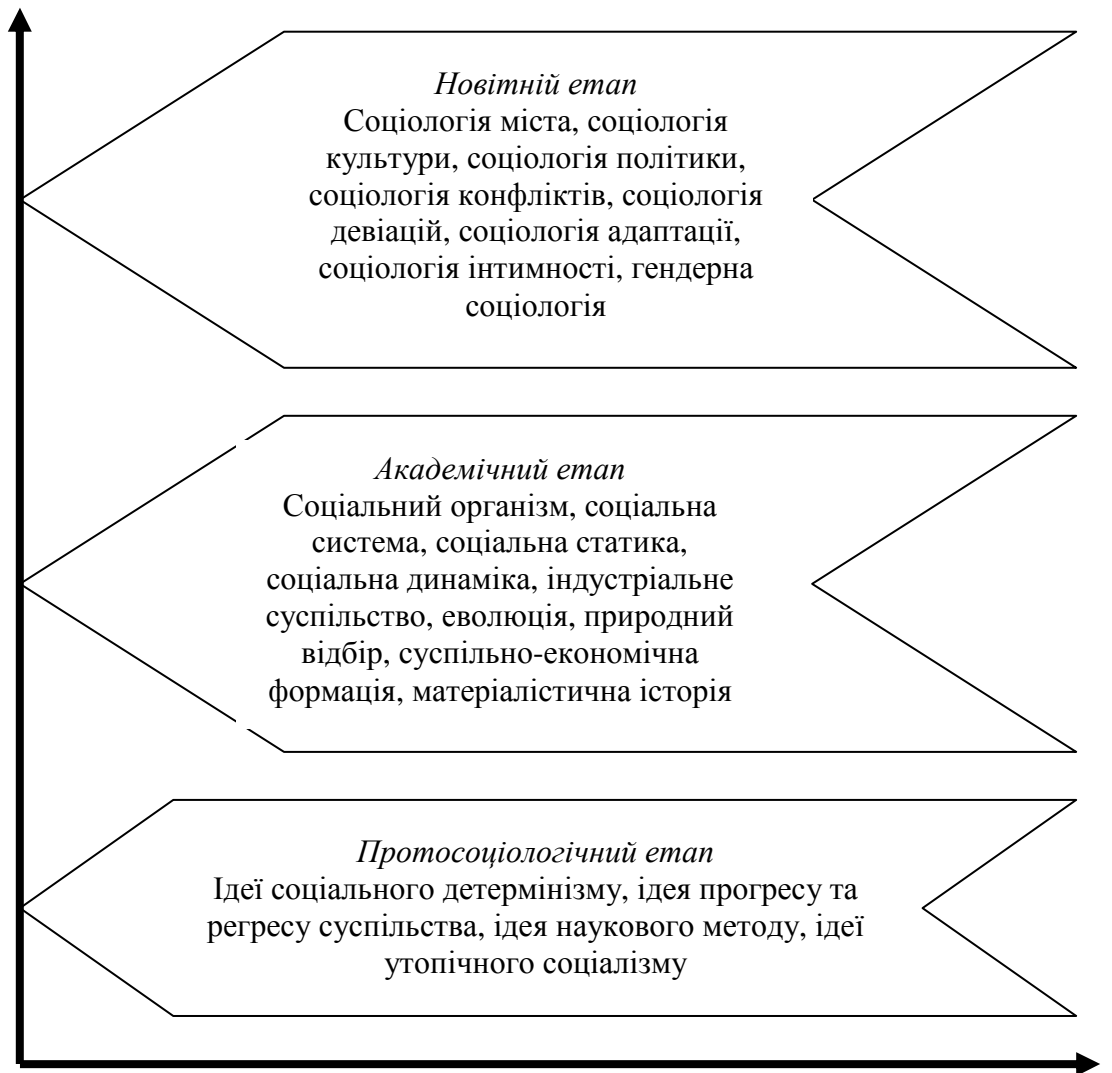
Органіцизм Суспільство розглядається за аналогією з єдиним біологічним організмом, застосування порівняльного методу до вивчення суспільних явищ	Г.Спенсер	Еволюціонізм. Концепція ускладнення базису соціального організму, що розвивається, у процесі диференціації й інтеграції його елементів. Шлях розвитку: суспільна еволюція – поступові зміни
Психологізм Пояснення суспільних явищ психологічними особливостями людини: потребами, інтересами, бажаннями, реалізованими через спілкування і взаємодію	М. Тард, М. Лебон, В. Вундт	Групова психологія, психологія юрби. Теорія "дзеркального Я" передусім символічному інтеракціонізму. Психологія народів: поняття народної свідомості
Соціологізм Визнання об'єктивної реальності соціальних фактів, що підпорядковані універсальним законам	Е.Дюркгейм	Філософська основа "соціологізму" - вивчення "соціального через соціальне". Теорія "соціальної солідарності", вивчення соціальних фактів
Розуміюча соціологія визнання значення соціальної дії індивідів, їхніх внутрішніх мотивів, а не пошук загальних законів	М. Вебер:	"Ідеальний тип", концепція "соціальної дії"; ідея раціоналізації як основи розвитку західного суспільства
Марксистська соціологія Визнання основою суспільного розвитку способу виробництва, виробничих відносин	К. Маркс, Ф. Енгельс	Концепція суспільно-економічної формації; матеріалістичне розуміння історії, пояснення і зміна світу шляхом революції
Формальна соціологія Конструювання абстрактно-аналітичних схем чи чистих форм для аналізу соціальних явищ. Соціологія - не стільки галузь знань, скільки метод дослідження	Ф. Тьоніс, М. Зіммель	Воля як основа соціального зв'язку. Розроблено поняття "громада", "суспільство". Предмет соціології - виявлення чистих форм - "соціацій" або спілкування

Основні наукові течії і концепції соціологів ХХ ст.

Система, її автор	Період	Сутність концепції
Система Тейлора <i>Ф. Тейлор (1856—1915 рр.)</i>	Рубіж ХІХ—ХХ ст.	- дослідження питання підвищення ефективності виробництва; виявлення основних умов: <ul style="list-style-type: none"> ➤ раціоналізація управління; ➤ наукова організація праці; ➤ диференційоване матеріальне стимулювання.
Соціологічний психологізм <i>Л-Ф Уорд (1841-1931 рр.), М. Лацарус (1824-1903 рр.), Г. Лебон 1841-1831 рр.)</i>	Рубіж ХІХ—ХХ ст.	- визначення ролі людської психіки і суспільної свідомості; - дослідження загальних закономірностей та рушійні сили суспільного розвитку; - зародження експериментальної соціальної психології
Німецька формальна соціологія <i>Г. Зіммель (1858-1918 рр.), Ф. Тьонніс (1855-1936 рр.)</i>	Рубіж ХІХ—ХХ ст.	- визначення соціології як аналітичної дисципліни; - суспільство складають соціальні відносини і міжособистісні взаємодії; - на основі взаємодії виникають нові форми усупільнення – «соціації»; - формалізований характер об'єкта соціології; - соціальні зв'язки бувають двох типів: <ul style="list-style-type: none"> ➤ реальний, органічний тип (гемайншафт) - спільнота ➤ механічний, ідеальний тип (гезельшафт) - суспільство
Біхевіоризм <i>Дж. Уотсон (1878-1958 рр.)</i>	Рубіж ХІХ—ХХ ст.	Поведінка людини будується на засадах «стимул-реакція»: змінюючи стимул, можна запрограмувати певні реакції, управляти поведінкою людей, підтримувати гармонію у суспільстві
Теорія людських відносин <i>Е. Мейо (1880—1949 рр.)</i>	Рубіж 20—30-х років ХХ ст.	Необхідні не тільки матеріальні, а й більш повно психологічні стимули: <ul style="list-style-type: none"> * сприятливий моральний клімат; * урахування інтересів робітника; * задоволеність працею
Теорія ієрархії потреб <i>А. Маслоу (1908—1970 рр.)</i>	Середина ХХ ст.	- при задоволенні різноманітних потреб людей існує певна черговість (ієрархія) потреб; - поведінка індивіда в кожний даний момент визначається найбільш важливою потребою
Структурний функціоналізм <i>Т. Парсонс (1902-1979 рр.)</i>	Середина ХХ ст.	- соціальна система – це система дій дійових осіб: <ul style="list-style-type: none"> ➤ соціальна дія можлива лише за наявності іншої дійової особи; ➤ взаємна орієнтація на ґрунті спільних цінностей; ➤ соціальна система діє тоді, коли є диференціація соціальних ролей.

Ключові питання соціологічного знання

Соціологічна думка в Україні

Загальні періоди розвитку історії української соціологічної думки

Протосоціологічний період (X–XIX ст.)

Етап, коли соціально-економічні проблеми ще не вирізняються із загального контексту теологічних знань

Період від виникнення перших примітивних уявлень про світ людини до моменту появи соціології як самостійної науки

Академічна соціологія (XIX - XX ст.)

Етап охоплює період із моменту появи системи О.Конта до наших днів
Виникають передумови для виокремлення соціальних проблем людини з теологічних знань

Етап становлення, розвитку і розпаду Київської Русі (V –X V ст.)

Етап виникнення, розвитку і занепад козацтва (кін. X V –XVIII ст.)

Етап відродження України (кін. XVIII – сер. XIX ст.)

Етап становлення розвитку соціологічних знань

Етап інституціоналізації соціальних досягнень у суспільстві й розвитку соціології

Ф.Прокопович, Г.Кониський, Г.Сковорода «Алфавіт або буквар світу», М.Ковалевський, І.Франко «Про працю», «Соціальна економіка», М.Туган-Барановський, Б.Кістяківський «Соціальна група», В.Липинський

М. Шаповал «Український інститут громадознавства»

Ф. Дунаєвський, С.Дністрянський, В.Воровський, Д. Садинський, О. Мицюк

Українські автори та твори	Період теоретичних розробок	Основні соціологічні ідеї
<p><i>Ларіон</i> «Слово про закон і благодать»; <i>Нестор</i> «Повість временних літ»; <i>Володимир Мономах</i> «Повчання» <i>К. Смолятич</i> «Послання до пресвітера Фоми»</p>	<p>Київська Русь XI—XIII ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Самостійність Русі, її захист ◆ Єдність та незалежність Русі ◆ Моральні принципи, настанови на справедливий соціальний устрій, громадянський мир ◆ Взаємна допомога у боротьбі з ворогами ◆ Місце та роль держави ◆ Спростовується твердження про існування богообраного народу ◆ Славиться хрещення Русі ◆ Церковно-державні відносини
<p><i>Д. Наливайко</i>, <i>І. Вишенський</i>, <i>П. Могила</i>, <i>Ф. Прокопович</i>, <i>Ю. Рогатинець</i></p>	<p>Запорізька Січ. Національно-визвольна боротьба XV—XVII ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Демократизм, справедливість, свобода, рівність ◆ Турбота про соціальний розвиток освіти, виховання ◆ Боротьба проти соціально-церковного гніту ◆ Самостійність та незалежність України ◆ Національний патріотизм ◆ Завдання держави: забезпечення потреб людини
<p><i>Г. Сковорода</i></p>	<p>XVIII ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Рівність між людьми (матеріальна і духовна натура світів) ◆ Права людини на щастя та свободу (теорія трьох світів) ◆ Виховання людини через самовиховання ◆ Самореалізація індивіда через «сродну працю»
<p><i>М. Драгоманов</i>, <i>І. Франко</i>, <i>П. Юркевич</i>, <i>В. Лесевич</i>, <i>К. Ганкевич</i>, <i>О. Стронін та інші</i></p>	<p>Кін XIX – поч. XX ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Рівність та справедливість, самоврядування ◆ Конституційне право людини та суспільства ◆ Розвиток позитивізму, еволюціонізму, організму, соціал-дарвінізму, марксистської соціології ◆ Прогнозування соціально-демографічного розвитку, національне визволення ◆ Перехрещування дослідницького поля соціології з суміжними соціогуманітарними науками
<p><i>М. Грушевський</i> «Початки громадянства (генетична соціологія)»</p>	<p>Початок XX ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Сутність суспільства та його генеза ◆ Трансформація суспільства від традиційних форм до індустріальних ◆ Спеціалізація праці та перетворення людини ◆ Якісні характеристики української нації ◆ Необхідність незалежної, національної церкви

Початком самостійних соціологічних праць слід вважати дослідження женецького гуртка українських вчених 80-х рр. XIX ст.

Часопис «Громада» (5 томів за 1878-1882 рр.)

М. Драгоманов
(1841-1895 рр.)

Розглядав соціологію як науку про суспільство, закликаючи українських дослідників використовувати ідеї та принципи західної соціологічної думки. Активно відстоює ідею прогресу, який у суспільних відносинах проявляється скасуванням неволі, панщини, здобуттям рівних конституційних прав; прогрес особи розглядав у тісному зв'язку з поступом людства в цілому

Ф. Вовк (1847-1918 рр.)

Розглядав соціологію як науку, насамперед, про громадянське життя, в центрі якої заходиться людина. Його соціологічні погляди відзначаються еволюціонізмом: всі суспільні вища і форми є результатом повільного ступеневого розвитку зародків фізичної природи людини. Ця фізична природа людей є однаковою, але різне довкілля зумовлює відмінності між людьми

С. Подолинський
(1850-1891 рр.)

Поєднував марксистські й соціал-дарвіністські погляди з програмою громадянства. Вважає, що у суспільному житті діє закон за існування, але також визнає дію закону зростання солідарності людей, яка втілюється у громадах. Тому центр ваги припадає не стільки на боротьбу людей між собою, скільки на боротьбу людей з природою, загрозливим довкіллям. Своєрідна інтерпретація дарвіністських законів полягає у тому, що у громадах відбувається просування нагору талановитих і морально досконалих людей, а не перемога фізично сильніших.

? Запитання для самоконтролю

1. Структурно - функціональний напрямок в соціології.
2. Символічний інтеракціонізм.
3. Соціологічні ідеї “Франкфуртської школи”.
4. Теорії соціального конфлікту.
5. Феноменологічна соціологія та етнометодологія.

Тест-контроль

Етап протосоціології в становленні та розвитку західної соціології займає період:

- А з 30-40 рр. XIX - до кін. XIX ст. ;
- Б з античних часів до середньовіччя;
- В з кінця XVII ст. до середини XVIII ст.;
- Г всі відповіді невірні.

Автором першого українського підручника "Загальна соціологія" є:

- А М. Ковалевський;
- Б С. Дністрянський;
- В М. Грушевський;
- Г М. Шаповал.

Центральним поняттям соціології К. Маркса є:

- А суспільно-економічна формація;
- Б соціальна дія;
- В соціальний простір

Який метод дослідження соціальних явищ виробив М. Грушевський:

- А структурний функціоналізм;
- Б історико-соціологічний;
- В порівняння

Зміст

1. Поняття й ознаки суспільства.
2. Суспільство як соціальна система.
3. Типологія суспільств.
4. Характерні риси сучасного суспільства.

Основні поняття: натовп, соціальний зв'язок, соціальні контакти, соціальна дія, соціальні взаємодії, соціальні відносини, інституціоналізація, соціальні процеси, соціальні явища, суспільство, соціум, протосуспільство, постіндустріальне суспільство.

Рекомендована література: [1-36; 48; 57; 65-67; 76; 80; 88; 89; 94; 99; 102; 105]

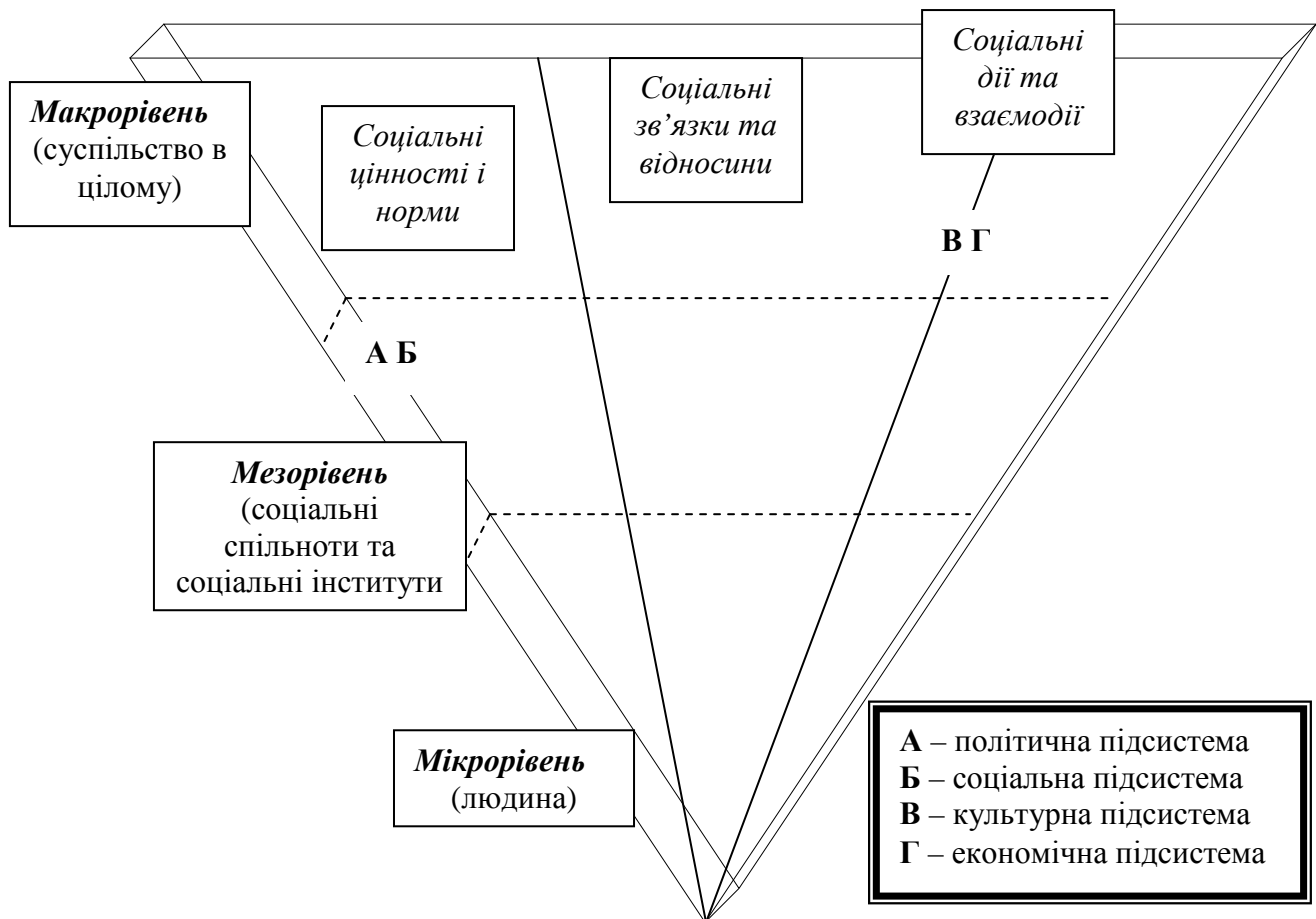

Поняття й ознаки суспільства

ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬСТВА

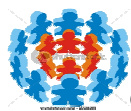
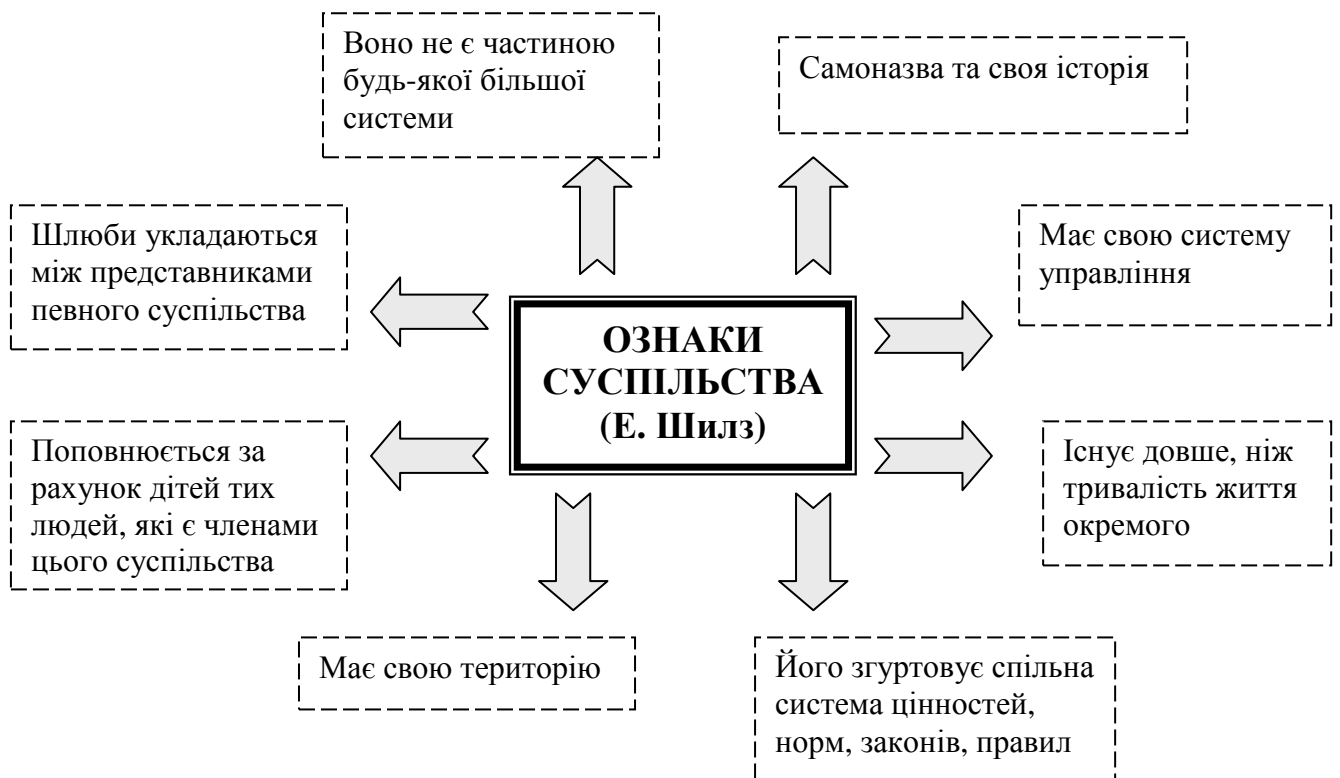
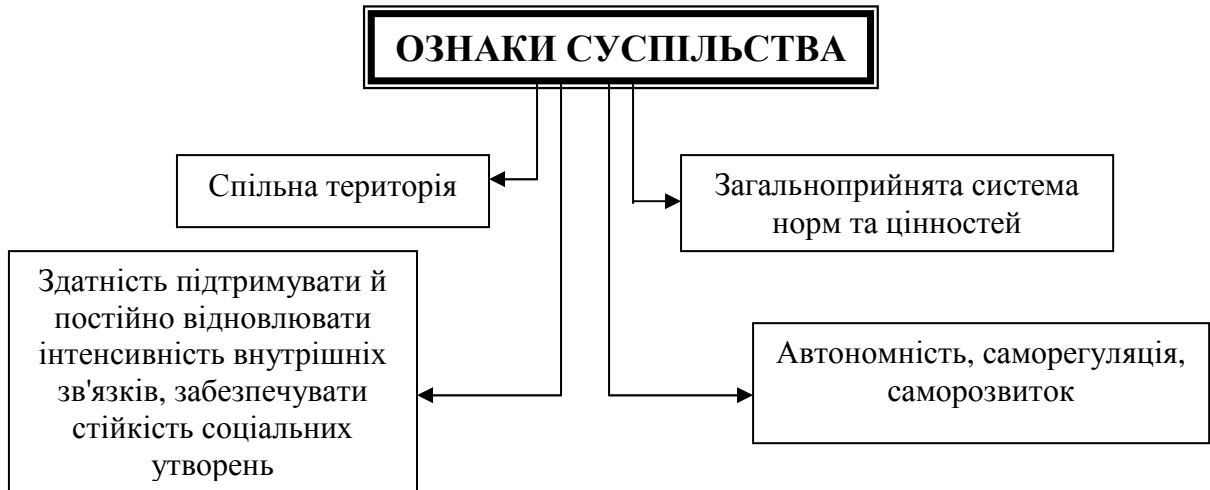
Суспільство - сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, у яких виражається їхня всебічна залежність один від одного.

СУСПІЛЬСТВО

Аристотель	Ототожнював поліс (місто-державу) із суспільством і протиставляв його природі
Автори теорій «суспільного договору» і природних прав людини	Ототожнювали суспільство з державою, що виникає внаслідок суспільного договору, який був укладений із метою припинити природну для людини «війну всіх проти всіх» (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо)
Г. Ф. Гегель	Розмежовує поняття «держави» і «громадянське суспільство» (тобто сфера приватних (майнових) інтересів громадян)
О. Конт	Суспільство - сукупність окремих різнорідних елементів соціального організму; функціонуюча система, заснована на поділі праці
Г. Спенсер	Як і О. Конт, уподібнював суспільство до біологічного організму
Е. Дюркгейм	Вважав суспільство певним надіндивідуальним цілісним утворенням, яке не може бути зведене до суми частин які його складають.
К. Маркс	Суспільство - це сукупність таких взаємин між людьми, які складаються, передусім, щодо виробництва. Домінуючу роль у житті суспільства відіграє виробництво матеріальних благ (базис), яке поєднує продуктивні сили та виробничі відносини і визначає духовну сферу життя суспільства — ідеологічну надбудову
М. Вебер	Суспільство може розумітися як сукупність його членів, які взаємодіють між собою
Т. Парсонс	Розглядав суспільство як систему, яка поєднує ряд підсистем діючих у ній осіб, зовнішнє середовище, культуру, соціальні відносини тощо. Кожна з цих підсистем реалізує певні соціальні функції і пов'язана з іншими суспільними підсистемами <i>Суспільство як система відносин між людьми, заснована на нормах та цінностях</i>

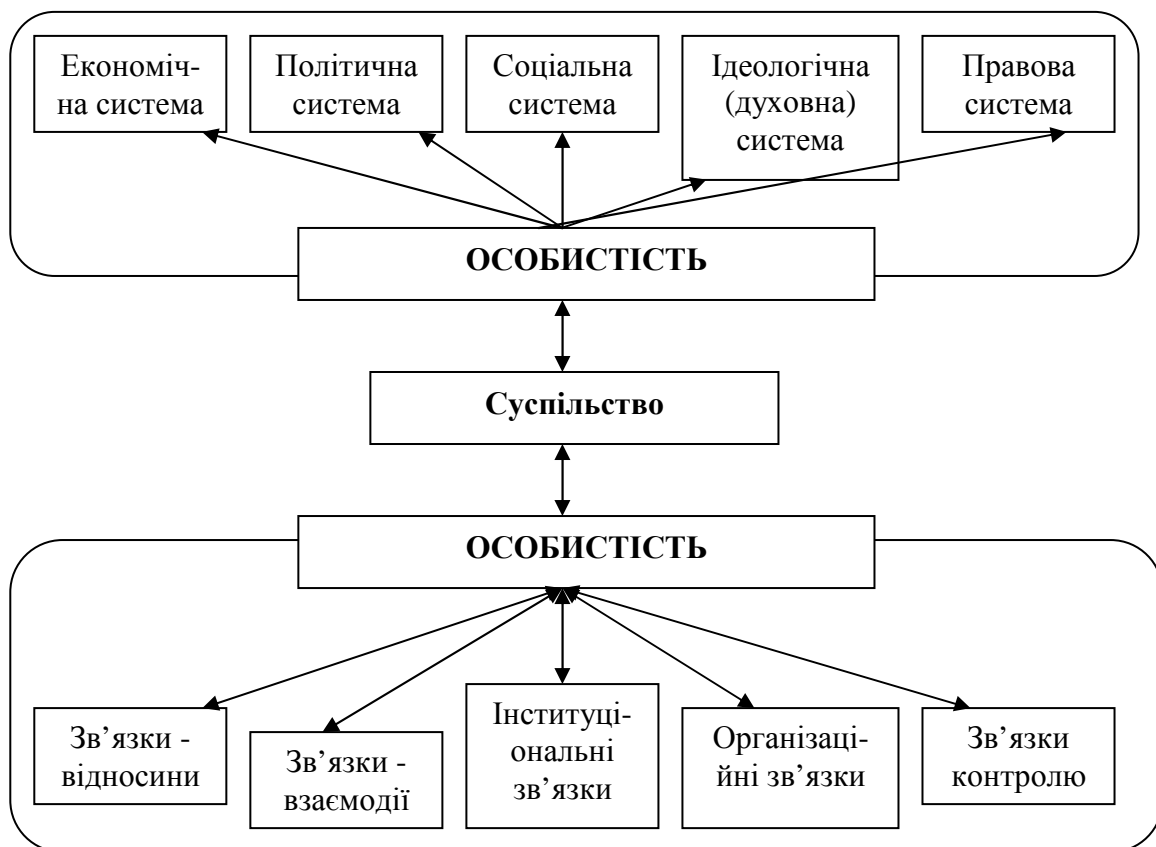

Суспільство як соціальна система

Суспільство — це складна соціальна система, яка поєднує соціальні групи, соціальні інститути та індивідів, що перебувають в активній взаємодії, спрямованій системою цінностей. Саме система моральних цінностей, що підтримуються людьми, дозволяє їм інтегруватися в суспільство.

Суспільство як соціальна система - велика упорядкована сукупність соціальних явищ і процесів, більш-менш тісно зв'язаних і взаємодіючих один з одним і утворюючих єдине соціальне ціле. Формується на базі тієї чи іншої спільності людей.

Структура соціальних систем суспільства за функціями та типом зв'язків

Основні підсистеми суспільства		
економічна	➔	Забезпечує виробництво товарів та послуг, необхідних для задоволення потреб людини.
культурна	➔	Дає можливість реалізувати моральні інтереси індивідів і сприяє нормативному врегулюванню їхньої поведінки і суспільства в цілому.
соціальна	➔	Регламентує споживання і розподіл всіх благ, виконує функції інтеграції, соціального контролю, самореалізації.
політична	➔	Здійснює загальне керівництво й управління суспільством завдяки функціям прийняття рішень та мобілізації ресурсів на їх виконання.

Типологія суспільств

Типологізація – це класифікація суспільств на основі найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших.

- ✓ Головний спосіб здобуття засобів до існування;
- ✓ Ціннісні критерії;
- ✓ Розвиненість рівнів управління і ступеню соціального розширення

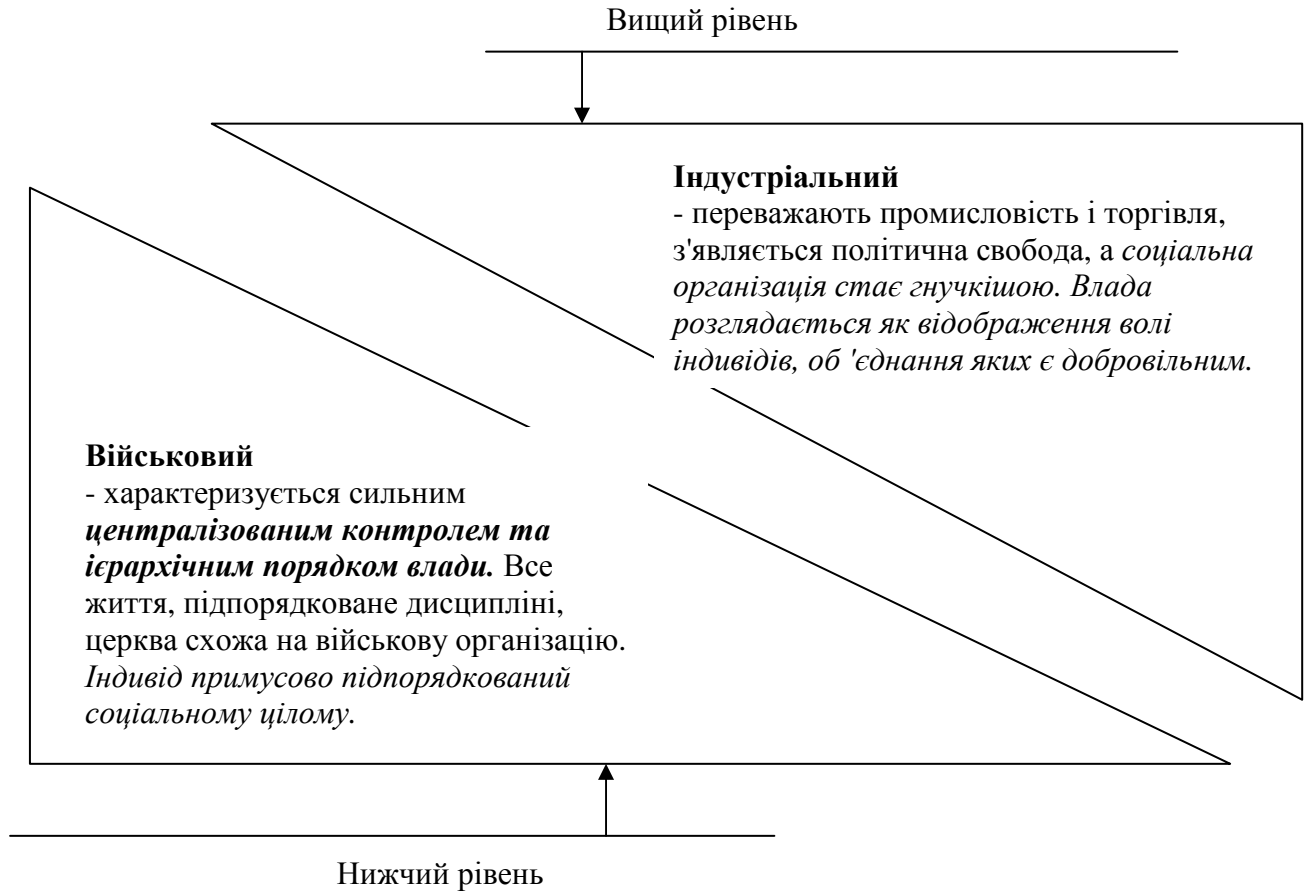
Типологія суспільств

ТИПОЛОГІЯ СУСПІЛЬСТВ ЗА СПОСОБОМ ЗДОБУТТЯ ЗАСОБІВ ІСНУВАННЯ (Г. Ленскі)

Прості	Дописемне	Мисливці та збирачі (200-100 тис. р. тому)			
		Скотарство	Огородництво	1 революція – одомашнення тварин	
Складні	Писемне (до 10 тис. р. тому)	Аграрне (8-10 тис. р. тому)			2 революція – винайдення плугу
		Індустріальне (250 р. тому)			3 революція – паровий двигун 1765 р.
		Постіндустріальне			4 революція – інформаційна (мікросіпи)

ТИПИ СУСПІЛЬСТВ (Г. Спенсер)

ЗА СПОСОБОМ ВИРОБНИЦТВА ТА ФОРМОЮ ВЛАСНОСТІ (К. Маркс суспільно-економічні формації)

<u>Суспільно-економічна формація</u>	<u>Власність на засоби виробництва</u>	<u>Основні класи</u>
первіснообщинна	спільна	<i>без класів</i>
рабовласницька	приватна	<i>рабовласники та раби</i>
феодална	приватна	<i>феодали та селяни</i>
капіталістична	приватна	<i>капіталісти та робітники</i>
комуністична комунізм соціалізм	спільна	<i>без класів робітники та селяни</i>

Порівняльна характеристика різних типів суспільств

Загальноцивілізаційний підхід до аналізу стадій розвитку суспільства			
<i>Основні ознаки та відмінності</i>	Стадії суспільного розвитку		
	До індустріальне суспільство	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
<i>Період виникнення</i>	б тис. р. тому	250 років тому	Остання чверть ХХ ст.
<i>Ключова сфера економіки</i>	Сільське господарство	промисловість	Сфера послуг (насамперед освіта і наука)
<i>Організаційно технічні характеристики економіки</i>	Малопродуктивне натуральне господарство на базі ручної праці та примітивної техніки	Масове товарне виробництво на основі суспільного поділу праці та машинних технологій	Високо розвинута ринкова економіка, ефективне використання здобутків НТР, інформаційних технологій
<i>Основи розвитку</i>	Традиції	Поступовий НТП, дух підприємництва, конкуренції, свободи та демократії	Бурхлива НТР, теоретична поінформованість, компетентність та професіоналізм, зріла демократія
<i>Провідна роль</i>	Церква та армія	Промислово-фінансові корпорації	Університети як центри наукових знань
<i>Провідні соціальні групи</i>	Священики та феодала	Бізнесмени	Науково-технічні спеціалісти

Основні риси до індустріального та індустріального суспільств

Характеристики	Суспільство	
	<i>доіндустріальне</i>	<i>індустріальне</i>
<i>Основне місце поселення</i>	село	місто
<i>Основне місце роботи</i>	поле, ліс	фабрика, завод
<i>Соціальні відносини</i>	кровно-родинні, особистісні, довірчі	товарно-грошові, безособові, анонімні
<i>Поділ праці</i>	незначний	глибокий
<i>Соціальна стратифікація</i>	стани, касти	страти, класи
<i>Соціальний контроль</i>	неформальний, спонтанні реакції	формальний, постанови, закони
<i>Цінності</i>	традиційні, релігійні	світські
<i>Культура</i>	однорідна	неоднорідна
<i>Джерела енергії</i>	фізична сила людей та тварин	вода, вітер, пара, газ, електрика, атом
<i>Швидкість технічного прогресу</i>	незначна	стрімка

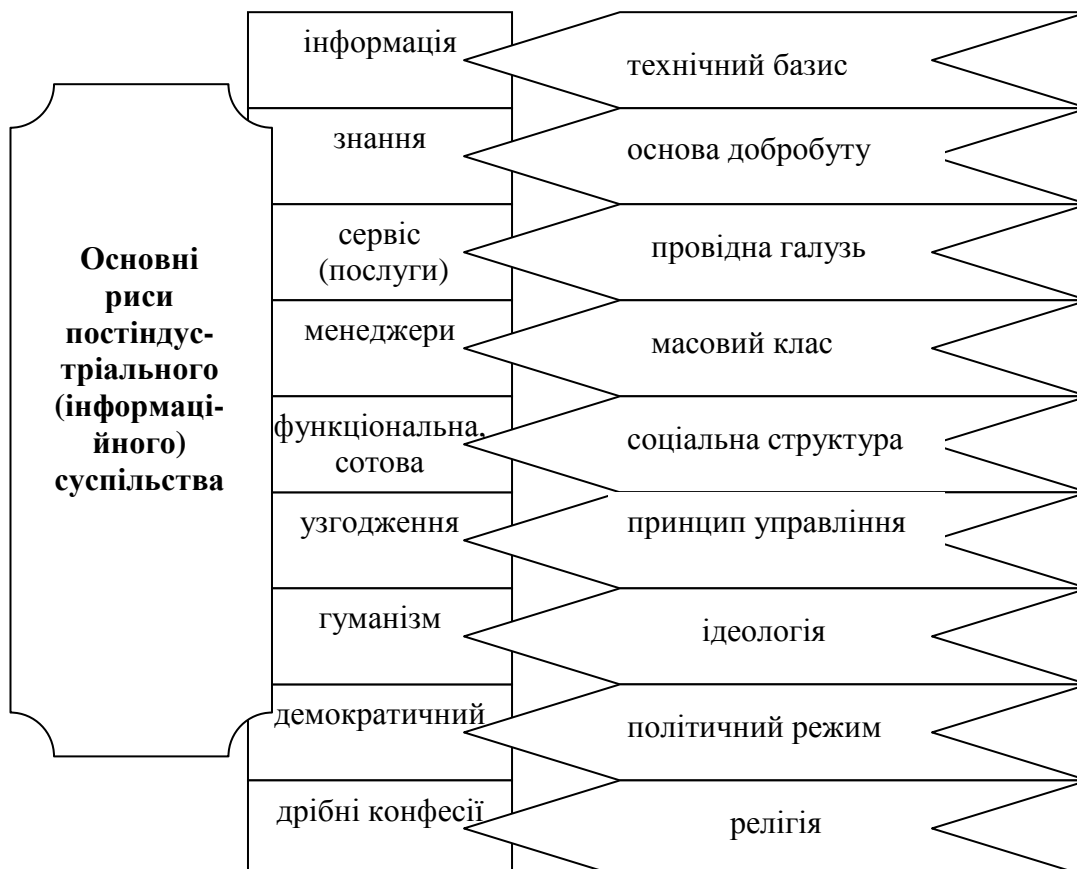
Інформаційне суспільство

Інформаційне суспільство - фаза постіндустріального суспільства ХХ ст., яка характеризується масовим виробництвом і споживанням (Д. Белл, А. Тоффлер). Інформаційне суспільство – вищий новий етап історичного розвитку, що отримав:

- ▶ “програмувальне” чи постіндустріальне суспільство А.Турена
- ▶ “суперіндустріальне” суспільство А. Тоффлера;
- ▶ сконцентрований соціум Д. Белла;
- ▶ суспільство “сервісного класу” Р. Дарендорфа

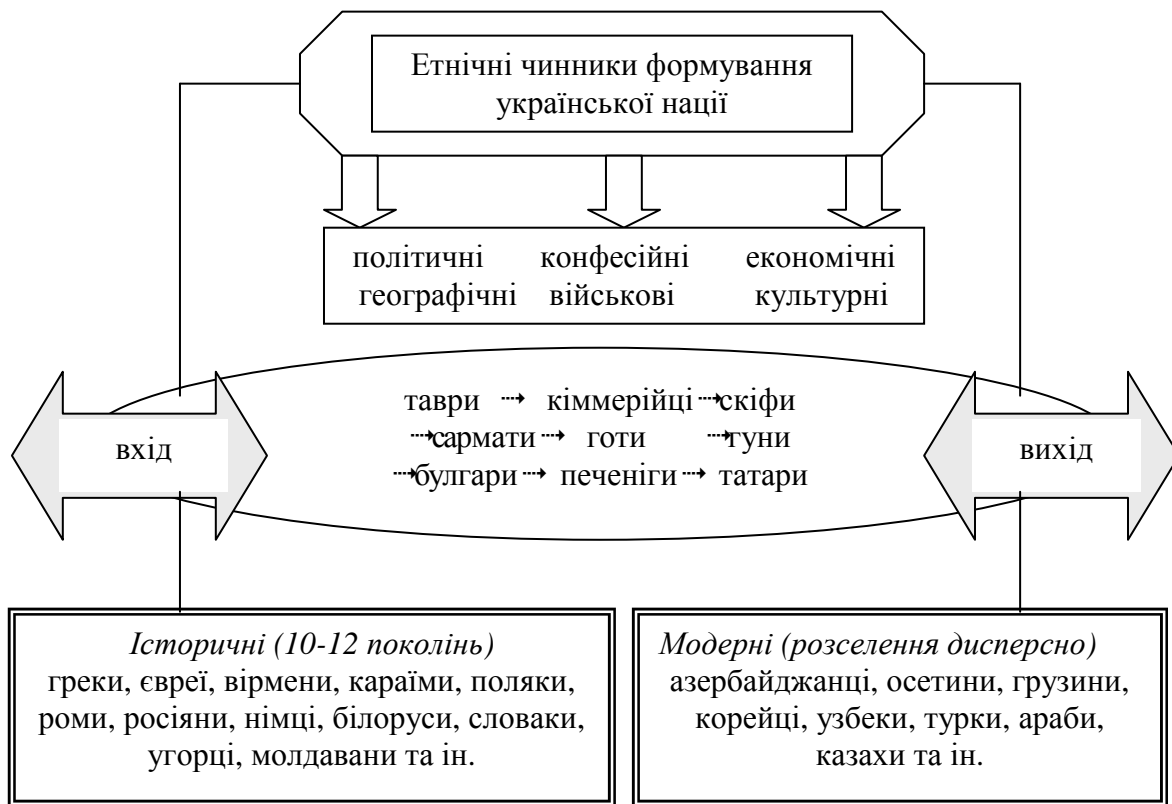
В інформаційному суспільстві відзначається:

- ▶ Трансформація систем економіки: інформація є її головно складовою.
- ▶ Заміна класової структури статусною ієрархією.
- ▶ Статусна ієрархія не на основі професій, а на основі утворення рівня культури і ціннісних орієнтацій. (Концепція “символічного капіталу” П. Бурдьє).
- ▶ Трансформація структури формальної і неформальної влади:
- ▶ Новий регіоналізму вигляді децентралізації політичної влади: делегується зверху вниз, здійснюється на рівні локальної, регіональної дії.
- ▶ Глобальне суспільство на основі загальних символів інформаційної культури, а політичний конфлікт має інституціональні форми.
- ▶ Прорив у демократичному соціальному пристрої: перехід від ієрархії до мережевої організації, тому що централізовані структури затримують потік інформації.
- ▶ Прийняття рішень на основі принципу колегіальності і широкого попереднього обговорення.

Характерні риси сучасного суспільства

Сутність соціальних трансформацій соціальної структури сучасного українського суспільства

<i>Зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів</i>	Економічних, політичних (передусім інститутів власності), культурних, освітніх; глибокий суспільний переворот і реформування тих соціальних засад і регуляторів, що формують соціальну структуру (вона стала менш жорсткою, рухливішою).
<i>Трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури</i>	Класів, груп і спільнот; відновлення їх як суб'єктів власності й влади; поява економічних класів, верств і страт з відповідною системою соціальних конфліктів і суперечностей.
<i>Ослаблення існуючих у суспільстві стратифікаційних обмежень</i>	Поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців.
<i>Активізація процесів маргіналізації</i>	<i>Маргіналізація</i> (від лат. — край, межа) — втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультури без входження до іншої. Процес зміни суб'єктом одного соціально-економічного статусу на інший в українському суспільстві на межі ХХ—ХХІ ст. характеризується переходом переважно в нижчі верстви населення (феномен «нових бідних», соціальні групи військовослужбовців, інтелігенції).

<i>Зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу</i>	Якщо в стратифікації радянського суспільства домінував адміністративно-посадовий критерій, пов'язаний з місцем у системі влади та управління, то в нинішньому вирішальним є критерій власності й доходів. Раніше політичний статус визначав матеріальне становище, тепер величина капіталу визначає політичну вагу.
<i>Підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактора у формуванні високостатусних груп</i>	Це зумовлено становленням ринку праці, але це стосується спеціальностей, які користуються попитом на ринку, насамперед — економісти, юристи та управлінці.
<i>Зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури</i>	Відомо, що чим прогресивніша статеві-вікова структура, тим більшими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший соціальний (трудоий, інтелектуальний, культурний) потенціал населення. Внаслідок негативних демографічних тенденцій, населення України щорічно зменшується в середньому на 400 тис. осіб: відбувається загальна депопуляція населення (кожна п'ята українська родина не має дітей) знижується рівень народжуваності, скорочується середня тривалість життя (якщо на початку 90-х років ХХ ст. за показниками здоров'я Україна посідала 40-ве місце у світі, то через десять років вона перемістилася у другу сотню).
<i>Поглиблення соціальної поляризації суспільства</i>	Майновий чинник є стрижнем трансформацій. Економічний статус і спосіб життя еліт, вищої верстви різко зросли, а у більшості населення — різко знизилися. Розширилися межі зубожіння і бідності, виокремилася соціальне «дно» — жебраки, безпритульні, декласовані елементи.

? Запитання для самоконтролю

1. Які структурні елементи має культура як соціальна система?
2. Визначте головні завдання соціології праці на сучасному етапі розвитку українського суспільства.
3. Які дестабілізуючі фактори діють в сучасному суспільстві.

Тест-контроль

В якому (або в яких) із зазначених суспільств поєднуються як головні їхні ознаки промисловість, корпоративність і гроші як мета діяльності ?

- А протосуспільство;
- Б індустріальне суспільство;
- В традиційне суспільство;
- Г постіндустріальне суспільство.

За цим критерієм всі існуючі суспільства поділяють на прості та складні. Який (які) критерій (критерії) лежать в основі подібної класифікації суспільств ?

- А наявність писемності;
- Б чисельність рівнів управління;
- В ступінь соціальної диференціації;
- Г спосіб здобування засобів для існування.

Закрите суспільство – це суспільство в якому :

- А відсутня можливість соціальної мобільності;
- Б не має взаємодії з іншими суспільствами;
- В відбувається легка зміна та пристосування до обставин зовнішнього середовища.

Зміст

1. Сутність соціальної структури суспільства.
2. Елементи соціальної структури.
3. Соціальна спільнота і соціальна група.
4. Типологія та функціонування соціальних інститутів та організацій.

Основні поняття: інституціоналізація, дисфункція соціального інституту, латентні функції інститутів, явні функції інститутів, соціальна структура суспільства

Рекомендована література: [1-36; 49; 52; 63; 66; 67; 76; 79; 82; 89; 95; 99; 104]

Сутність соціальної структури суспільства

Соціальна структура суспільства (від лат. — будова) — це сукупність його соціальних елементів (індивідів, соціальних спільнот та інститутів) та взаємозв'язок між ними.

Суспільство як структурне та системне утворення	
<p>■ СИСТЕМА характеризує динамічний аспект, акцентує на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - функціональному взаємозв'язку, - залежності плінних змінних, взаємній трансформації чи послідовній модифікації елементів, що її складають 	<p>■ СТРУКТУРА характеризує статистичний аспект</p> <p style="text-align: center;"><u>висвітлює:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - стійкість, - тривалість, - здатність до опору, - збереження власної автентичності під дією різних факторів
<p><u>спільні характеристики:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> ■ ієрархічність будови, ■ багаторівневість будови, ■ певна морфологія (будова) ■ відповідні функції 	

**Параметри соціальної структури
(за П. Блау)**

Номінальні параметри	Рангові параметри
☐ Стан, ☐ Раса ☐ Етнічна незалежність ☐ Віросповідання ☐ Місце проживання ☐ Сфера діяльності ☐ Політична орієнтація ☐ Мова ☐ Влада	☐ Освіта ☐ Дохід (заробітна плата) ☐ Багатство (спадщина або нагромадження) ☐ Походження ☐ Вік ☐ Адміністративна посада ☐ Інтелігентність ☐ Престиж

Соціальна структура суспільства

<i>Соціально-територіальна</i>	<i>Соціально-професійна</i>	<i>Соціально-класова</i>	<i>Соціально-етнічна</i>	<i>Соціально-демографічна</i>
Міське, сільське населення, поселенські групи. Формується на підставі нерівномірності розміщення виробництва й розселення людей	Сукупність професійних груп. Зумовлена професійним розподілом праці та спеціалізацією	Класи, верстви, групи, касти, стани. Виникає як результат роз'єднання людей. Відображає картину соціальної нерівності	Історичні спільноти, рід, плем'я, народність, нація, етнос. Виникає як результат об'єднання людей території, економікою, культурою, звичаями, традиціями, психічними особливостями	Чоловіки, жінки, діти, молодь, літні люди, пенсіонери

СПЕЦИФІЧНІ ЯКОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

<i>Цілісність</i>	Полягає в неможливості існування, відтворення та розвитку окремих частин поза взаємозв'язками з іншими частинами і системою загалом	Досягається через суспільне виробництво; спілкування
<i>Відкритість</i>	Полягає в неможливості існування поза взаємодією з навколишнім середовищем	Досягається через обмін речовиною, енергією, інформацією з природою та іншими соціальними системами
<i>Надзвичайна складність</i>	Полягає в тому, що суспільство як соціальна система складається з цілого ряду інших систем нижчого рівня (політика, економіка, культура тощо)	Досягається через взаємодією цих складових частин суспільства
<i>Саморозвиток</i>	Полягає в тому, що джерело розвитку суспільства знаходиться всередині нього	Досягається через нереалізованість потреб, інтересів, цілей, ідеалів діяльності соціальних суб'єктів

СОЦІАЛЬНА ЦІЛІСНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА (Т. Парсонс)			
Функції соціальної системи	Характеристика соціальної системи	Підсистеми соціальної системи	Соціальні інститути соціальної системи
адаптація	проблема раціональної організації й розподілу ресурсів	економіка	заводи, банки
цілеорієнтація	проблема визначення цілей	політика	партії, держава
інтеграція	проблема збереження внутрішньої єдності системи — обов'язкових норм, правил і т.д.	інститути соціального контролю	родина, школа, релігія
підтримка зразка	проблема мотивації й узгодження особистих мотивів із цілями й цінностями суспільства	соціалізація	

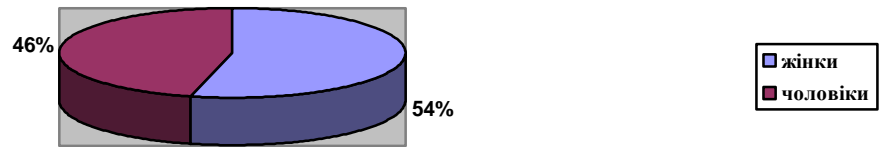
Соціальна спільнота і соціальна група

Соціальна спільнота — реально існуюча сукупність індивідів, придатна для емпіричної фіксації, яка характеризується відносною цілісністю і здатністю виступати як самостійний творчий суб'єкт історичної та соціальної дії. *Соціальні спільноти* — це групи людей, об'єднаних за певними спільними ознаками, спільними інтересами, цінностями, спільною діяльністю тощо.

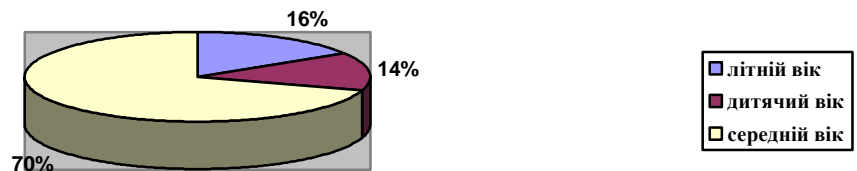
ОСНОВНІ ВИДИ СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ

Статевий склад населення України (станом на 2001 рік)

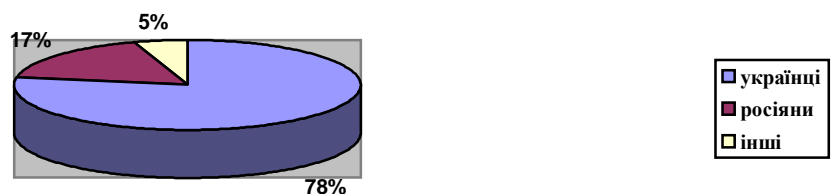

Віковий склад населення України (станом на 2001 рік)

Середня тривалість життя людей в Україні становить приблизно 68 років, зокрема жінок - 75 роки, чоловіків - 62 роки. Старіння населення є характерним явищем для всіх європейських держав.

Етнічний склад населення України (станом на 2001 рік)

Протягом періоду між переписами населення (1989-2001 рр.) кількість українців дещо зросла, натомість кількість етнічних росіян зменшилася на чверть. Вперше після другої світової війни в Україні відбулося зростання питомої ваги осіб, для яких українська мова є рідною, тобто відбувся перелом тенденції русифікації населення. Лише чотири з двадцяти семи регіонів переважно російськомовні (Севастополь, Крим, Донеччина та Луганщина), у трьох областях (Запорізька, Одеська та Харківська) кількість осіб із рідною українською та російською мовами приблизно однакова, понад дві третини населення решти двадцяти регіонів вважають рідною українську мову.

Мала соціальна група – соціальна група, члени якої безпосередньо взаємодіють між собою і мають приналежності до неї. Її структура зумовлюється специфікою групової діяльності, від якої залежить розподіл у групі ролей, характер інформаційних потоків, міжособистісних стосунків.

Характерні риси малої соціальної групи

Безпосередні особистісні контакти між її членами

Просторова близькість членів, тривалість існування

Спільність групових цінностей, норм і зразків поведінки, внутрішньо-групова розподіленість функцій і соціальних ролей

Наявність СПІЛЬНОЇ мети і діяльності, переживання спільних почуттів

Малочисельний склад (2-40 осіб), добровільність вступу

Неформальний контроль за поведінкою її членів

Структура малої соціальної групи
(спільний предмет діяльності, соціальні статуси і ролі)

- ❖ формальна і неформальна;
- ❖ статична і динамічна;
- ❖ внутрішня і зовнішня

Мала соціальна група

Критерії класифікації:

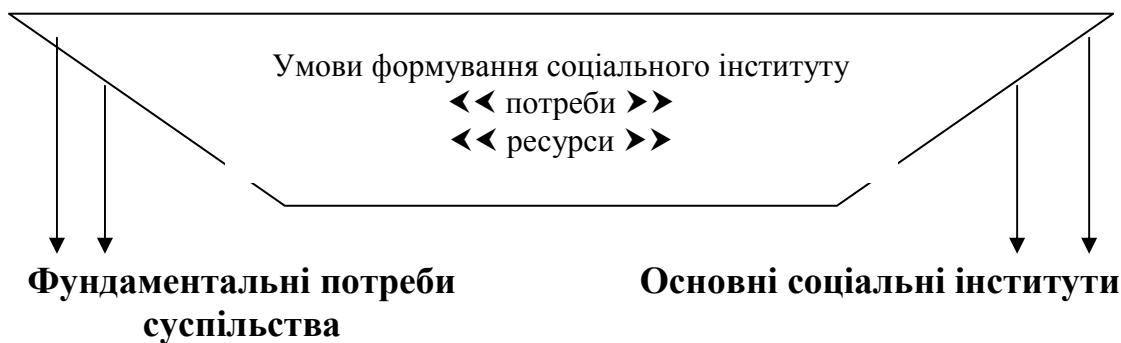
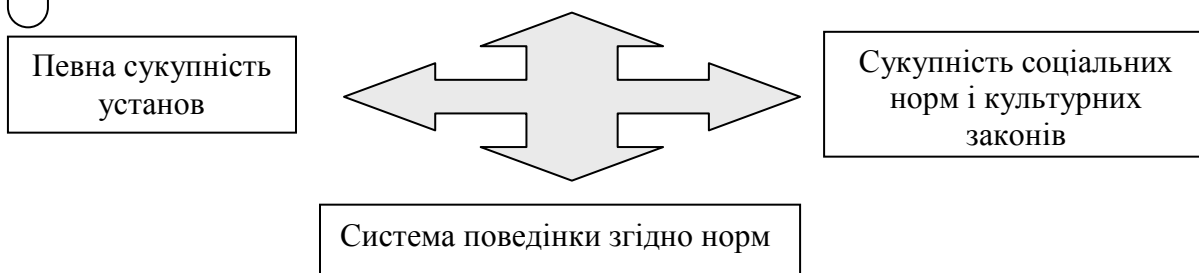
- ❖ спосіб організації;
- ❖ сфери функціонування;
- ❖ тривалість функціонування;
- ❖ склад;
- ❖ психологічний критерій

Типологія та функціонування соціальних інститутів та організацій.

Соціальний інститут (соціальна інституція, улаштування, установлення) – певним чином організована, стандартизована і узгоджена форма суспільних відносин, орієнтована на задоволення соціально-значимих проблем; сталий механізм самоорганізації спільного соціального життя людей.

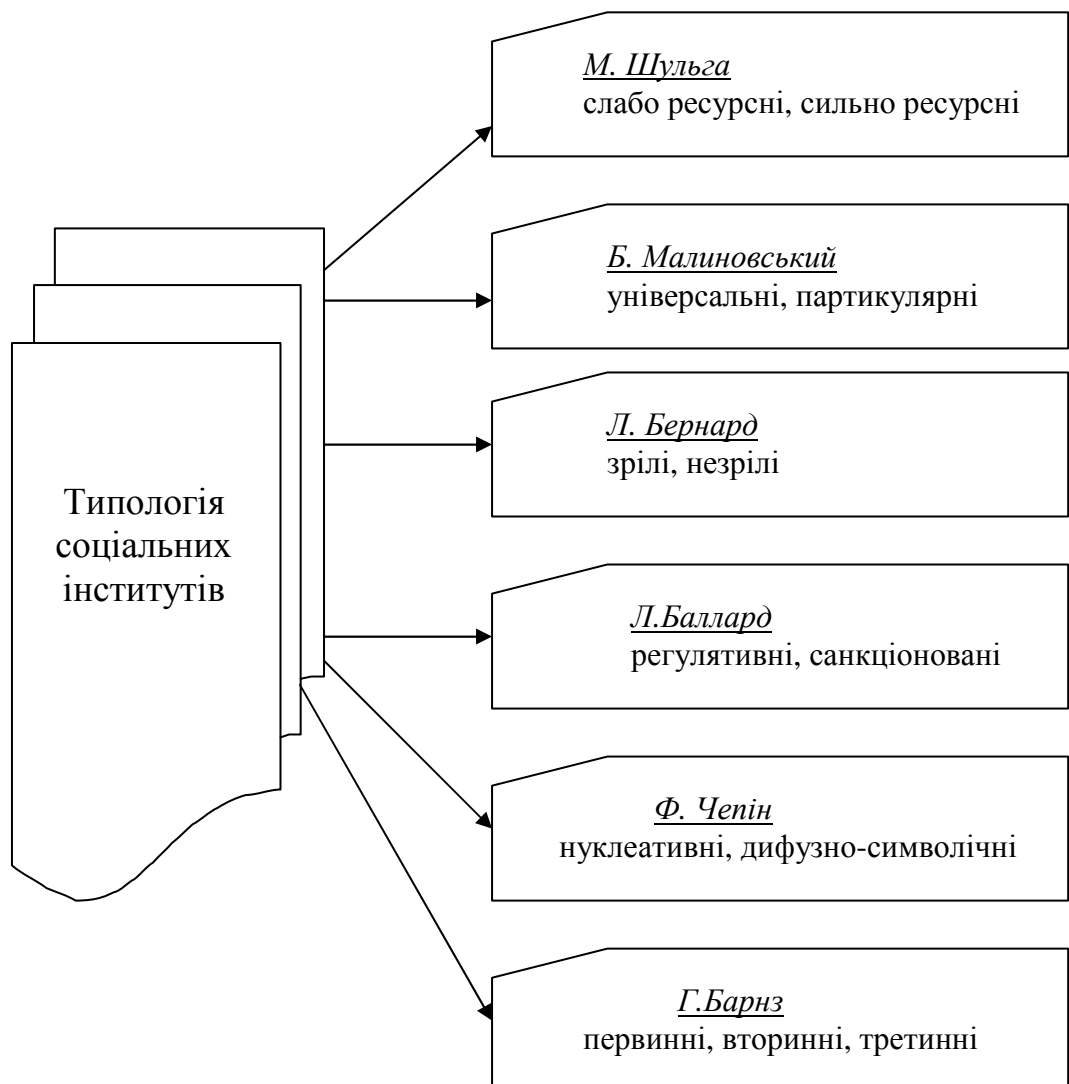
Поняття ввів в соціологію Герберт Спенсер

Потреби у відтворенні роду	↔	Інститут сім'ї і шлюбу
Потреби в безпеці та соціальному порядку	↔	Політичні інститути
Потреби в добуванні засобів існування	↔	Економічні інститути
Потреби в передачі знань, соціалізації підростаючого покоління	↔	Інститути освіти
Потреби у вирішенні духовних запитів, сенсу життя	↔	Інститут релігії

Ознаки соціального інституту

- Об'єктивність
- Примусовість
- Моральний авторитет та легітимність
- Історичність

ТИПОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ Р.Міллс

<i>Соціальні інститути</i>	<i>Форми діяльності</i>	<i>Основні ознаки</i>
політичні	Мітинги, демонстрації, вибори	Забезпечення функціонування суспільства як цілісної системи. Спрямовані на визначену форму політичної влади. Забезпечують відтворення, стабільність та регулювання політичної спільноти, посилюють соціальні зв'язки і внутрішньогрупову згуртованість, здійснюють контроль за політичною поведінкою членів суспільства
економічні	Виробництво, розподіл благ і послуг, регулювання фінансів, організація і поділ праці	Суворе регламентація соціальних зв'язків у сфері господарської діяльності

культурні	Соціалізація особи, оволодіння особою культурними цінностями суспільства	Створення, зміцнення, і поширення культури, науки
освітні	Освітні заклади	Включення індивідів у визначену субкультуру. Засвоєння стійких соціокультурних стандартів поведінки, захист визначених норм і цінностей. Це система ідей, правил, норм, стандартів поведінки учасників освітянської діяльності.
науки і масової вищої освіти	Освітні групи розвитку	Забезпечують інтернаціоналізацію цінностей; компетентність, ерудицію, незалежність особистої відповідальності, раціональності, ефективності
релігійні	Релігійні організації	Історично сформований комплекс вірувань і звичаїв, ритуалів, стандартів поведінки, духовних цінностей і заповідей, що містяться у духовних текстах, за допомогою яких організується і контролюється релігійна діяльність людей
сімейні	Сім'я, родина	Формування, розвиток і функціонування сімейно-шлюбних відносин в соціально-економічних умовах; взірці сімейної поведінки, характерні ролі, специфіка формальних і неформальних норм і санкцій в сім'ї.
нормативно-орієнтовані, морально-етичні	Громадські організації, комунальні служби, організації соціального забезпечення, підприємства зв'язку, дозвілля	Затвердження у співавторстві з моральною аргументацією, етичною основою імперативних загальнолюдських цінностей, спеціальних кодексів й етику поведінки
церемоніально-символічні, ситуаційно-конвенціональні	Церемоніальні заклади, регламент зборів, засідань, діяльність об'єднань	Визначають порядок і спосіб взаємного поводження, регламентують методи передачі й обміну інформацією, вітання, звертання
інститут дружби		Заснований на тісних особистісних зв'язках, взаєминах, симпатіях, безпосередньому спілкуванні, спільності дій, прагненні, почутті

Етапи утворення соціального інституту

Виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних організованих дій, регулювання спільних цілей

Поява соціальних норм і правил в ході стихійної соціальної взаємодії, яка здійснюється методом спроб і помилок

Поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами

Інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття, практичне застосування

Встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх застосування в окремих випадках

Створення системи статусів і ролей, які охоплюють всіх без винятку членів інституту

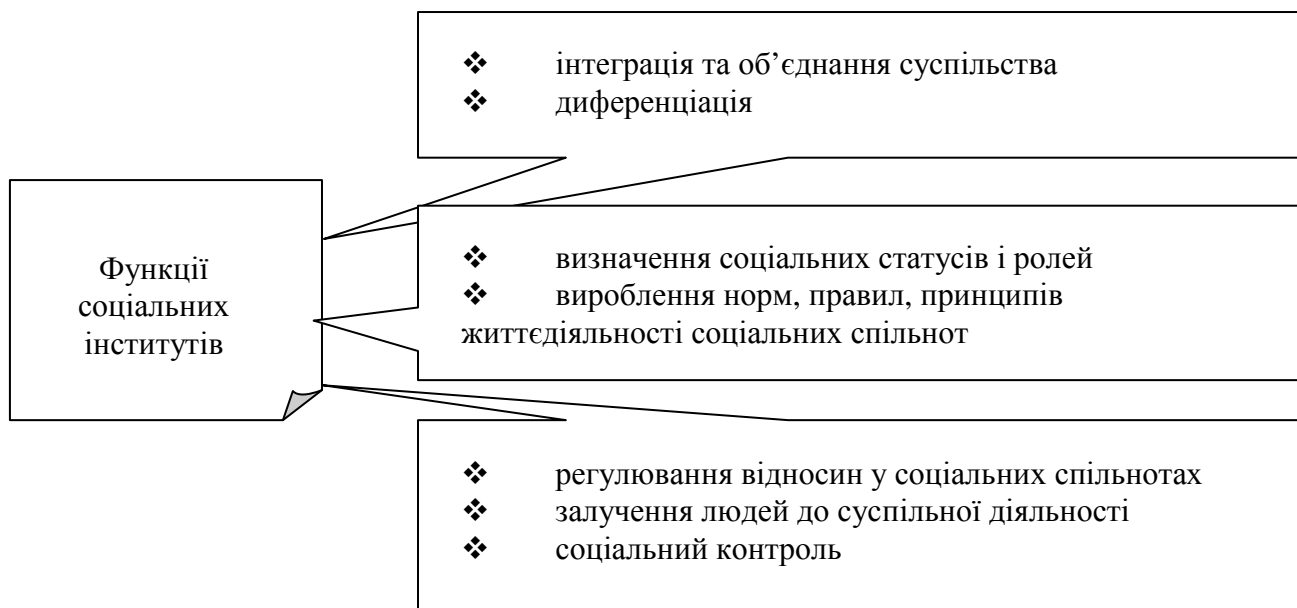
Складові елементи соціального інституту

Мета, тобто коло питань, які соціальний інститут охоплює своєю діяльністю

Певне коло функцій, передбачених для розв'язання даних проблем

Наявність засобів і установ, за допомогою яких досягаються цілі інституту (це можуть бути матеріальні, символічні або ідеальні засоби). Наприклад, церква як релігійний інститут має матеріальні установи (храми та їх обладнання), символи (хрест, облатка) і ідеальні предмети, в які люди вірять і які через цю віру впливають на їхню поведінку

Наявність певних санкцій як стосовно осіб, що виконують інституціоналізовані функції, так і стосовно осіб, що є об'єктом цих санкцій

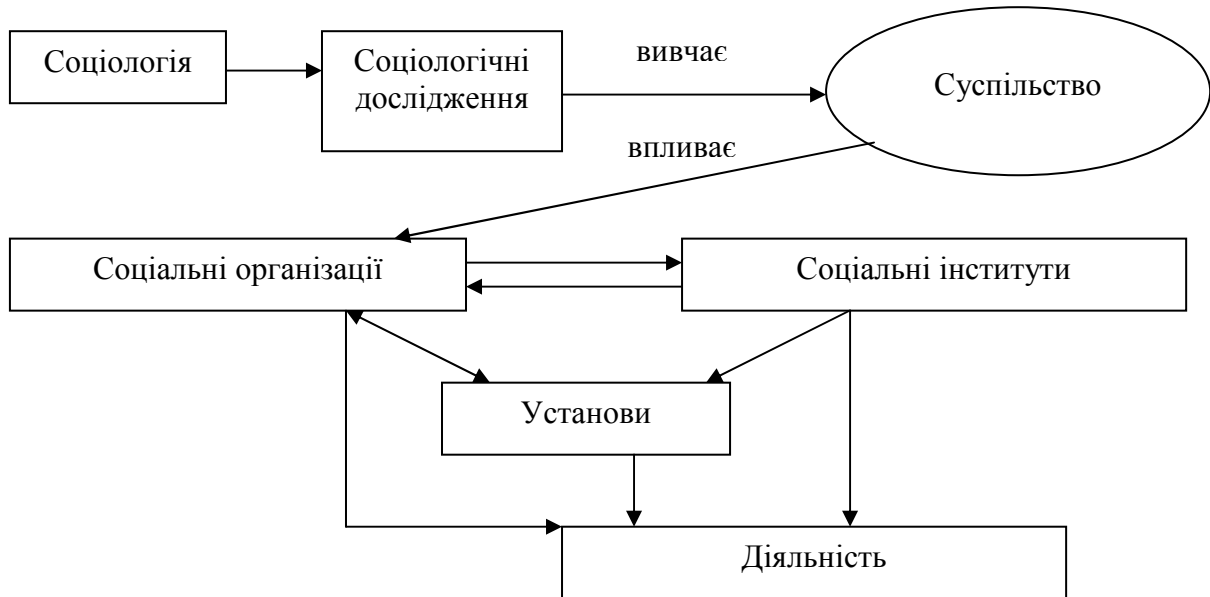

Універсальні функції соціальних інститутів	
<i>Закріплення та відтворення суспільних відносин</i>	Соціальні інститути мають систему норм, правил поведінки, які закріплюють, стандартизують поведінку, роблять її передбачуваною. Соціальний контроль забезпечує порядок та межі які визначають поведінку кожного члена інституту
<i>Регулятивна</i>	Регулювання відносин між членами суспільства. Соціальний інститут забезпечує виконання бажаних дій за допомогою норм, правил, санкцій і усуває небажану поведінку
<i>Інтегративна</i>	Згуртування та мобілізація соціальних груп. Згуртування прагнень, дій, відносин індивідів, що загалом забезпечує соціальну стабільність суспільства
<i>Трансляючи</i>	Передавання соціального досвіду. Інститут транслює досвід, цінності, норми культури з покоління в покоління
<i>Комунікативна</i>	Розповсюдження інформації. Соціальний інститут спрямований на забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної життєдіяльності

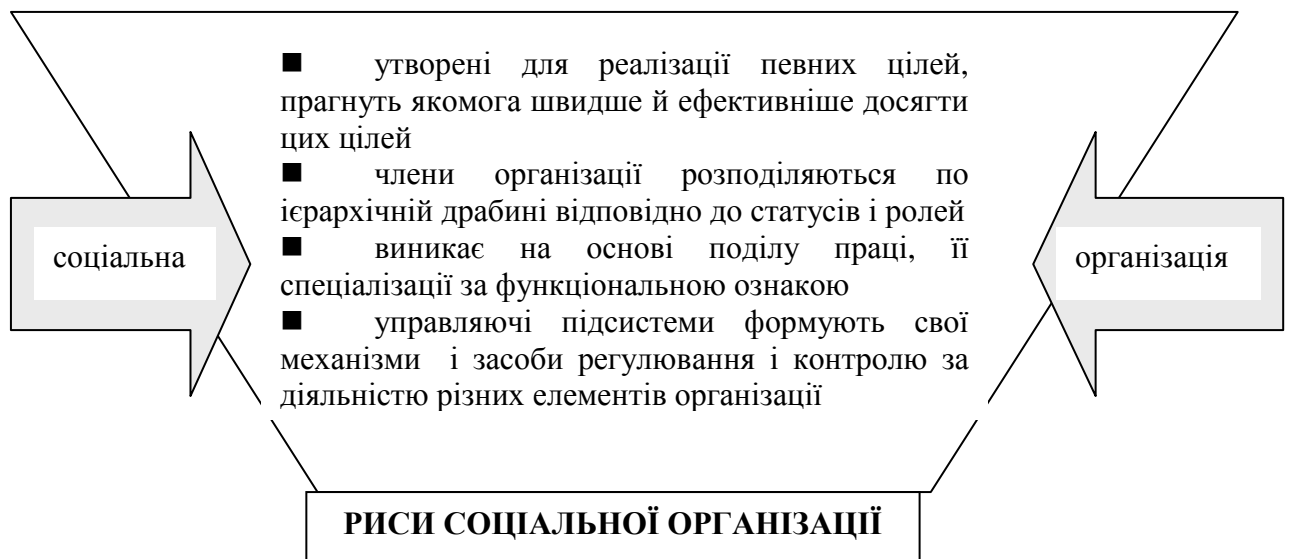
Система соціальних інститутів

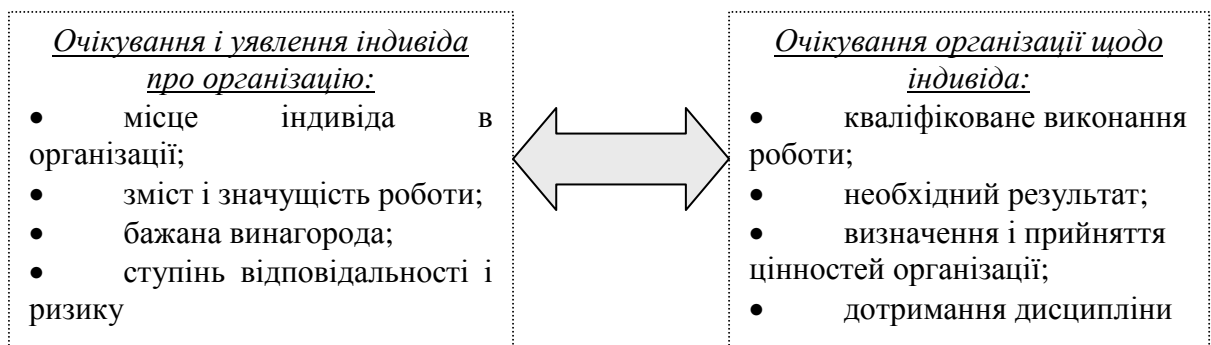
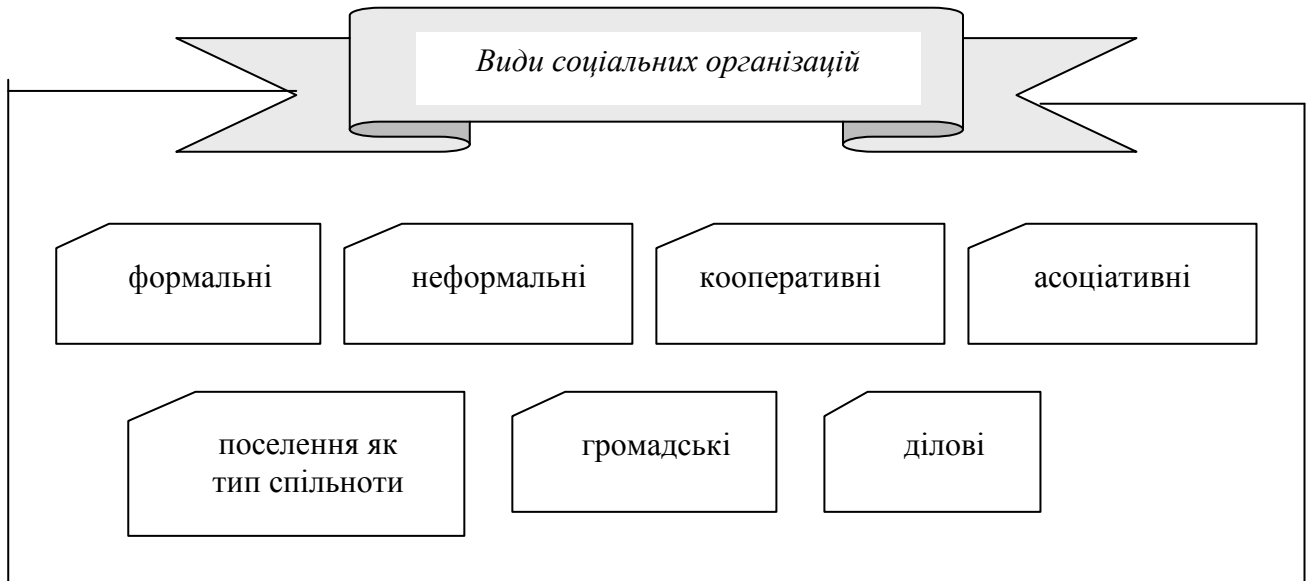
<u>Держава</u>	<u>Армія</u>	<u>Сім'я</u>	<u>Бізнес</u>	<u>Освіта</u>	<u>Церква</u>	<u>Медицина</u>
<i>Установки та зразки поведінки</i>						
слухняність лояльність субординація	субординація стратегія сміливість	прив'язаність лояльність відповідальність повага	продуктивність економічність прибутковість	прагнення до знань відвідування	поклоніння лояльність релігія	уважність професіоналізм чіткість
<i>Символічні культурні знаки</i>						
прапор печатка герб гімн	уніформа погони прапор зброя	обручка заручення	фабрична марка патентний знак бренд	атестат диплом науковий ступінь	хрест-півмісяць вівтар Біблія ікона	червоний хрест змій та чаша скальпель білий халат
<i>Утилітарні культурні риси</i>						
громадські заклади громадські роботи бланки та форми	казарма військова частина склад боєприпасів	будинок квартира меблі	магазин фабрика офіс	школа бібліотека стадіон університет	храми церковний реквізит собор	аптека поліклініка лікарня палата медична картка
<i>Формальний і неформальний кодекс</i>						
конституція закон	присяга військовий устав	родинні табу сімейні дозволи	контракт ліцензії	правила обов'язки учнів	віра заповіді пости	клятва Гіппократа лікарська етика
<i>Ідеологія (система ідей, санкціонована сукупністю норм)</i>						
державне право демократія націоналізм	контрактна служба строкова служба колективізм	кохання любов сумісність індивідуальність	монополії вільна торгівля право на працю	академічна відпустка прогресивна освіта	християнство баптизм іслам буддизм	класична медицина народна медицина альтернативна медицина
<i>Основні ролі</i>						
законодавець суддя виборець	солдат генерал командир	батько мати дитина	підприємець робітник	учень вчитель викладач	пастор священик прихожанин	пацієнт лікар

Схема дії соціальних інститутів і соціальних організацій

Соціальна організація – складна, взаємопов’язана ієрархічна система соціальних позицій і ролей, що мають виконуватися та здійснюватися індивідами, які входять до даної системи.

Взаємодія і рольова поведінка індивіда і соціальної організації

? Запитання для самоконтролю

1. Характерні риси соціальної структури українського суспільства.
2. Спільне і відмінне у поняттях «спільність» і «спільнота»
3. Основні елементи та різновиди соціальних інститутів і соціальних організацій.

Тест-контроль

Прикладом соціального інституту є:

- А. інститут соціології НАН України;
- Б. Київський транспортний університет;
- В. сім'я;
- Г. релігія.

Релігія (церква) як соціальний інститут:

А регламентує відносини людей з представниками релігійних структур;

Б забезпечує інтеграцію суспільства через встановлення моральних норм людського співжиття;

В пропонує певну систему вірувань, переконань і соціальних почуттів, моральних норм поведінки.

Група осіб, поєднаних зв'язками спорідненості, визначається як:

А сім'я;

Б рід;

В шлюбна група;

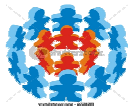
Г община.

Зміст

1. Соціальна нерівність та соціальна стратифікація. Типи стратифікаційних систем.
2. Теорія соціальної стратифікації. Соціальний прошарок та соціальний клас.
3. Середній клас. Маргінальність.
4. Структура сучасного українського суспільства.
5. Соціальний статус та соціальна роль.
6. Соціальна мобільність та її види. Концепція мобільності за П. Сорокіним.

Основні поняття: група, соціальна група, соціальна диференціація, соціальна мобільність, класова структура суспільства, стратифікаційна структура суспільства, інституціональна структура суспільства, організаційна структура суспільства, статусно-рольова структура суспільства, нормативно-ціннісна структура суспільства, соціальний клас.

Рекомендована література: [1-36; 48; 55; 63; 66-68; 83; 88; 89; 91; 95; 99; 102; 105]

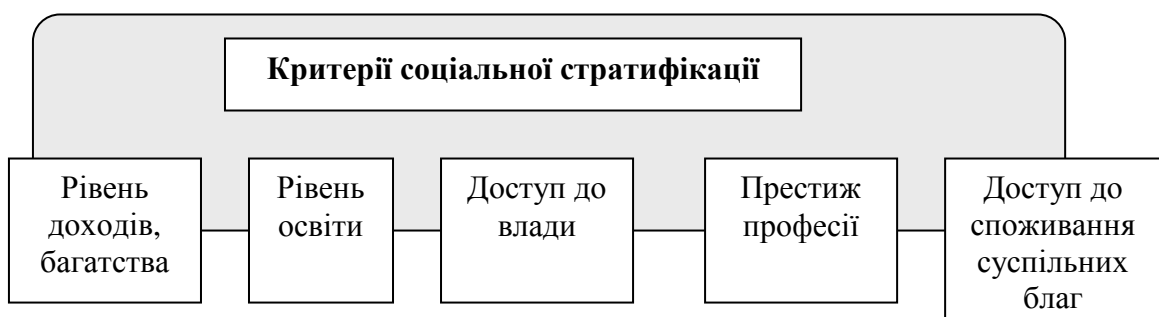

Соціальна нерівність та соціальна стратифікація. Типи стратифікаційних систем.

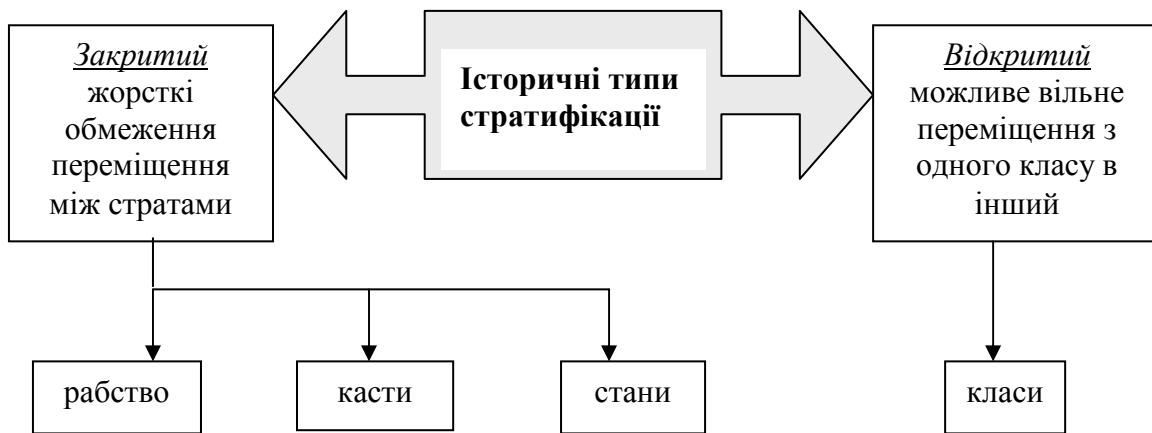
Нерівність індивідів і соціальних груп – це первинна ознака соціальної структури.

Соціальна структура суспільства у його «вертикальній проекції» - це ієрархічно організована сукупність статусів, груп, верств, класів (нерівних ресурсів, якими володіє соціальна система)

Соціальна стратифікація - це диференціація деякої даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. Її основа і сутність - у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, чи наявності або відсутності соціальних цінностей, влади і впливу серед членів того чи іншого співтовариства.

Основні типи стратифікацій

<i>Тип</i>	<i>Характерні риси</i>	<i>Форми</i>
рабство	економічна, соціальна та юридична форма закріплення людей, за якої панує повна безправність і крайній ступінь нерівності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ патріархальна ➤ класична ➤ плантаційна ➤ холопська
каста	родова приналежність до соціальної групи, пов'язана з народженням в ній; не можливий перехід з однієї касты в іншу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ брахмани ➤ кшатрії ➤ вайші ➤ шудри
стани	приналежність до соціальної групи з закріпленими звичаями або юридичними законами, які передавалися через спадщину правами та обов'язками.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ дворянство ➤ духовенство ➤ купецтво ➤ міщанство ➤ селянство
класи	Економічне становище людей, здатних переміщуватися вгору чи вниз статусно-класовими позиціями	<ul style="list-style-type: none"> ➤ вищий ➤ середній ➤ нижчий

Типи стратифікаційних систем

<i>Тип системи</i>	<i>Основа диференціації</i>	<i>Спосіб детермінації відмінностей</i>
Фізико-генетична	Природні ознаки: стать, вік, фізичні дані	Фізичний примус, звичай
Рабовласницька	Права власності та громадянства	Військовий примус
Кастова система	Релігійний та етнічний розподіл праці	Релігійний ритуал
Станова	Обов'язки перед державою	Право
Етакратична (влада держави)	Ранги у владній ієрархії	Військово-політичне панування
Класова	Розмір власності (на засоби виробництва)	Ринковий обмін
Соціально-професійна	Рід занять та кваліфікація	Освітні сертифікати
Культурно-нормативна	Стиль життя	Моральне регулювання та наслідування
Культурно-символічна	Володіння сакральним (священним) знанням	Маніпулювання (релігійне, технократичне, ідеологічне)

Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації

Функціоналістський	Конфліктологічний	Еволюційний
1. Стратифікація природна, необхідна, немінуча, бо пов'язана з багатоманітністю потреб, функцій і соціальних ролей. 2. Винагорода здійснюється у відповідності до ролі і тому справедлива. 3. Стратифікація забезпечує оптимальне функціонування суспільства.	1. Стратифікація не необхідна й не немінуча. Вона виникає з конфлікту груп. 2. Стратифікація несправедлива, її визначають інтереси можновладців. 3. Стратифікація ускладнює нормальне функціонування суспільства.	1. Стратифікація не завжди є необхідною і корисною. Вона з'являється не лише в силу природних потреб, але й на основі конфлікту, що виникає у результаті розподілу додаткового продукту. 2. Винагорода може бути справедливою і несправедливою. 3. Стратифікація може сприяти, а може ускладнювати розвиток.

Теорія соціальної стратифікації. Соціальний прошарок та соціальний клас.

Теорія соціальної стратифікації пояснює соціальне розширення на бідних, заможних та багатих. Ця теорія, фундаторами якої виступають М.Вебер і Т. Парсонс, в сучасній західній соціології, є більш продуктивна ніж марксистська, тому що для сучасного суспільства основний критерій класів розмивається різними прошарками.

СОЦІАЛЬНІ ПРОШАРКИ

Соціальні прошарки - соціальні спільноти, що поєднують людей на основі сукупності певних ознак.

Соціальні страти – соціальний прошарок, верства, група людей, об'єднаних будь-якою соціальною ознакою (майновою, професійною, рівнем освіти, владою, престижем тощо).

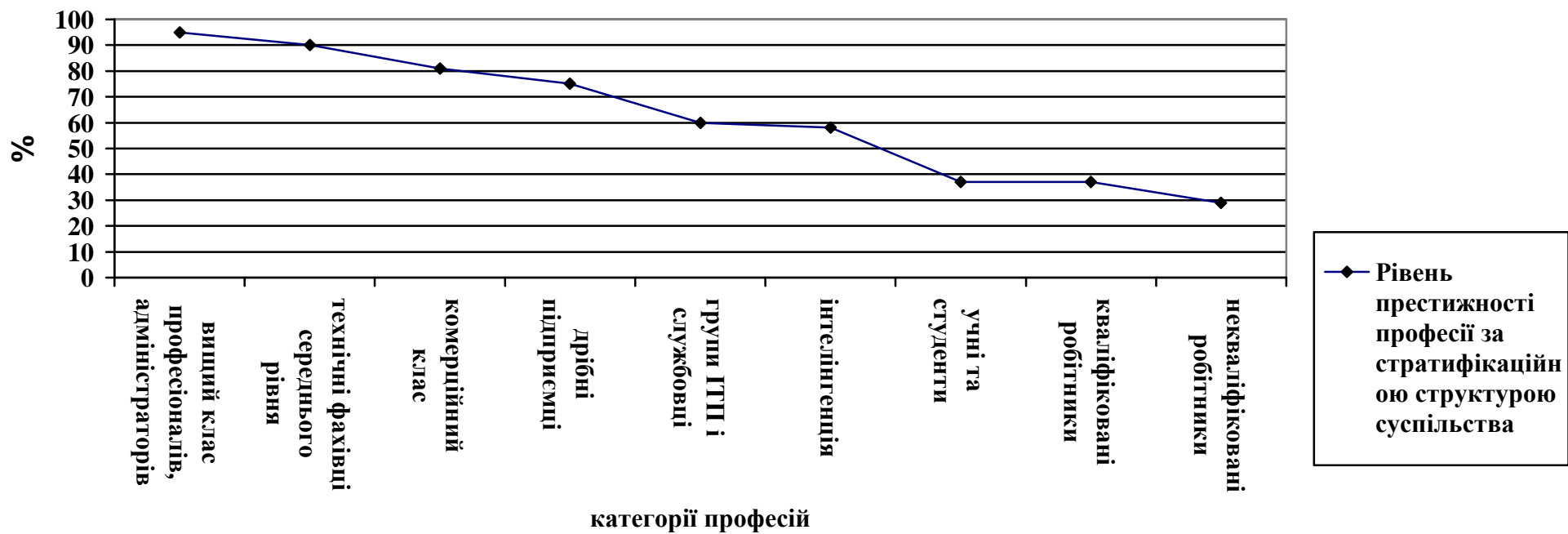
Основна ідея *теорії соціальної стратифікації* полягає в тому, що страта є спільністю людей, об'єднаних на спільних позиціях або які мають спільну справу, і протиставляє їх іншим соціальним спільностям за статусними ознаками.

Соціальний клас – будь-яка страта в сучасному суспільстві, яка відрізняється від інших соціальними критеріями.

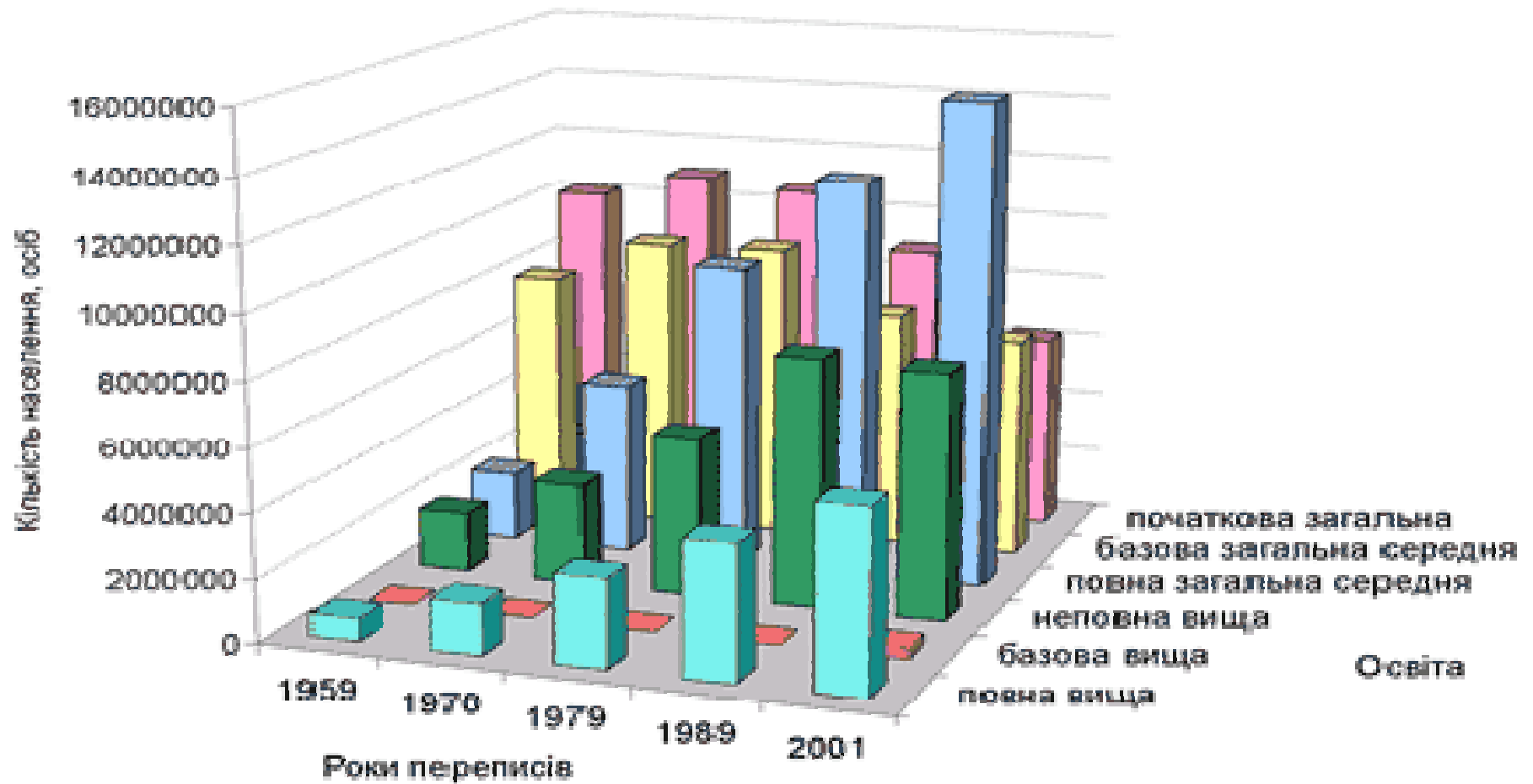
Характеристика соціально-стратифікаційної системи

<i>Основні страти</i>	<i>Рівень добробуту</i>	<i>Рівень освіти і професійна кваліфікація</i>	<i>Рівень допуску до прийняття владних рішень</i>	<i>Основне коло людей</i>
<i>Вищий клас</i>	Дуже високий	Високий	Утримують реальний контроль над ситуацією в суспільстві, формують громадську думку.	Правляча еліта, крупні бізнесмени, фінансисти, топ-менеджери, частина наукової та творчої еліти.
<i>Середній клас</i>	Від заможного до такого, що дозволяє задовольнити основні соціальні потреби	Достатньо високий, такий, що дозволяє займатися кваліфікованою працею, в т.ч. і в управлінні.	Рівень "пересічного громадянина".	Середні і дрібні підприємці, основна маса інтелігенції, управлінців "середнього рівня", кваліфіковані робітники.
<i>Нижчий клас</i>	Низький, на межі бідності	Як правило, невисокий, низький, за винятком "нових бідних" у нестабільних суспільствах, де навіть їх висока освіта і кваліфікація не має попиту на ринку праці.	Як правило, не є самостійними у прийнятті владних рішень, виступають об'єктами управління.	Як правило, наймані працівники, зайняті некваліфікованою і малокваліфікованою працею, безробітні.
<i>Андерклас</i>	Поза межею бідності	У більшості випадків найнижчий, або і відсутній.	Виступають як об'єкти управління, або і зовсім відсторонені від участі в громадсько-політичному житті.	Частина зайнятих найбільш непрестижною працею, хронічно безробітні, бомжі.

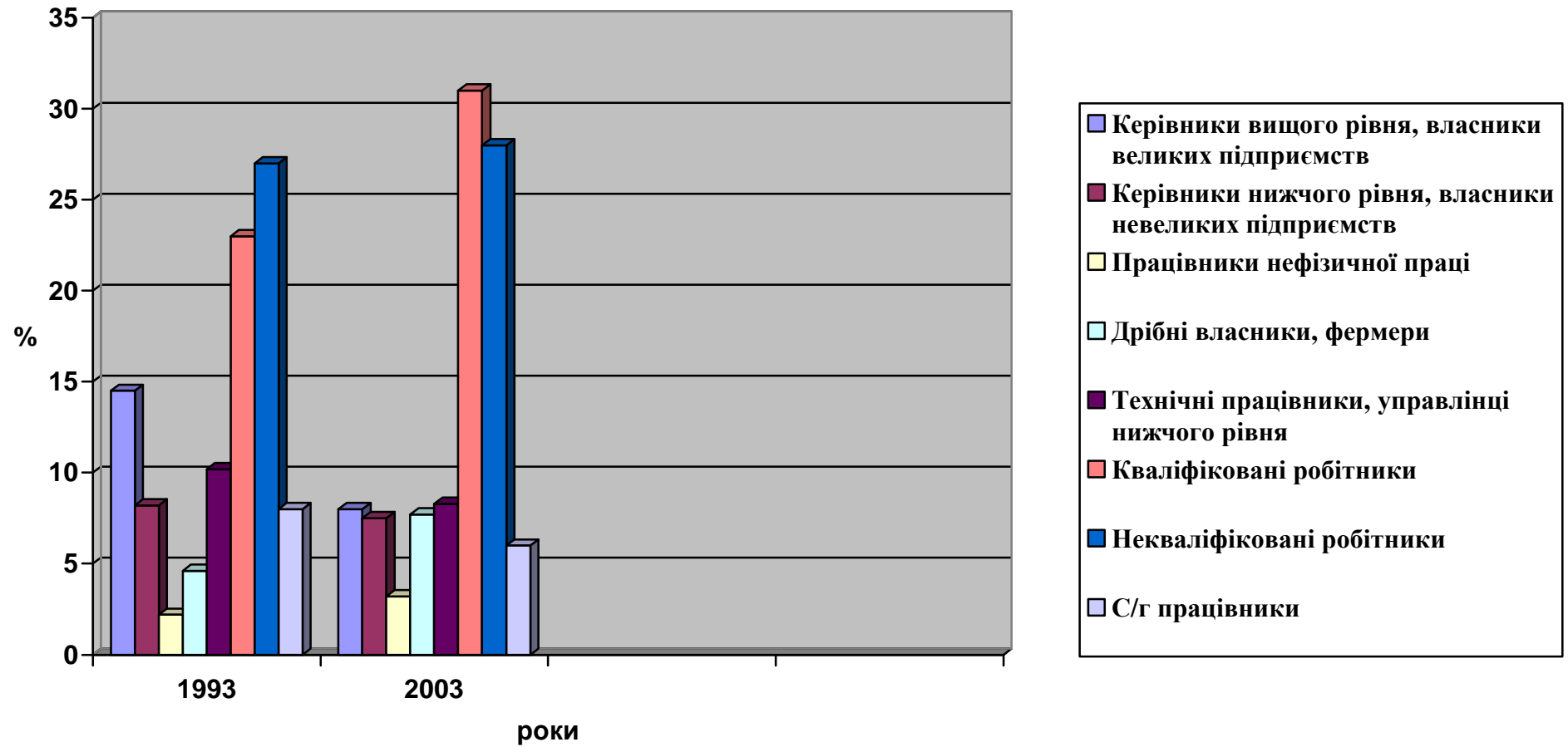
Стратифікаційна структура суспільства

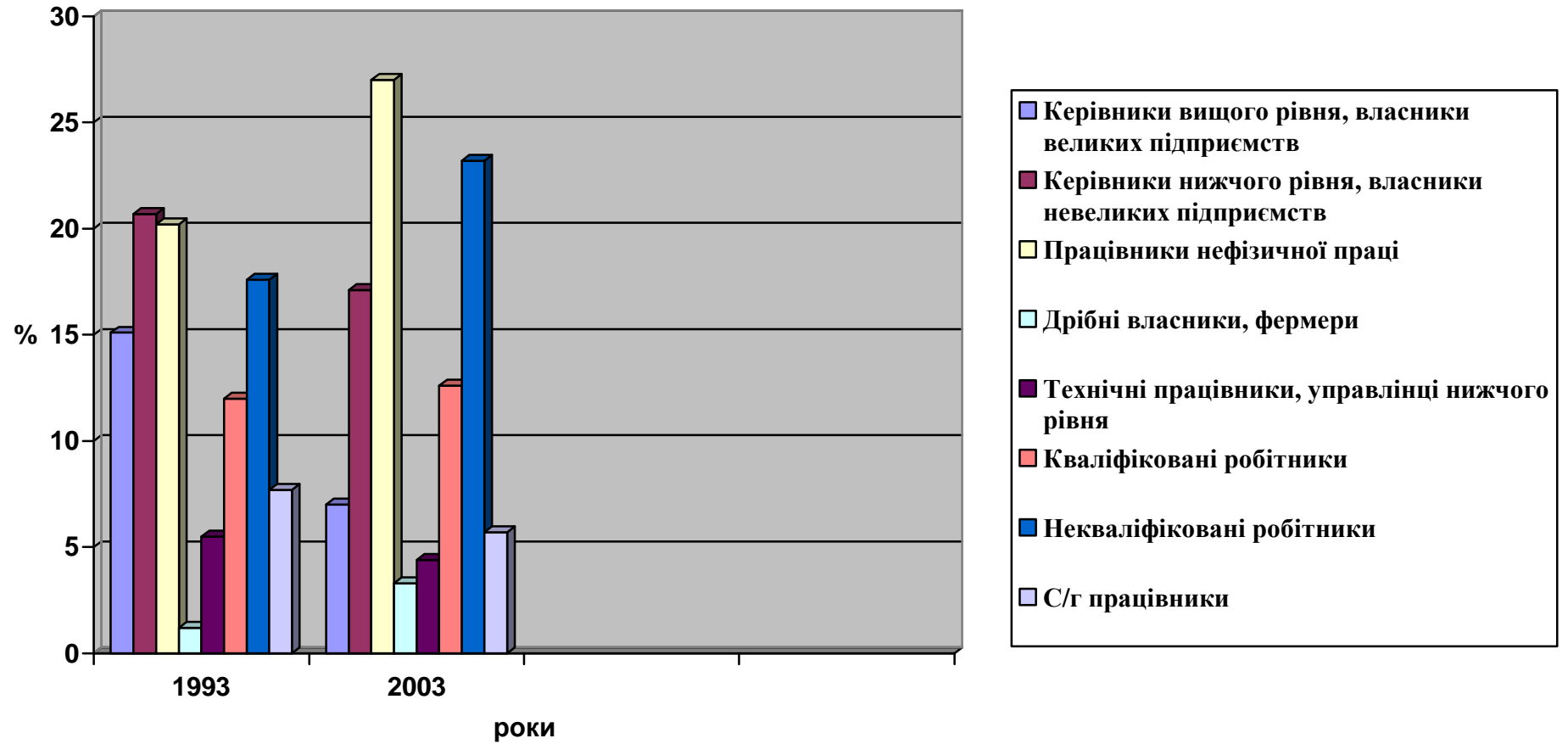
Розподіл населення України за рівнем освіти

Динаміка соціальної структури чоловічого населення України

Динаміка соціальної структури жіночого населення України

**Порівняльний аналіз рівня середньої освіти різних категорій
населення України (станом на 2004 рік)**

Частка населення, яка не має повної середньої освіти

Дані наведені на основі результатів репрезентативного соціологічного дослідження «Зайнятість населення України», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в 2003—2004 рр.

Рівень освіти населення в Україні є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. За питомою вагою учнів серед населення 15-18 років Україна поступається в Європі тільки країнам Балтії та Угорщині. Зрушення впродовж міжпереписного періоду свідчать про істотне поліпшення освітнього складу населення. Значно (на 26 %) зросла і чисельність випускників вузів, що дозволяє оптимістично оцінювати подальші зміни.

Середній клас. Маргінальність.

СЕРЕДНІЙ КЛАС

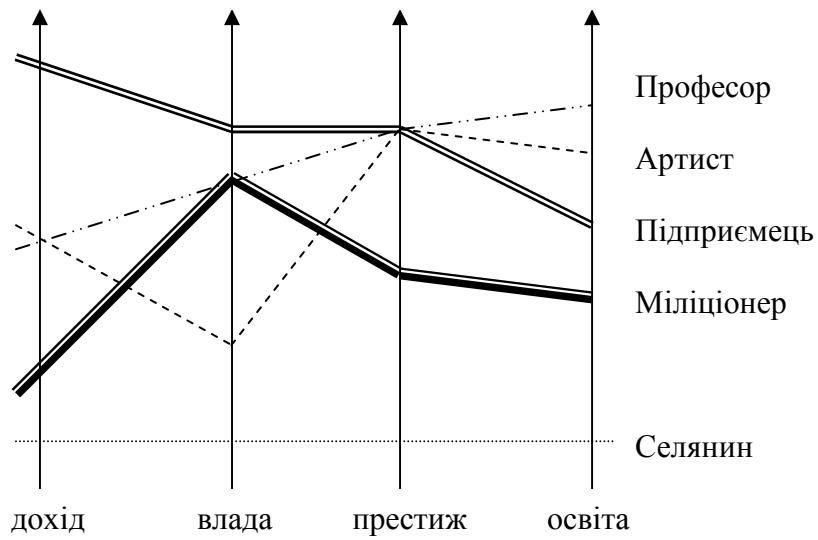
Клас середній— основна частина соціальної структури суспільства з розвинутою ринковою економікою. Середній клас складають дрібні та середні власники, фермери, менеджери, державні службовці, вчені, лікарі, адвокати, високооплачувана частина інженерно-технічних працівників та висококваліфікованих робітників, люди вільних професій (актори, спортсмени, музиканти, письменники) тощо. Середній клас не є однорідним соціальним утворенням. Спільне, що їх об'єднує, — це саме проміжне становище між вищим та нижчим класами. Середній клас - це, насамперед, люди, **які можуть задовольняти свої життєвоважливі потреби.**

Основні критерії вирізнення середнього класу:

- *матеріальний* (рівень прибутку, наявність рухомого та нерухомого майна);
- *політичний* статус (міра впливу на прийняття владних рішень різного рівня);
- *потенціал соціальної мобільності*;
- *характеристики статусних аспектів способу життя* (споживання, середовище проживання, дозвілля, коло спілкування, соціальні настрої та ін.);
- *характеристики соціального престижу*, які зазвичай належать до стратифікаційних критеріїв визначення середнього класу.

Місце різних представників соціальних прошарків на позиційній шкалі

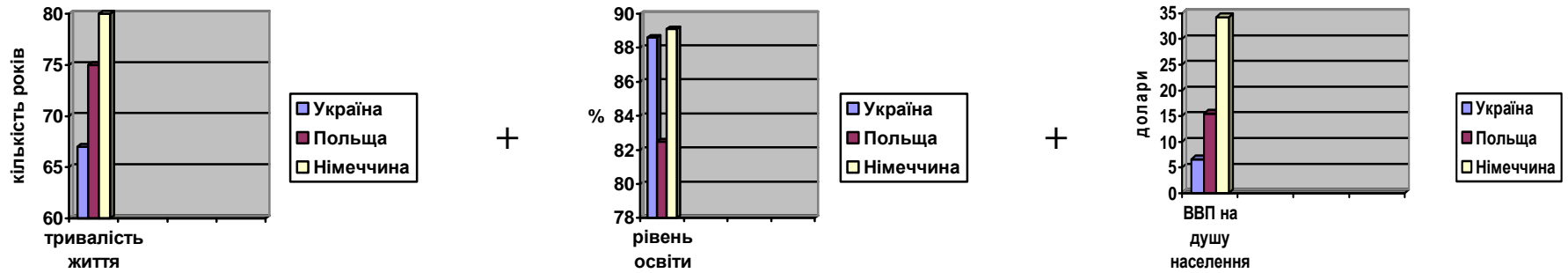
Позиції рівня задоволеності життєвоважливими факторами середнього класу

- 1) здоров'я;
- 2) гарне житло;
- 3) необхідні меблі;
- 4) харчування за своїми смаками;
- 5) наявність заощаджень, які підтримали добробут хоча б протягом року у разі тяжкої хвороби (тобто характеристика «міцності» матеріального добробуту);
- 6) можливість «дати дітям повноцінну освіту» як одну з найважливіших цінностей;
- 7) повноцінне проведення дозвілля;
- 8) повноцінне проведення відпустки.

Функції середнього класу

<i>Інтерактивної (соціальний медіатор суспільства)</i>	Проміжна позиція між верхами і низами суспільства
<i>Функція соціального стабілізатора суспільства</i>	Збереження існуючого соціального порядку
<i>Функція агента технологічного і соціально-економічного прогресу</i>	Високий соціальний престиж середнього класу
<i>Функція культурного інтегратора суспільства</i>	Розповсюдження зразків власної культури на вищі і нижчі прошарки суспільства

**Якість життя як показник соціального розвитку
«Індекс розвитку людського потенціалу» (станом на 2010 рік)**

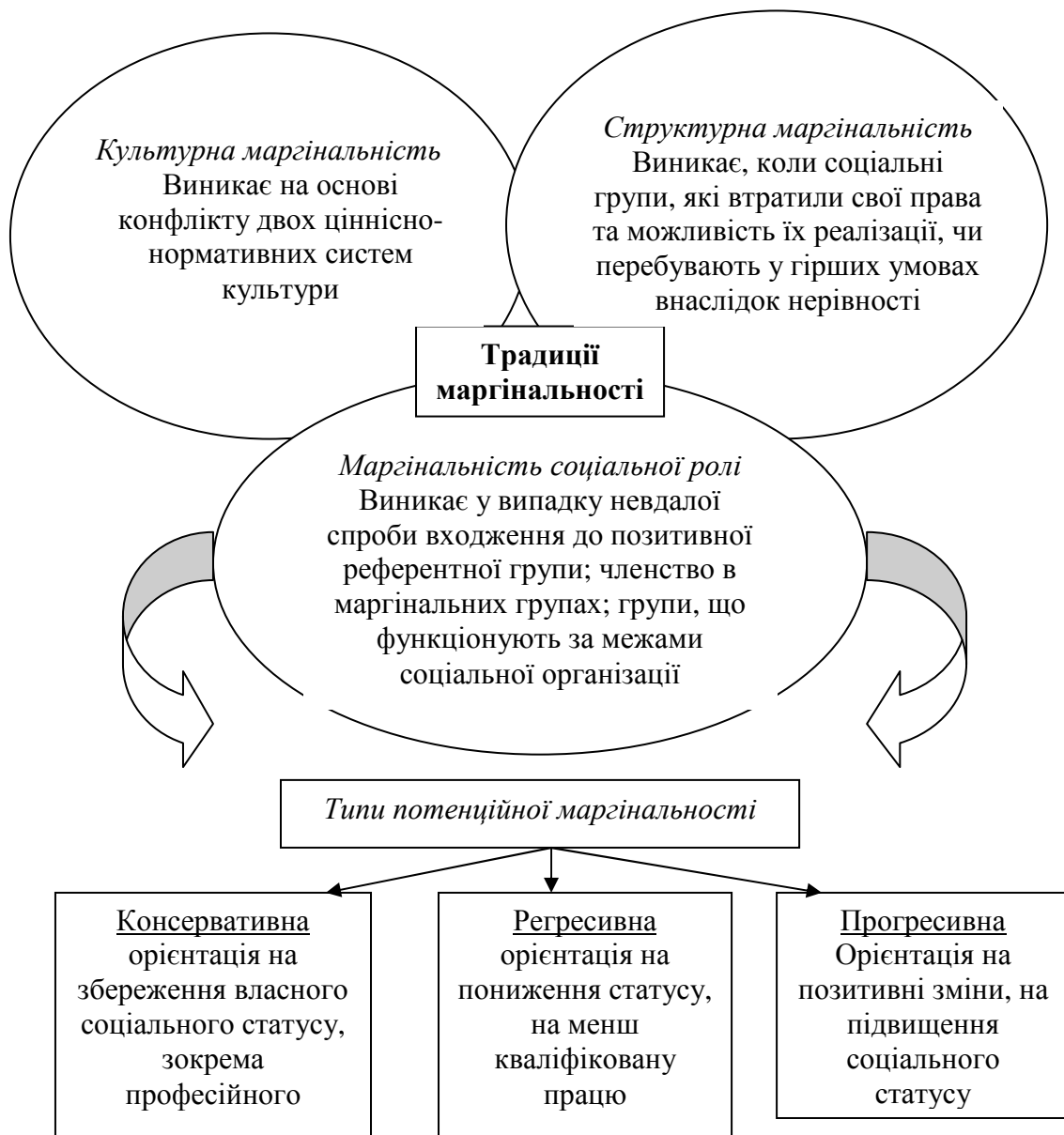
=

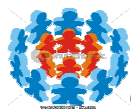
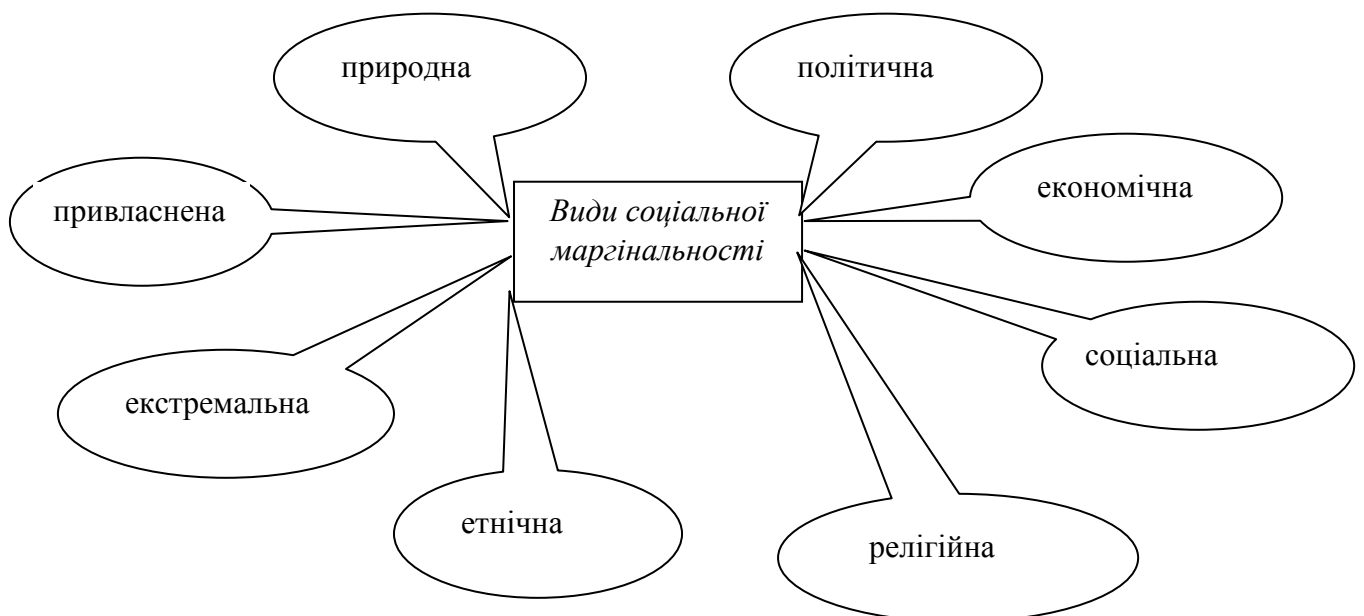
Маргіналізація – неповний, незавершений перехід людини в нове соціальне середовище, за якого вона втрачає попередні соціальні зв'язки і не може повною мірою пристосуватися до нових умов життя.

Маргінальність – ситуація, при якій індивід перебуває між двома культурами чи соціальними стратами з притаманним йому способом життя. Особа відчуває глибокий дискомфорт і незадоволеність, депресію, відчай.

Маргінал – представник соціальної верстви, який, внаслідок різних змін у суспільстві, нестабільності соціально-політичних відносин або нещасливих обставин в особистому житті, виходить за межі тієї чи іншої соціальної спільноти і опиняється на периферії існуючих соціальних зв'язків.

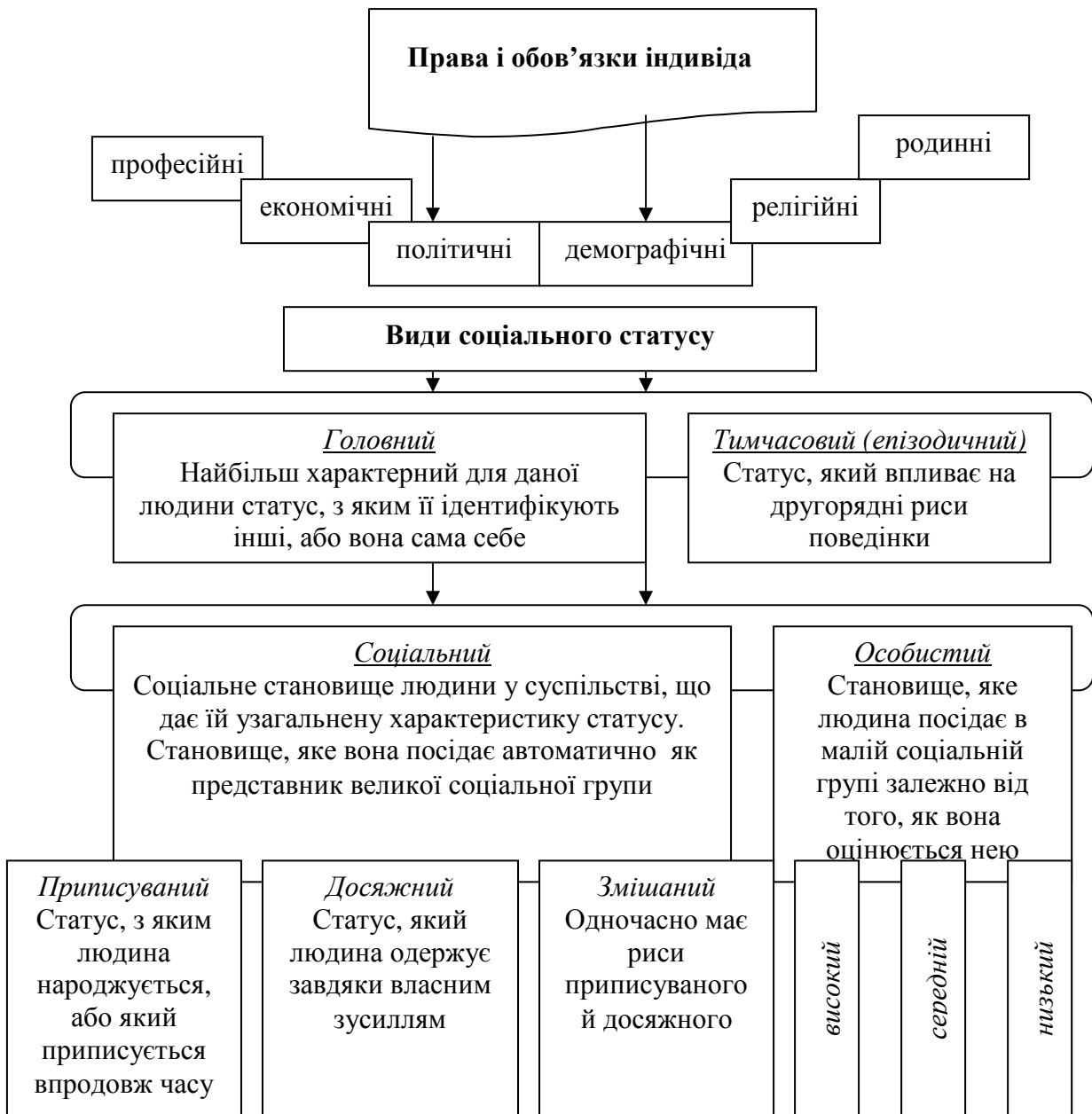
Критерії соціальної маргіналізації	Перехідний чи кризовий стан
	Невизначеність самоідентифікації з загальноприйнятими у суспільстві соціальними групами
	Протиріччя статусних позицій, які виникають внаслідок зміни соціального становища індивіда чи групи
	Міра маргінальності, яка може призвести до дезадаптації, дезорганізації або суїциду. Входять зовнішні і внутрішні показники

Соціальний статус та соціальна роль

Соціальний статус - (від лат. — стан, стан справ) — позиція людини в суспільстві, пов'язана з певними правами і обов'язками; становище індивіда і соціальної групи стосовно інших індивідів та груп, що визначається за соціально вагомими для цієї суспільної системи ознаками (освітніми, фаховими та ін.). Є привласнений і досягнутий соціальний статус.

Соціальна роль – соціальна функція, модель поведінки, яку задає соціальна позиція особистості в системі суспільних чи міжособистісних взаємин. Це поведінка, яка очікується від людини, що займає певний статус.

Структура сучасного українського суспільства

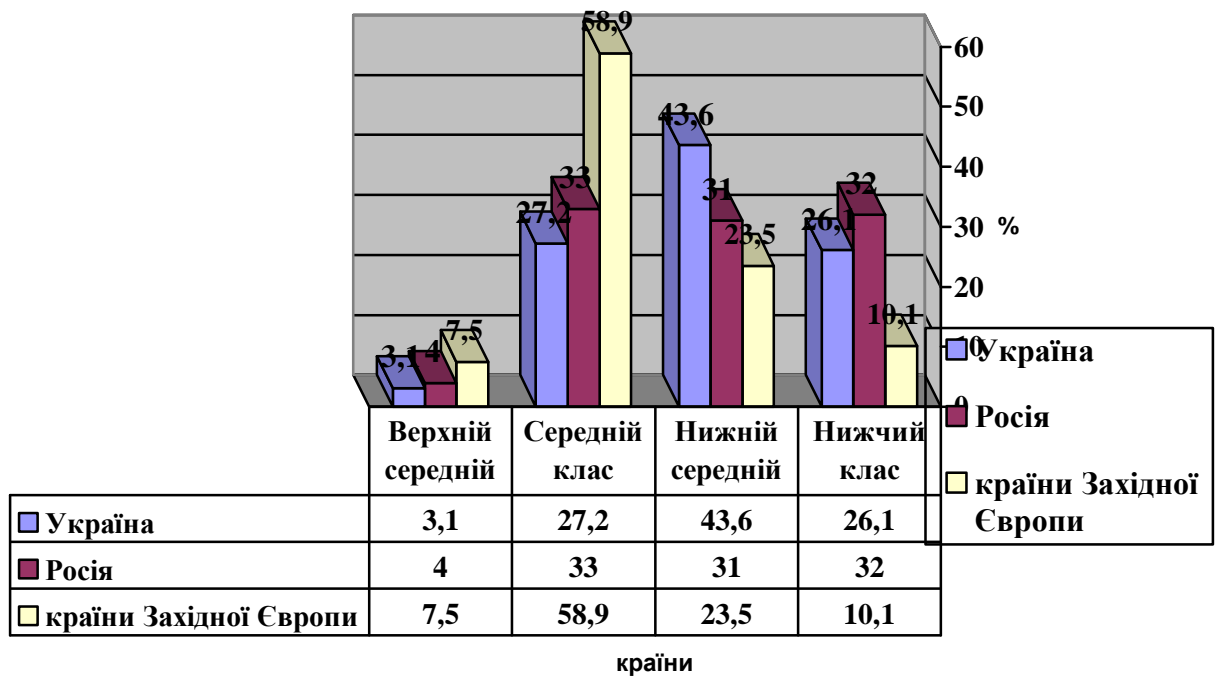

Структура українського суспільства

Вищий клас	
Елементи структури, що базуються на легітимних формах організації суспільного життя, позитивній, конструктивній логіці соціального розвитку	Підприємці, комерсанти, банкіри, певна категорія управлінців, представники творчої інтелігенції
Несистемні елементи структури, які швидко розбагатіли, стали таким класом на основі нелегітимних засобів, здебільшого у сфері торгівлі, та посередницьких операцій	Кримінальні, мафіозні структури, корумповані управлінці, чиновництво, керівники державних господарських підприємств, які зловживають своїм службовим становищем, а також групи "нових" українців з високими нелегітимними доходами
Середній клас	
<p>Утвердження цього прошарку в Україні відбувається надто повільно і весь час штучно гальмується державною економічною політикою. Аналіз соціальної структури сучасного українського суспільства свідчить про наявність лише невеликого прошарку населення, який можна класифікувати як середній клас (близько 10%). Його основу складають в першу чергу, вище керівництво транснаціональних компаній, які зараз діють в Україні, вітчизняних фінансово-промислових груп, керівництво холдингових компаній, великих і середніх підприємств, державні службовці вищого рангу. Специфіка середнього класу в Україні:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) був створений не на базі розвитку реального виробництва, а внаслідок "вміло" проведеної приватизації і необхідного доступу до бюрократичних інституцій, що здійснювали це роздержавлення; 2) зорієнтований переважно на обслуговування класу багатих; 3) віковий показник середнього класу 20-29 років. 	Письменники, дипломати, персональні водії, адміністратори, технічні спеціалісти, кваліфіковані робітники, приватні промисловці, інтелігенція

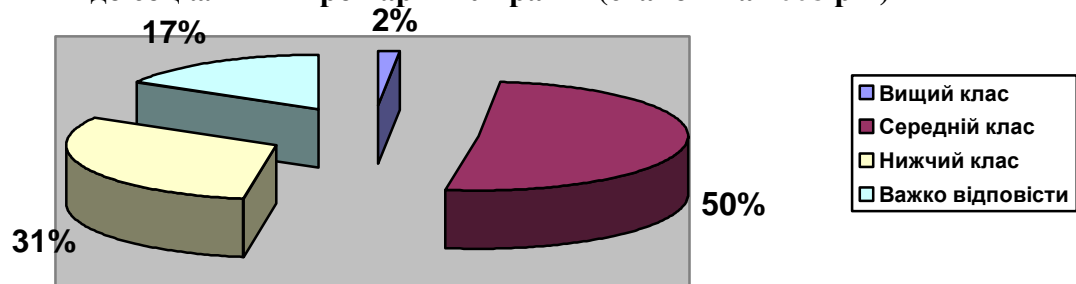
Нижчий клас	
<p>Структурні елементи цього класу дуже слабкі, хоча мають у майбутньому стати основними системними чинниками саморегуляції як ринкових перетворень, так і соціального організму, становлення середнього класу, який здійснюватиме свою трудову діяльність на основі легітимної продукуючої праці, реалізації власних соціальних інтересів. Основна його частина перебуває на межі бідності, ставлячи за мету лише фізіологічне виживання. Багато цих людей перебувають у стані глибокої соціальної деградації, соціальної маргінальності й не сподіваються на краще</p>	<p>Державні службовці нижчого рангу, некваліфіковані робітники</p>

Самоідентифікація представників середнього класу за шкалою соціальних статусів і за соціально-класовими категоріями (станом на 2006 рік)

Опитування «Омнібус» було проведено Інститутом соціології НАН України в 2006 році і крос-національне дослідження International Social Survey Programme “Social Inequality III” в 2002 році.

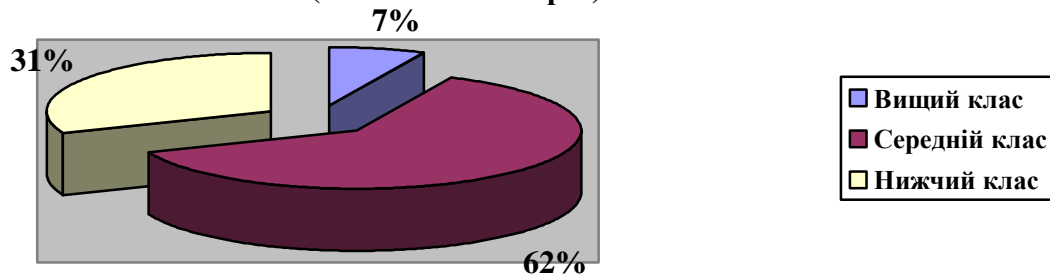
Громадська думка щодо приналежності населення до соціальних прошарків України (станом на 2008 рік)

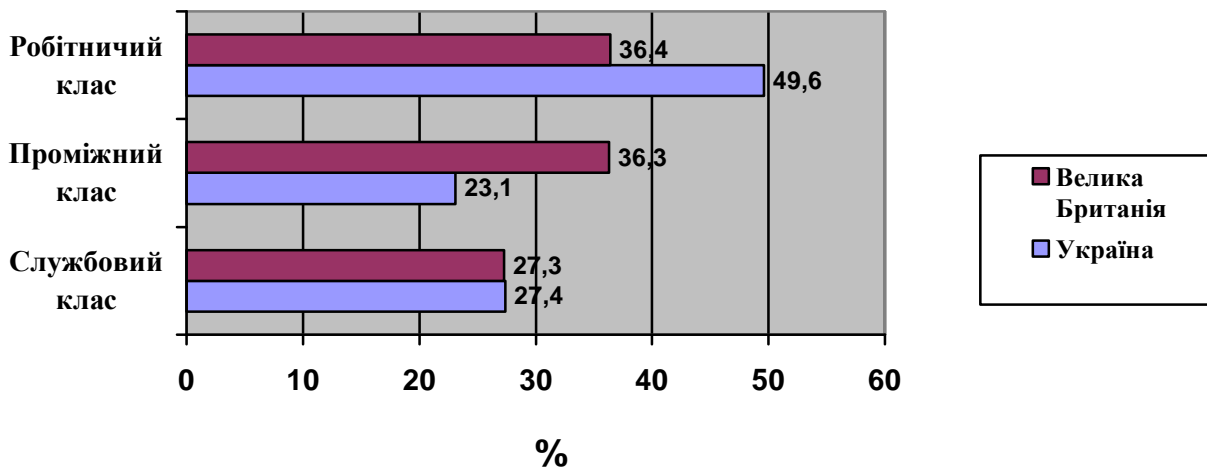
Опитування проведено незалежною аналітичною структурою «Центр Разумкова».

Громадська думка щодо приналежності населення США до певних соціальних прошарків (станом на 2001 рік)

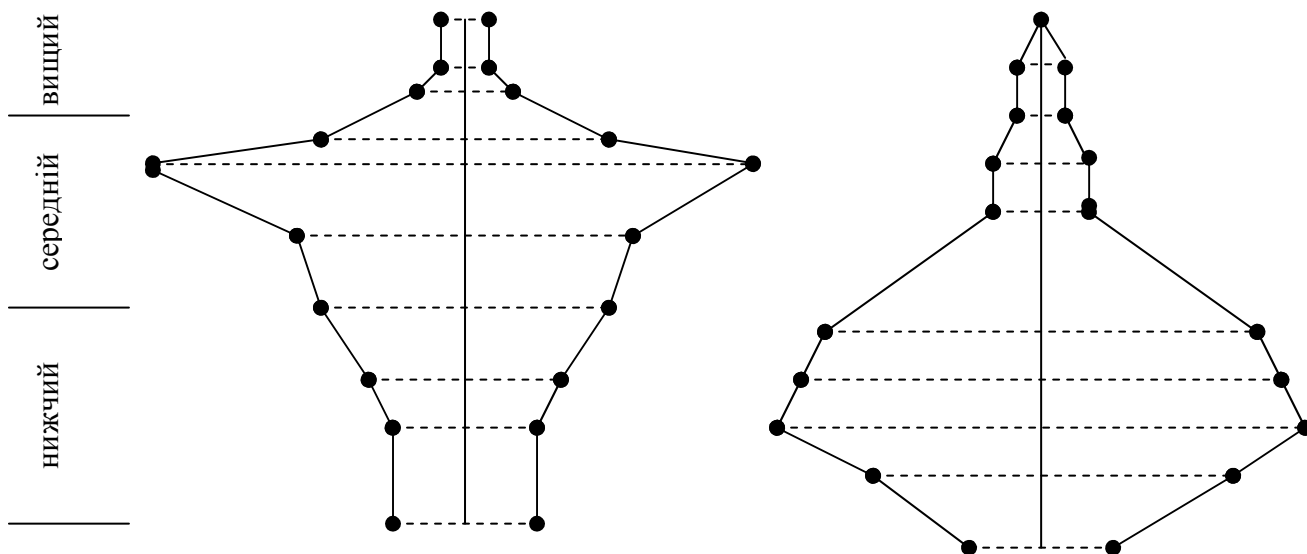
Класи в Україні та Великій Британії (за схемою Дж. Голдторпа станом на 2003 рік)

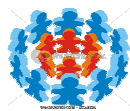

«Середньоарифметичний профіль» соціальної структури суспільства

Соціальна структура країн Західної Європи і Північної Америки

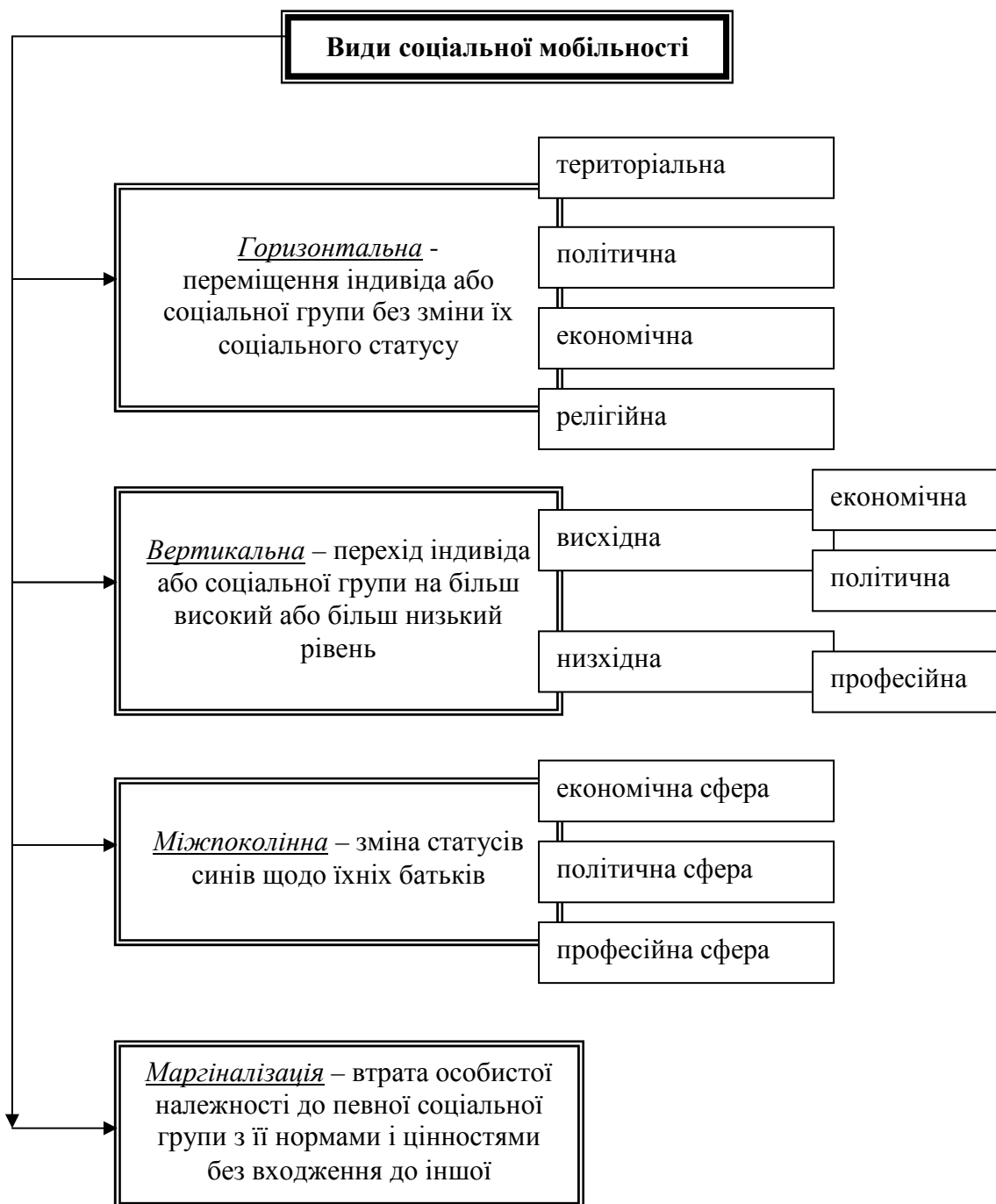
Соціальна структура України

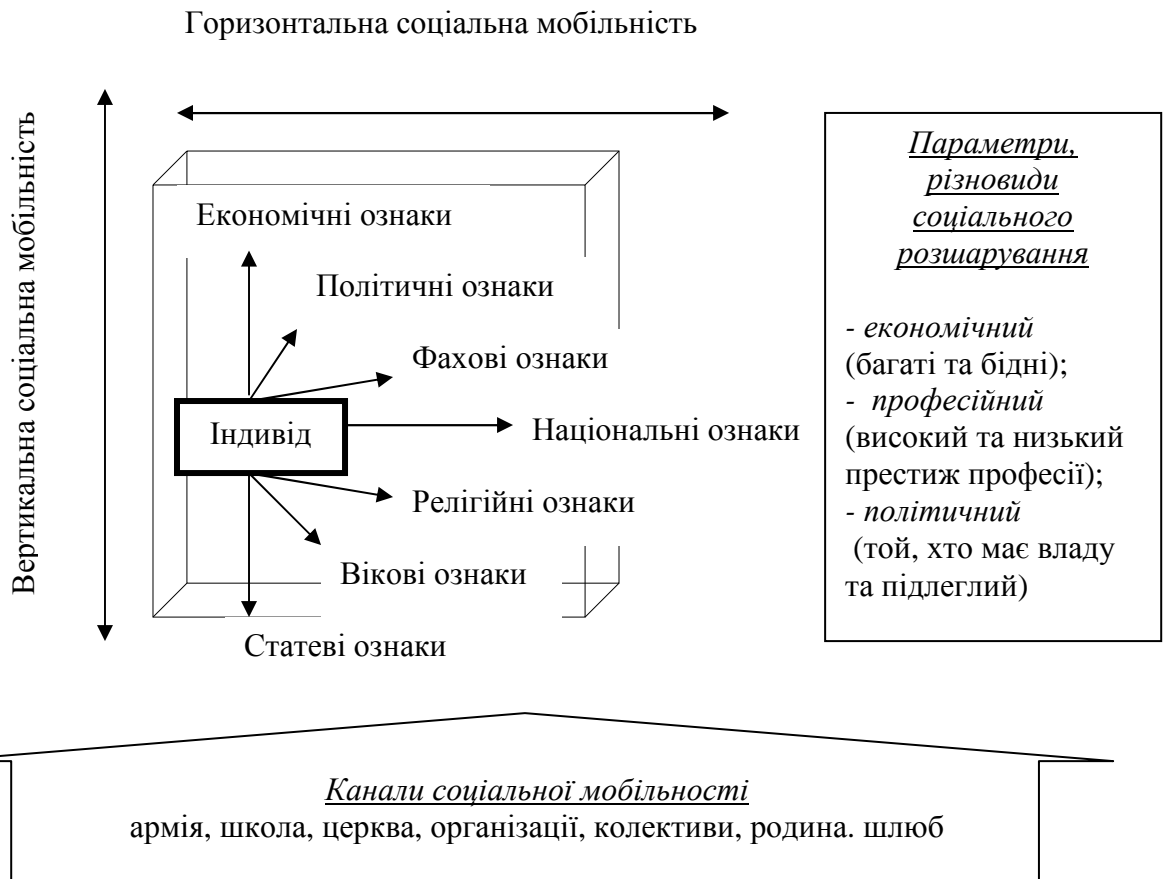
Соціальна мобільність та її види. Концепція соціальної мобільності за П. Сорокіним

Соціальна мобільність – процес переміщення індивідів між ієрархічними або іншими елементами структури суспільства

Під соціальною мобільністю П. Сорокін розуміє будь-який перехід індивіда, соціальних груп, власне статусних позицій з однієї соціальної позиції в іншу.

Концепція соціальної мобільності за П.Сорокіним

Типи соціальної мобільності

→ *Висхідна* – соціальний підйом, проникнення соціального суб'єкта у більш високий соціальний пласт

→ *Низхідна* – соціальний спуск, переміщення соціального суб'єкта у менший соціальний пласт

→ *Міжпоколінна (інтергенераційна)* – відношення між соціальним походженням та соціальним статусом соціального суб'єкта на сьогодні

→ *Внутрішньопоколінна (інтрагенераційна)* – мобільність особистості протягом її життя

→ *Обмінна* – зміна соціальної позиції індивіда в соціальній ієрархії

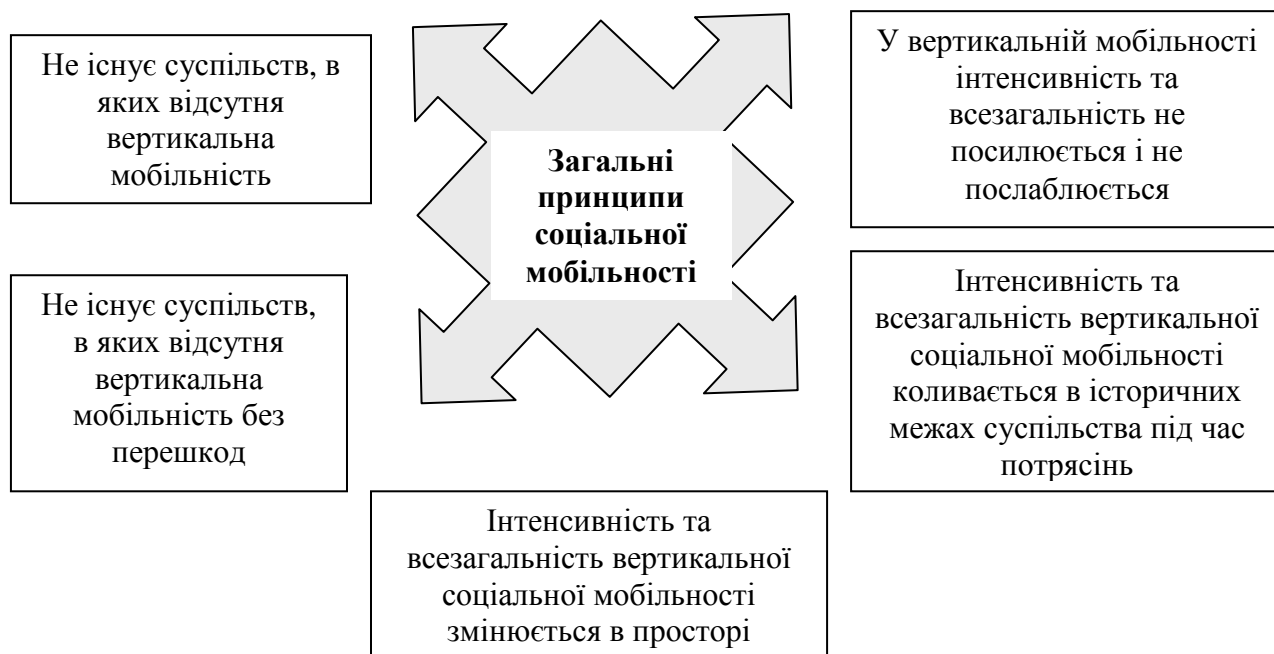
→ *Структурна* – мобільність внаслідок структурних економічних змін, у сфері зайнятості

→ *Стихійна* – переміщення соціальних суб'єктів в пошуках заробітку

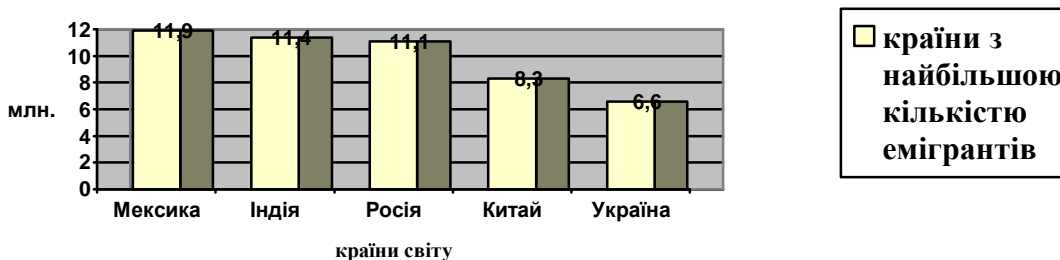
→ *Організована* - переміщення юридично оформлених соціальних суб'єктів

Горизонтальна соціальна мобільність – перехід індивіда чи соціального об’єкта із однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному й тому самому рівні (територіальна, релігійна, політична, сімейна, професійна без зсувів у вертикальних позиціях).

Вертикальна соціальна мобільність – переміщення індивіда чи соціальної групи із одного соціального прошарку в інший.

Міграційний рух у світі (станом на 2010 рік)

Україна займає 5 місце в світі серед країн з найбільшою кількістю емігрантів (повідомлення Світового банку «Міграція та грошові перекази» станом на 2011 рік). Україна втрачає не лише потенційних різноробочих, але і дипломованих фахівців. За кордоном працюють 3,5% українців з вищою освітою.

? Запитання для самоконтролю

1. Соціальна диференціація: її види, критерії, ознаки.
2. Феномен середнього класу в Україні та його соціальні функції.
3. Соціальна мобільність та її чинники. Маргінальні групи в сучасній Україні.

Тест-контроль

Чим характеризується мала група?

- А безособовим характером взаємозв'язку між членами групи;
- Б наявністю спільних інтересів і поглядів у членів групи;
- В безпосередніми особистими контактами між членами групи;
- Г низьким рівнем конфліктності.

Маргінал – це:

- А прихильник крайніх політичних поглядів;
- Б декласовий елемент;
- В особа, що залишила одну соціальну групу і не увійшла до іншої;
- Г особа, що втратила адекватне уявлення про реальність.

Збільшення частки середнього класу в суспільстві впливає на:

- А чисельність працюючих;
- Б підвищення кваліфікації робітників;
- В стійкість та стабільність суспільства;
- Г продуктивність суспільної праці.

Зміст

1. Соціальні відносини та соціальні конфлікти.
2. Соціальні норми і девіації.
3. Система соціального контролю.
4. Молодіжні субкультури.
5. Соціальні зміни і соціальні процеси.
6. Соціальні рухи: сутність, природа, типи.

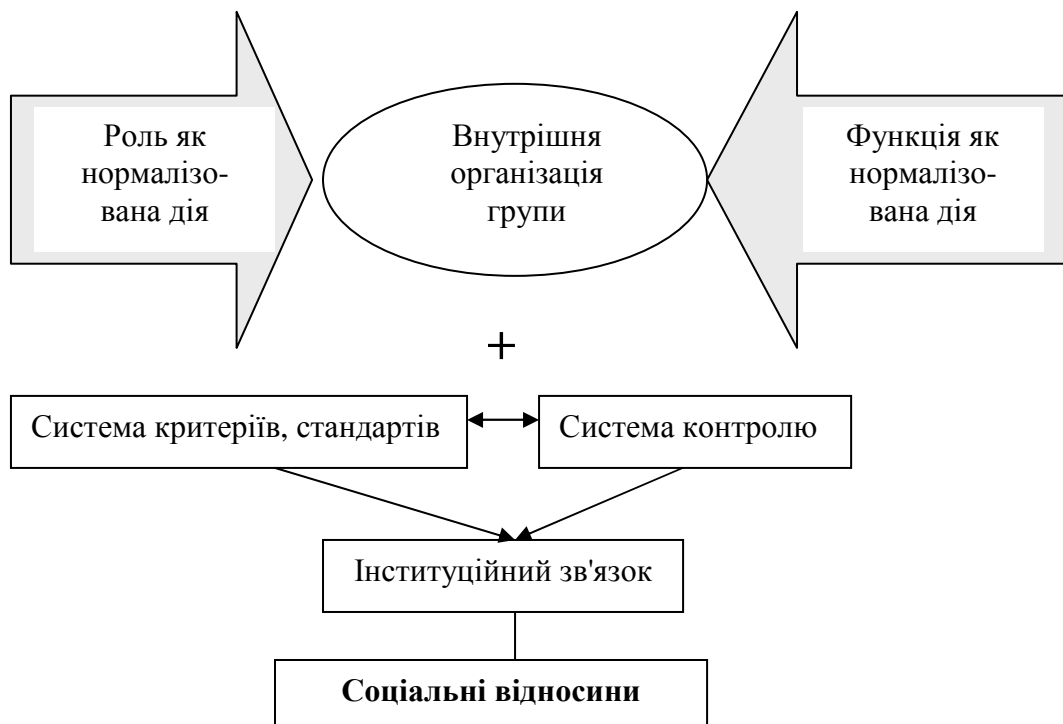
Основні поняття: соціальний зв'язок, соціальні контакти, соціальна дія, соціальні взаємодії, соціальні відносини, соціальна норма, відхилення, соціальна девіація, субкультура, , соціальні зміни, процеси, рухи.

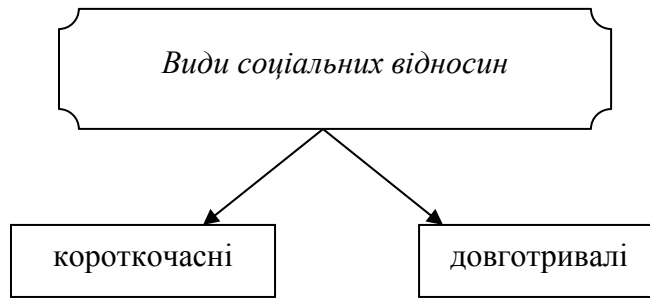
Рекомендована література: [1-36; 37; 46; 50; 51; 56; 71-73; 88; 90; 94; 99; 103; 104]

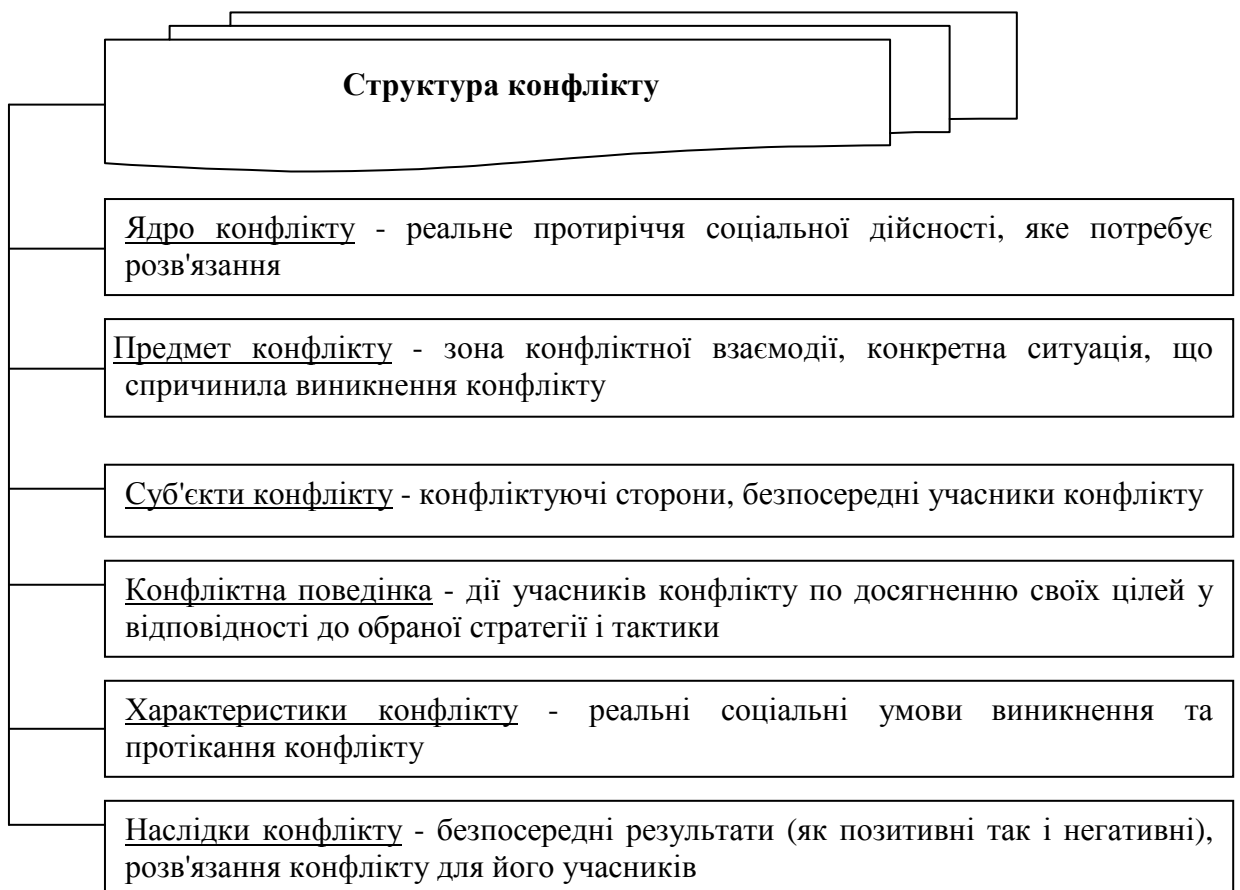
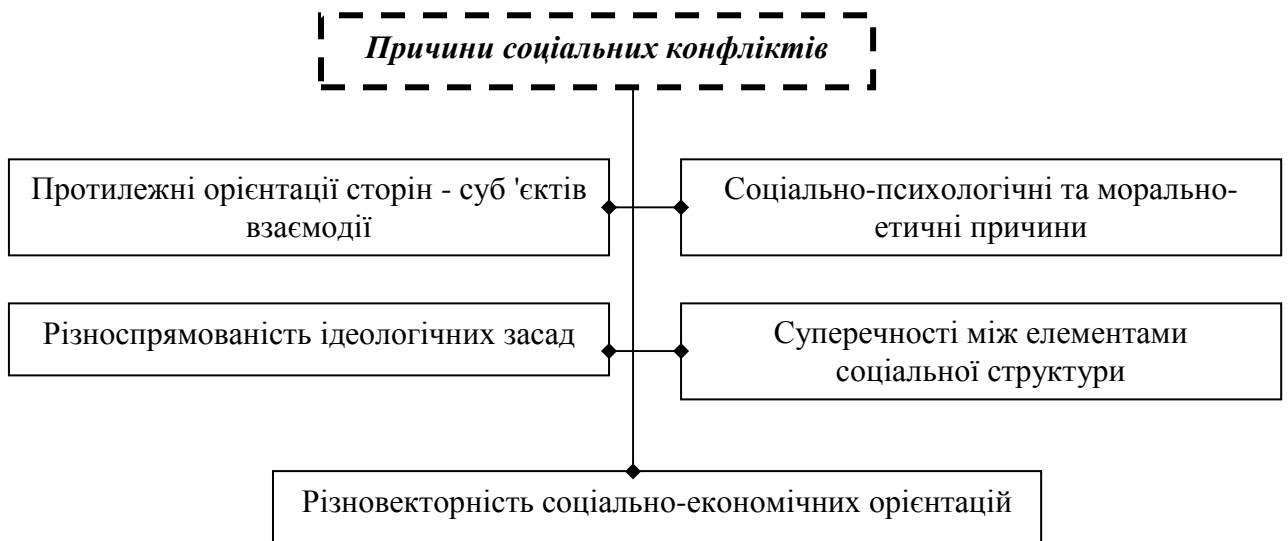
Соціальні відносини та соціальні конфлікти

Соціальні відносини - система взаємодій індивідів та груп, відносно стійкі зв'язки між людьми та соціальними групами; відносини між групами людей, які посідають різне становище в суспільстві, різняться способом життя, рівнем та джерелом прибутку, структурою споживання. *Соціальні відносини* - це система обов'язків, нормованих функцій, взаємодій між партнерами, які партнери мають обов'язково виконувати у відношенні один до одного.

Соціальний конфлікт – найвищий ступінь розвитку соціальних протиріч у суспільстві, який характеризується гострим зіткненням соціальних суб'єктів сторін-учасниць, тенденцією посилення їх свідомого протистояння в процесі реалізації суперечливих інтересів.

Стадії розвитку конфлікту

Передконфліктна ситуація
формування внутрішніх та зовнішніх передумов для виникнення конфлікту.

Інцидент
безпосереднє зіткнення конфліктуючих сторін, що спричиняє зав'язування конфлікту.

Ескалація
наростання ступеня напруги у відносинах конфліктуючих сторін.

Кульмінація
найвища точка ескалації, коли напруга переходить у гостру, відкриту форму.

Завершення конфлікту
вихід із конфлікту шляхом застосування одного із способів домінування, співробітництва, компромісу або втечі.

Післяконфліктна стадія
сукупність об'єктивних та суб'єктивних наслідків розв'язання конфлікту, що визначають його конструктивний або деструктивний характер.

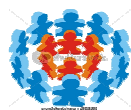
Види конфліктів

<i>Критерій типології</i>	<i>Типи (види) конфліктів</i>
<i>Спосіб розв'язання</i>	Насильницькі, ненасильницькі
<i>Сфера розгортання</i>	Політичні, соціальні, економічні, організаційні, юридичні, сімейно-побутові, ідеологічні, соціокультурні
<i>Напрямок впливу</i>	Вертикальні, горизонтальні
<i>Ступінь виявлення</i>	Відкриті, приховані
<i>Суб'єкти</i>	Внутрішньо-особистісні, міжособистісні, міжгрупові, між малими та великими соціальними спільнотами, міжетнічні та міждержавні
<i>Наслідки</i>	Конструктивні, деструктивні
<i>Мотивація</i>	Конфлікти з приводу розподілу владних повноважень і позицій; з приводу розподілу ресурсів; з приводу цінностей та життєвих установок
<i>Масштаб</i>	Глобальні, регіональні, локальні
<i>Форма</i>	Прості (бойкот, саботаж, переслідування, агресія) та складні (суспільний протест, бунт, соціальна революція, війна)

Ситуації та обставини, за яких доцільно або недоцільно застосовувати певний стиль поведінки у конфлікті

Стиль поведінки	Характер дій і результат застосування	Рекомендується застосовувати у випадках	Не рекомендується
Суперництво	Тиск на іншу сторону з метою нав'язати свій варіант. Перемога однієї сторони і поразка іншої	Статус і авторитет підкріплені владою. Рішення має бути швидко прийняте і реалізоване. Ваші стосунки короткотермінові	Коли сторона, яка програла, має можливості реваншу, коли доцільно дізнатися більше про її інтереси, коли ви зацікавлені у встановленні постійних стосунків
Пристосування	Проблема замовчується. Створюється видимість гармонії. Ви йдете на поступки. Інша сторона виграє.	Коли важливо зберегти відносини, і спірне питання для нас можливе. Коли ми не маємо шансів виграти. Коли це може стати корисним уроком для іншої сторони.	Коли питання для вас важливе і вимагає прийняття рішення. Поступка не буде оцінена або інтерпретуватиметься як вияв слабкості.
Уникнення	Проблема ігнорується або демонструється байдужість. Відповідальність за рішення перекладається на іншу сторону. Інша сторона виграє.	Коли ви не маєте потрібної інформації, коли надто велика напруженість у відносинах, небезпечно в цей момент вирішувати проблему, слід виграти час.	Коли питання для вас важливе, коли часом імовірно ускладнення ситуації, породження додаткових проблем.

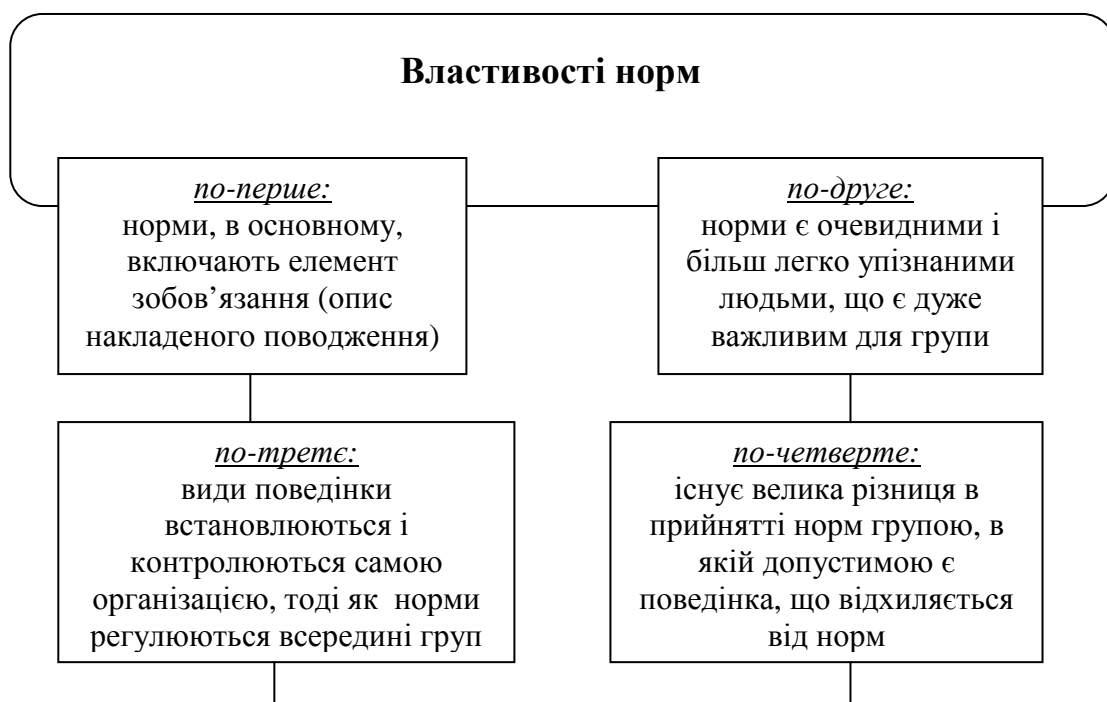
Компроміс	Кожна із сторін йде на поступки з окремих питань. Ніхто не здобуває перемоги.	Сторони мають ресурси для обміну поступками. Перемога однієї із сторін не бажана. Ви потребуєте швидкого рішення, можете отримати короткотермінову вигоду. Щоб не втратити все, ви згодні отримати хоч щось.	Сторони сумніваються у виконанні угод іншою стороною, компроміс не можливий (нереальний). Спроба догодити всім робить сумнівною його реалізацію.
Співробітництво	Визнаються здібності і система цінностей всіх учасників. Інтереси обговорюються. Домовленість оцінюється як вигідна в існуючій ситуації.	Сторони мають час для пошуку оптимального рішення, мають бажання, кваліфікацію і повноваження для знаходження додаткової вигоди.	Дефіцит часу, одна із сторін не налаштована на співробітництво або не має достатніх повноважень.

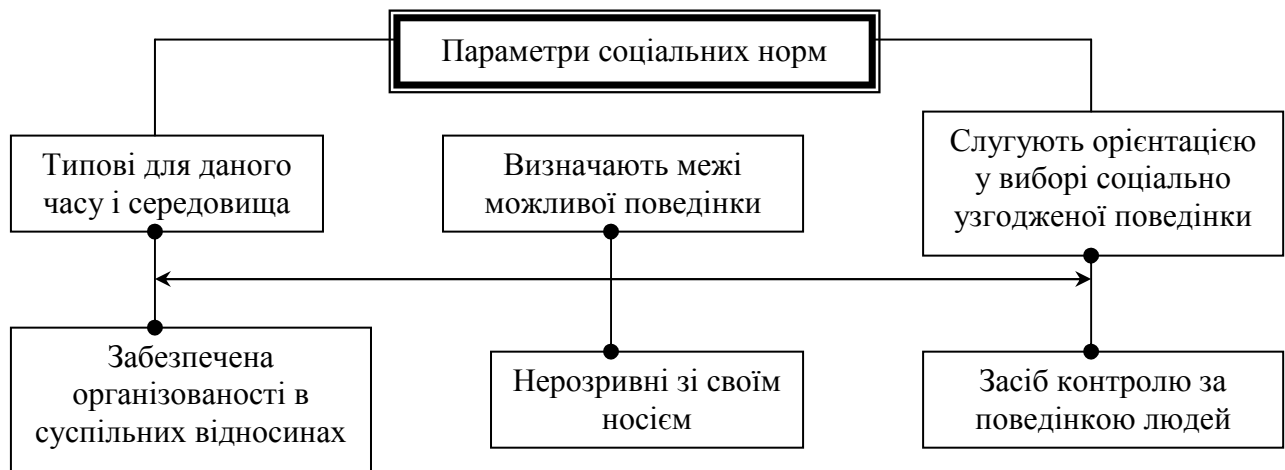

Соціальні норми і девіації.

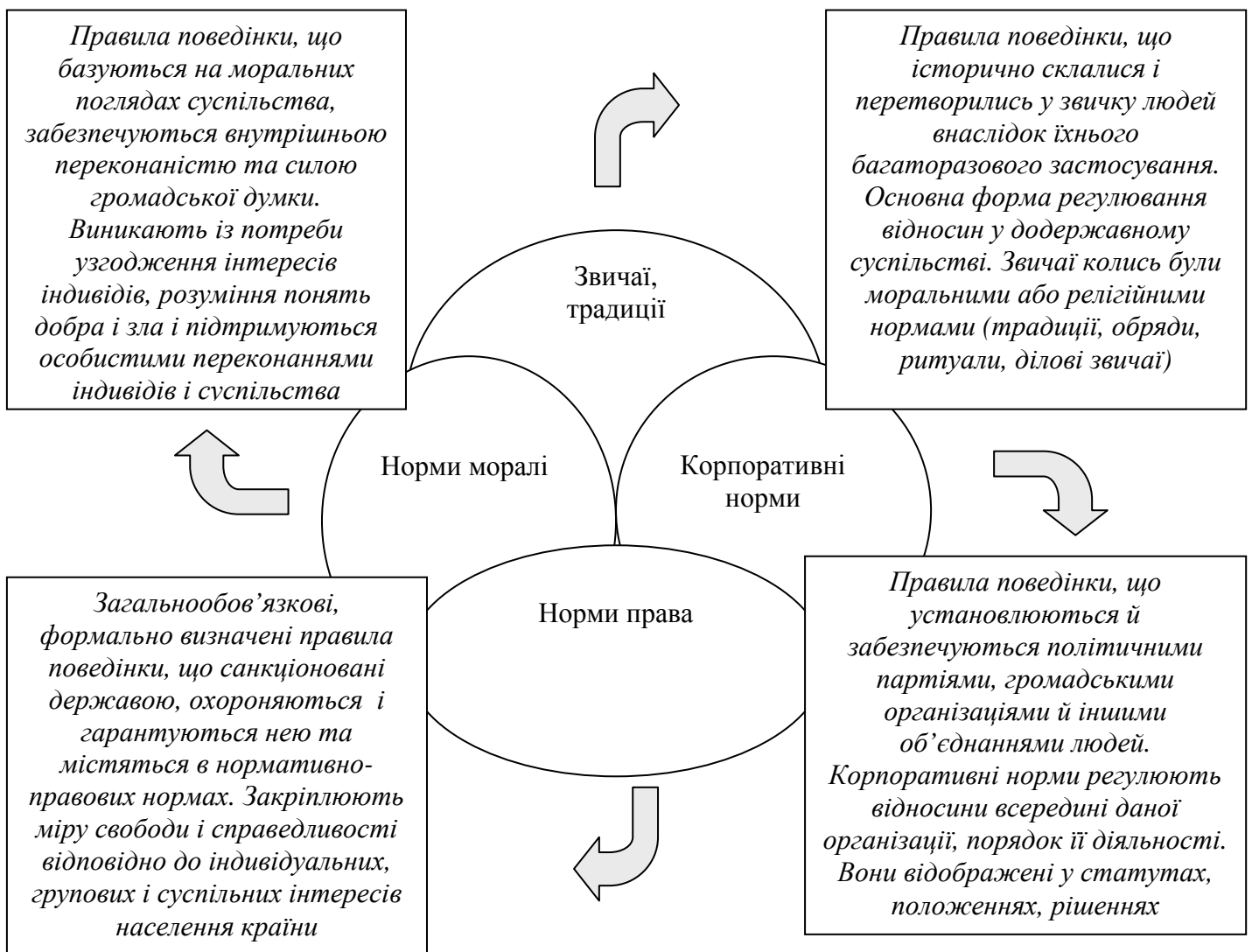
Соціальні норми – це певні стандарти, шаблони, зразки поведінки учасників соціального спілкування, за допомогою яких здійснюється соціальне регулювання. Це правила, зразки діяльності, або міра допустимої поведінки людей чи соціальних груп, що склались в даному суспільстві.

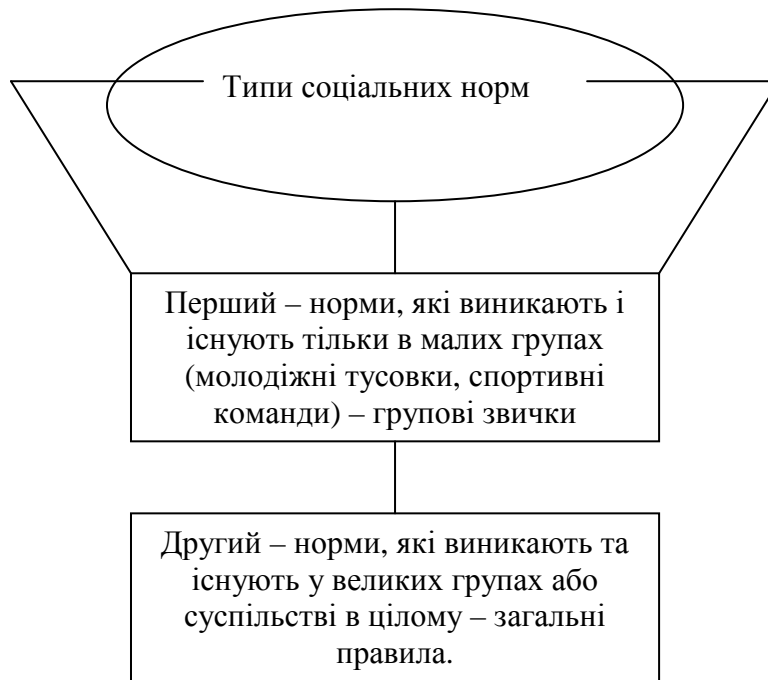
Норми включають досить чіткі уявлення про прийнятну поведінку як угоду між членами групи.

Соціальні норми за способом встановлення і забезпечення регулятивними особливостями

Соціальні норми	
<i>За сферами відносин, сферою дії</i>	Політичні Економічні Культурні Естетичні Етичні Релігійні Техніко-соціальні Організаційні
<i>За сферою життєдіяльності</i>	<u>Соціальні приписи</u> (сприяють реалізації загальної соціальної мети, навіть усупереч інтересам окремих її членів) <u>Санкції</u> (засіб захисту соціальної організації, забезпечення дотримання норм поведінки) <u>Технічні правила</u> (правила безпеки життєдіяльності, технічні інструкції)
<i>За періодом існування</i>	Ті, що народжуються Ті, що розвиваються Ті, що сформувалися
<i>За способом виникнення</i>	<u>Стихійні</u> , що виникають неусвідомлено з природної потреби суспільства в упорядкуванні суспільних відносин <u>Свідомі</u> , які виникають, щоб закріпити права та обов'язки суб'єктів суспільних відносин <u>Аутогенні</u> <u>Гетерогенні</u>
<i>За способом закріплення</i>	<u>Усні</u> , які існують у свідомості суб'єктів та передаються з покоління в покоління <u>Письмові</u> , що мають документальну форму закріплення та певний ступінь обов'язковості

<i>За суб'єктами прийняття та охорони</i>	<p><u>Норми які приймаються</u> та гарантуються державою (правові, політичні)</p> <p><u>Норми, що розробляються</u> та гарантуються громадськими об'єднаннями (корпоративні, релігійні)</p> <p><u>Норми, що приймаються</u> та гарантуються суспільством (звичаї, традиції)</p>
<i>За характером зміни структури</i>	<p>Інтенсивні</p> <p>Екстенсивні</p> <p>Прогресивні</p> <p>Регресивні</p>
<i>За ступенем спільності на соціологічному рівні за часовою координатою</i>	<p>Загально історичні</p> <p>Формаційні</p> <p>Міжформаційні</p> <p>Перехідні</p>
<i>За масштабами</i>	<p>Регіональні</p> <p>Глобальні</p> <p>Масові</p> <p>Групові</p> <p>Індивідуальні</p>
<i>За умовами функціонування</i>	<p>Інтеграційні</p> <p>Дезінтеграційні</p>
<i>За механізмом детермінації</i>	<p>Збуджуючі</p> <p>Стимулюючі</p> <p>Захоплюючі</p>
<i>За схильністю</i>	<p>Елементарні</p> <p>Складні</p> <p>Динамічні</p> <p>Статичні</p>
<i>За кореспондентом</i>	<p>Державні</p> <p>Адміністративні</p>
<i>За жорсткістю виконання</i>	<p><u>Жорсткі, обов'язкові</u> всіма членами суспільства (загальна військова повинність)</p> <p><u>Жорсткі, необов'язкові</u> (захист батьківщини, обітниця безшлюбності, норми виробітку)</p> <p><u>М'які, обов'язкові</u> (оплата спожитих благ, сумлінне ставлення до роботи)</p> <p><u>М'які, необов'язкові</u> (моральність, меценатство)</p>
<i>За рівнем нормативного впливу на життєдіяльність</i>	<p>Повні</p> <p>Фрагментарні</p> <p>Часткові</p> <p>Тотальні</p>
<i>За характером правил поведінки</i>	<p>Зобов'язуючі</p> <p>Уповноважуючі</p> <p>Заборонні</p>

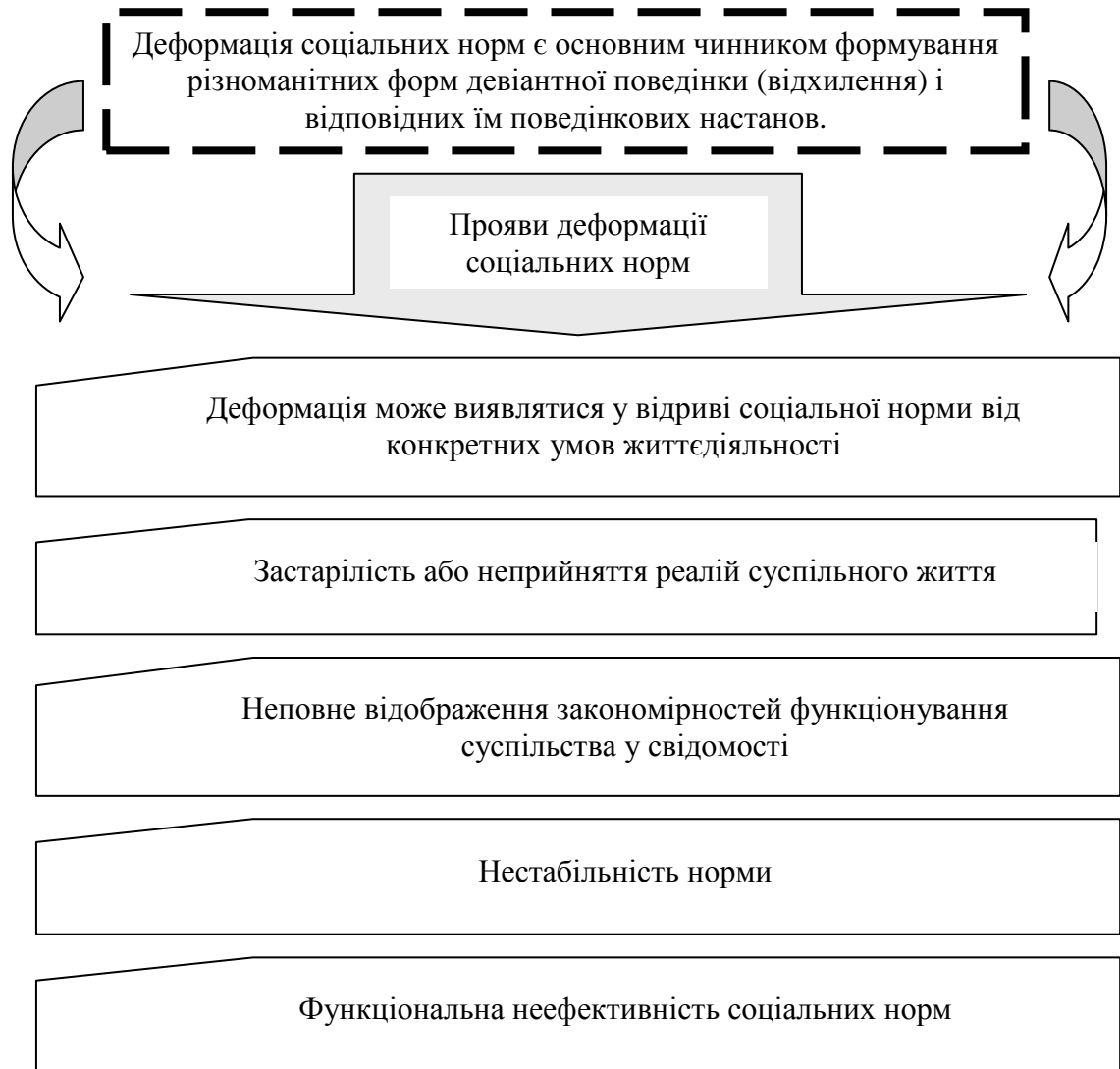
Класифікації соціальних норм		
За Самнером	<i>звичаї</i>	Описують норми, порушення яких загрожує цілісності групи
	<i>норови</i>	Норми, порушення яких призводить до жорстких санкцій з боку групи, аж до вигнання з групи
	<i>закони</i>	Правила, що втілюються в життя певною групою людей, що мають право використовувати силу
За Коркуновим	<i>Технічні норми</i>	Вказують на, те як вчиняти з метою досягнення тієї чи іншої цілі(правило доцільності)
	<i>Етичні норми</i>	Визначають правила спільного існування всіх людських цілей
	<i>Норми права</i>	Мораль розглядає усю сукупність властивостей людини. Вони знаходяться в постійній взаємодії. Право не повинно суперечити моралі, але впливати на формування моральних поглядів і норм
	<i>Норми моралі</i>	
За Марковичем	<i>Соціальні розпорядження</i>	Визначають соціальну поведінку людини, тобто її ставлення до інших членів суспільства і до самого себе
	<i>Технічні правила</i>	Регулюють ставлення людини до природи

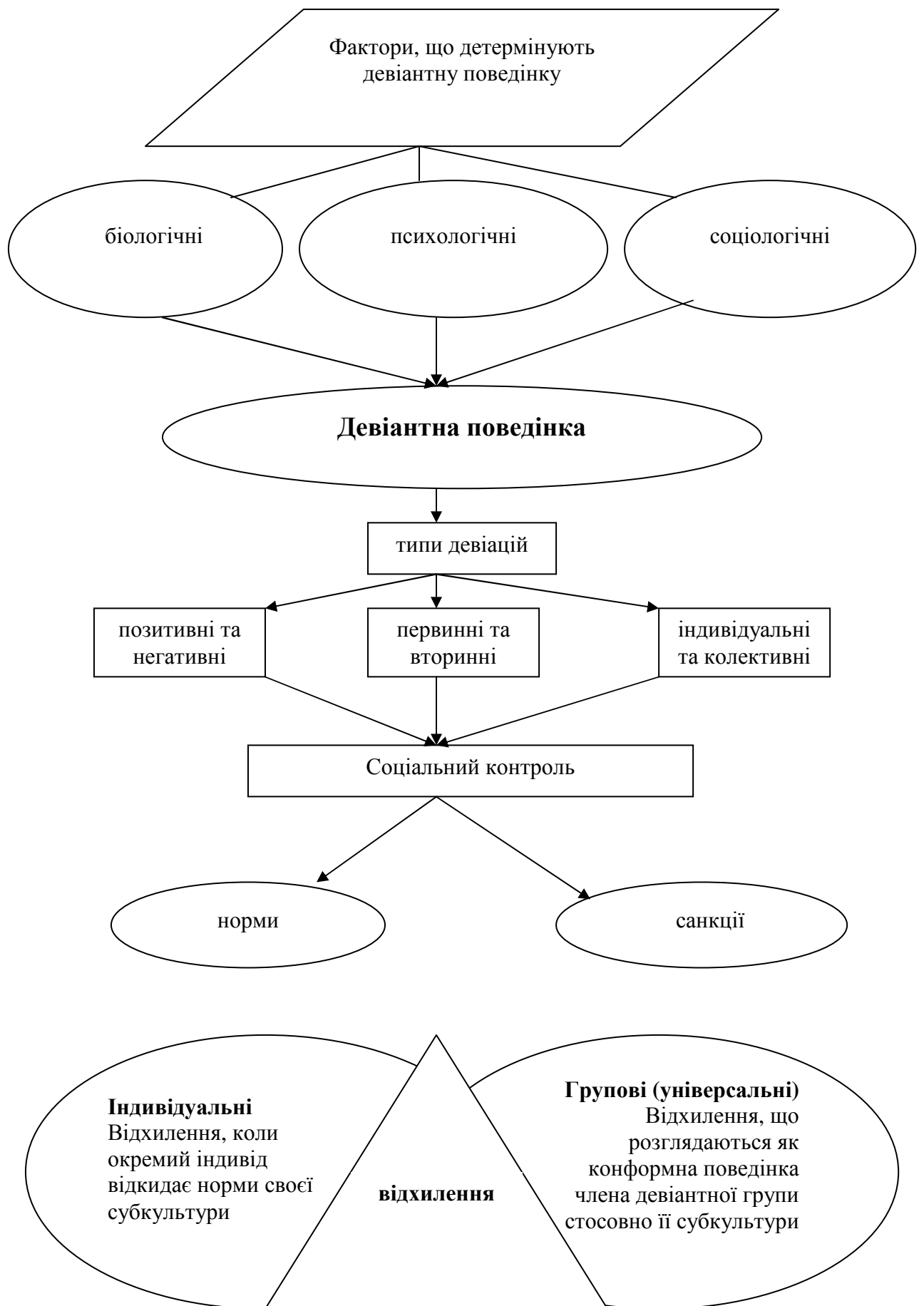
Соціальні норми	
<i>формалізовані</i>	<i>неформалізовані</i>
Технічні Сільськогосподарські Кліматичні Фізіологічні Біологічні Хімічні Фізичні Санітарно-гігієнічні	Ритуали Обряди Міфи Звичаї Традиції Релігійні Правові Моральні Політичні Норми етикету Естетичні Ділові

Під **девіантною** (від лат. - відхилення) **поведінкою** слід розуміти: 1) вчинки, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам; 2) соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, яке не відповідає соціальним стандартам поведінки.

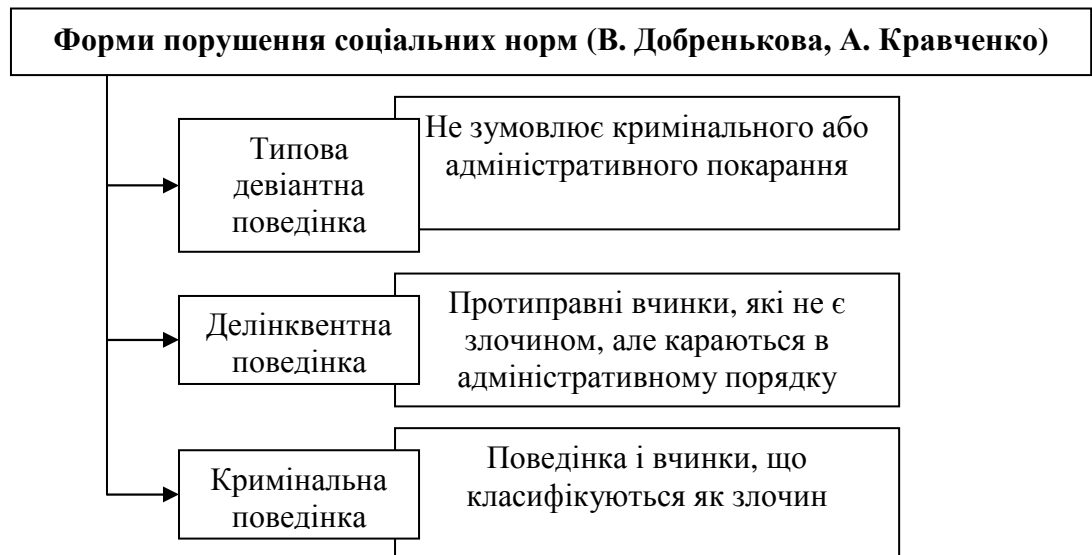
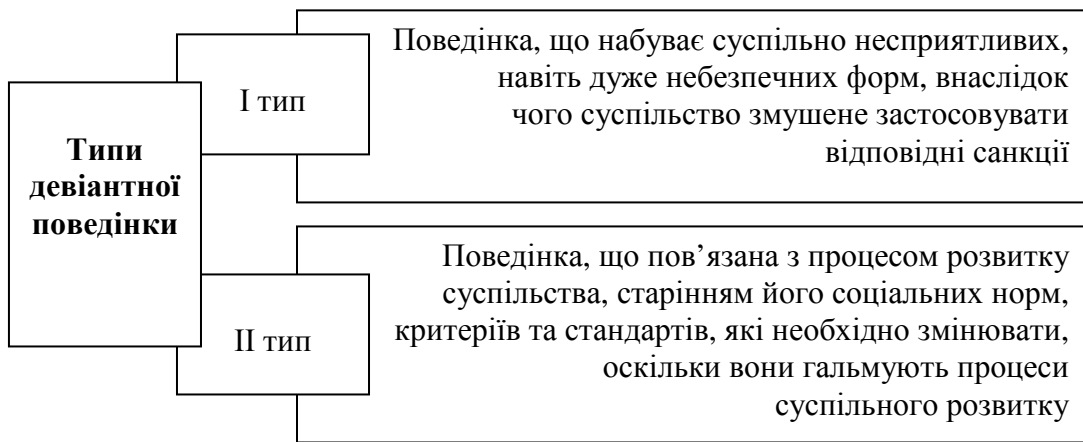
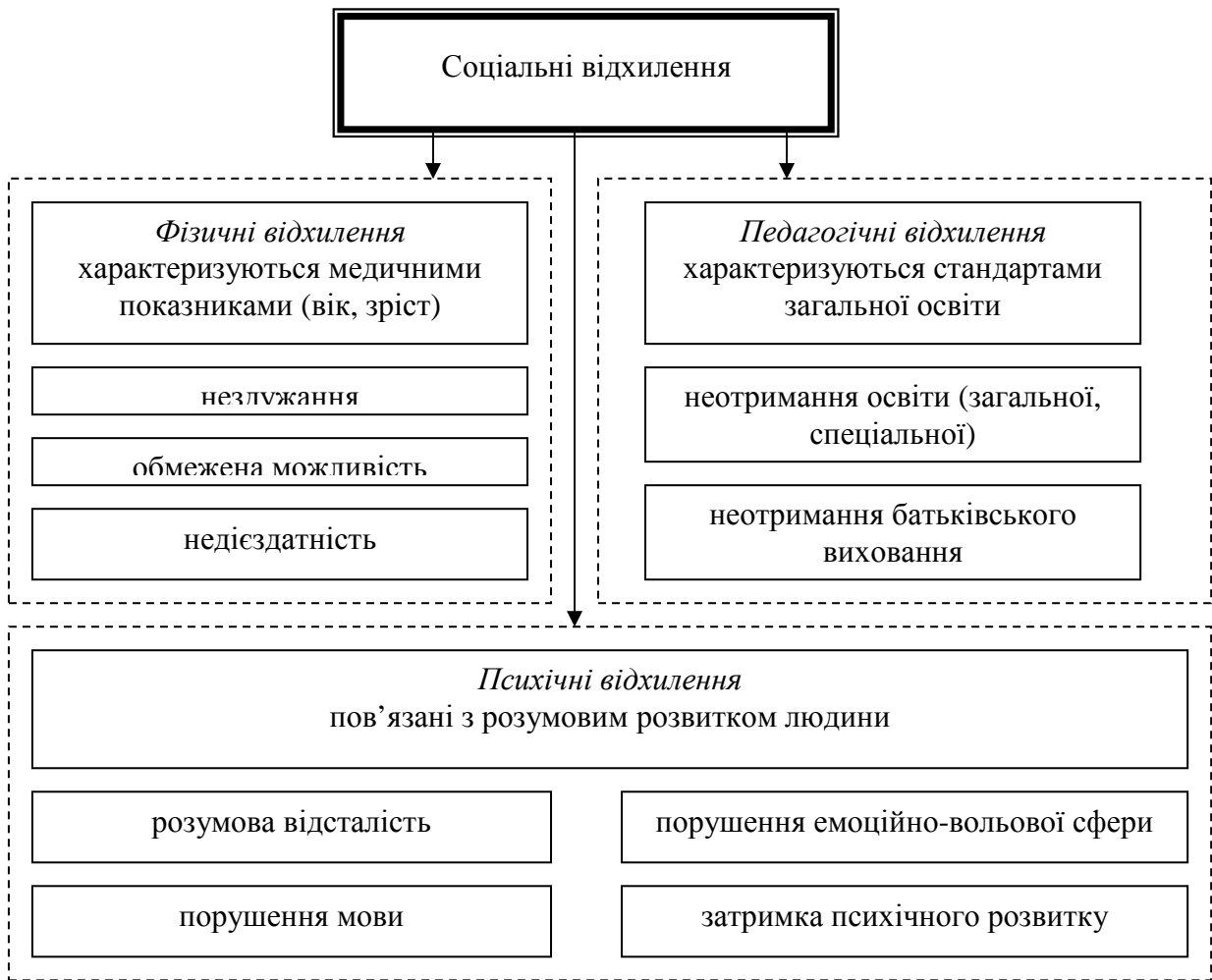
Соціологічні теорії девіації:

- Біологічна теорія (Ч. Ломброзо, У.Х. Шелдон)
- Теорія аномії (Е. Дюркгейм)
- Теорія наслідування (Г.Тард)
- Теорія диференційної асоціації (Е.Г. Сазерленд)
- Теорія культурного перенесення (В.Б. Міллер)
- Теорія конфлікту (Р. Квіні)
- Теорія стигматизації (Е. Лематр, Г. Беккер, К. Еріксон)

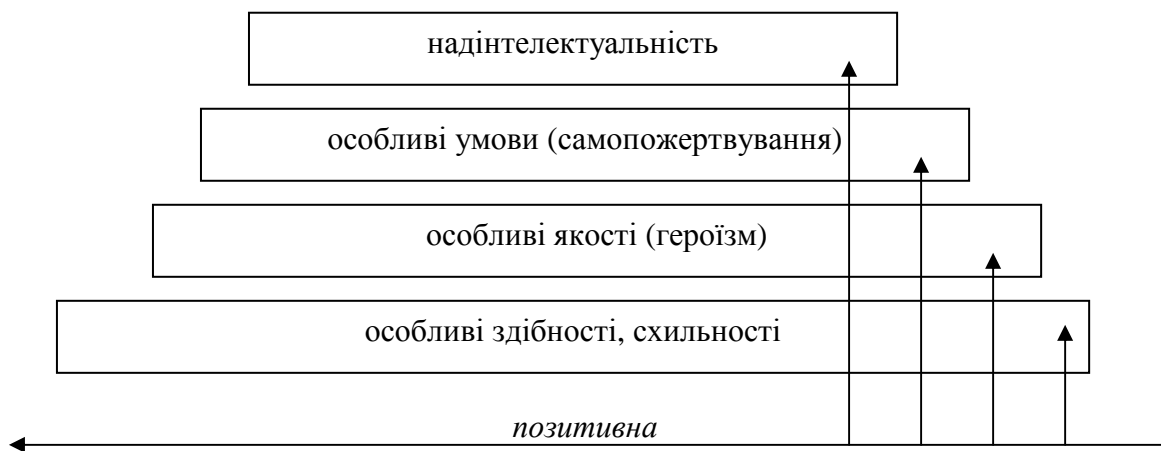

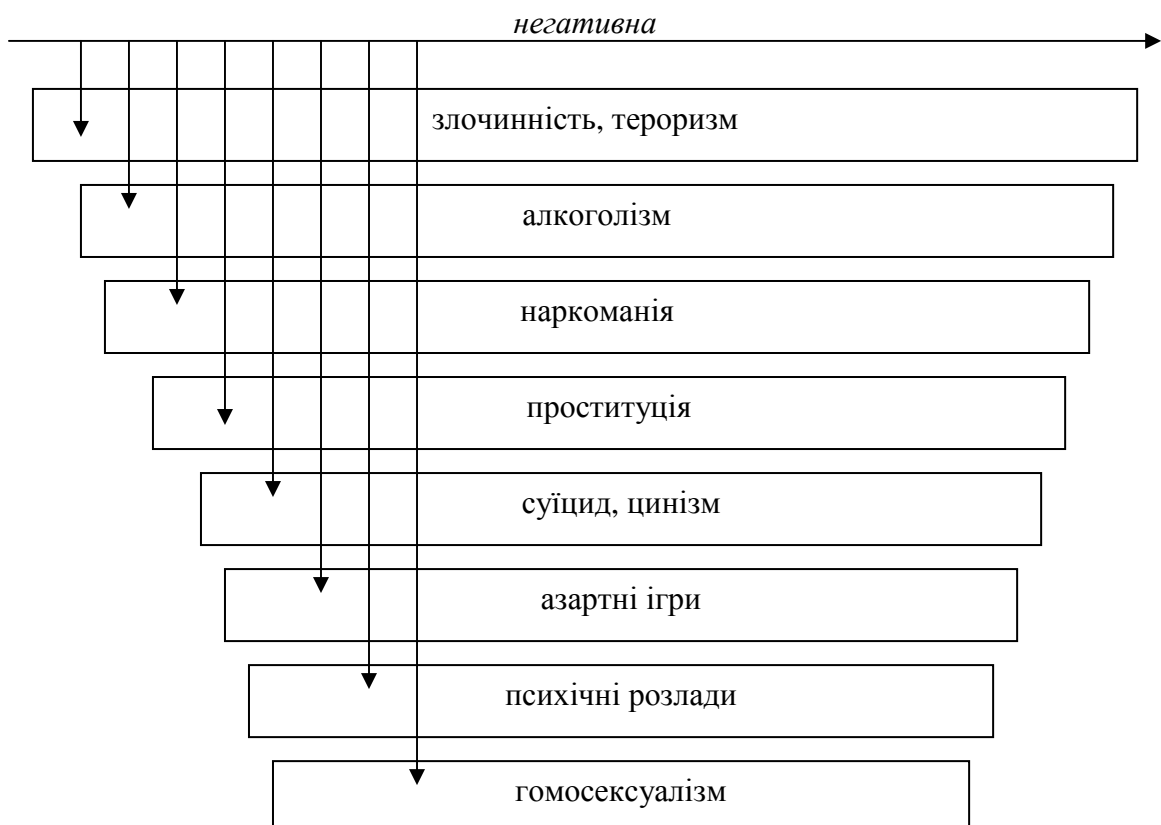
Девіації

Культурні і психічні відхилення	Соціологів цікавлять насамперед культурні відхилення, тобто відхилення даної соціальної спільності від норм культури. Психологів же цікавлять психічні відхилення від норм особистісної організації: психози, неврози і так далі. Люди часто намагаються пов'язувати культурні відхилення з психічними. Наприклад, сексуальні відхилення, алкоголізм, наркоманія і багато інших відхилень у соціальному поведженні пов'язують з особистісною дезорганізацією, інакше кажучи з психічними відхиленнями. Однак особистісна дезорганізація далеко не єдина причина поведінки, що відхиляється. Звичайно психічно ненормальні особистості цілком виконують усі правила і норми, прийняті в суспільстві, і, навпаки, для особистостей, психічно цілком нормальних, бувають характерні дуже серйозні відхилення. Питання про те, чому це відбувається, цікавить як соціологів, так і психологів
Індивідуальні і групові відхилення	Індивідуальні, коли окремих індивід відкидає норми своєї субкультури; групове, розглянуте як конформне поведження члена девіантної групи стосовно її субкультури (наприклад, підлітки з важких родин, що проводять велику частину свого життя в підвалах. "Підвальне життя" здається їм нормальним, у них існує свій "підвальний" моральний кодекс, свої закони і культурні комплекси. У даному випадку наявне групове відхилення від домінуючої культури, тому що підлітки живуть відповідно до норм власної субкультури.
Первинне і вторинне відхилення	Під первинним відхиленням розуміють поведінку особистості, що відхиляється, що у цілому відповідає культурним нормам, прийнятим у суспільстві. У даному випадку характерні для індивіда відхилення так незначні і терпимі, що він соціально не кваліфікується девіантом і не вважає себе таким. Для нього і для навколишніх відхилення виглядає просто маленькою витівкою, чи ексцентричністю, помилкою. Вторинним відхилення називають відхилення від існуючих у групі норм, що соціально визначається як девіантне.
Культурно схвалювані відхилення	Відхилення завжди оцінюється з погляду культури, прийнятої в даному суспільстві. Варто виділити необхідні якості і способи поведження, що можуть привести до соціально схвалюваних відхилень: - зверхінтелектуальність. Підвищена інтелектуальність може розглядатися як спосіб поведження, що приводить до соціально схвалюваних відхилень лише при досягненні обмеженого числа соціальних статусів. Інтелектуальна посередність неможлива при виконанні ролей великого ученого чи культурного діяча, у той же час зверхінтелектуальність менш необхідна для актора, спортсмена, чи політичного лідера; - особливі схильності. Дозволяють виявляти унікальні якості у дуже вузьких, специфічних ділянках діяльності; - зверхмотивація. Багато соціологів вважають, що інтенсивна мотивація часто служить компенсацією за позбавлення переживань, перенесених в дитинстві чи в юності. Наприклад, існує думка, що Наполеон Бонапарт мав високу мотивацію в досягненні успіху і влади в результаті самотності у дитинстві, чи Нікколо Паганіні постійно прагнув до слави і пошани в результаті перенесених у дитинстві нестатків і глузувань однолітків; - особистісні якості. Особистісні риси і властивості характеру, що допомагають досягти вершина розвитку особистості; - щасливий випадок. Великі досягнення - це не тільки яскраво виражений талант і бажання, але і їхній прояв у визначеному місці й у визначений час.
Культурно засуджувані відхилення	Більшість суспільств підтримує і винагороджує соціальні відхилення, що виявляються у формі екстраординарних досягнень і активності, спрямованої на розвиток загальноприйнятих цінностей культури. Порушення ж моральних норм і законів у суспільстві завжди суворо засуджувалося і каралося.

Соціальні девіації	
<i>конформізм</i>	Пасивне прийняття стандартів поведінки, безумовне визнання існуючих порядків, норм, правил, схилення перед авторитетами. Стабільне суспільство – розповсюджена аномія
<i>інновація</i>	Допускає згоду з певною культурною метою, але заперечує засоби її досягнення, які схвалюються соціально
<i>ритуалізм</i>	Заперечує мету певної культури, але погоджується використати засоби, що схвалюються соціально
<i>ретризм (втеча від дійсності)</i>	Спостерігається, коли людина одночасно заперечує цілі й соціально схвалені засоби їх досягнення
<i>заколот</i>	Виявляється у неприйнятті актів громадської непокори

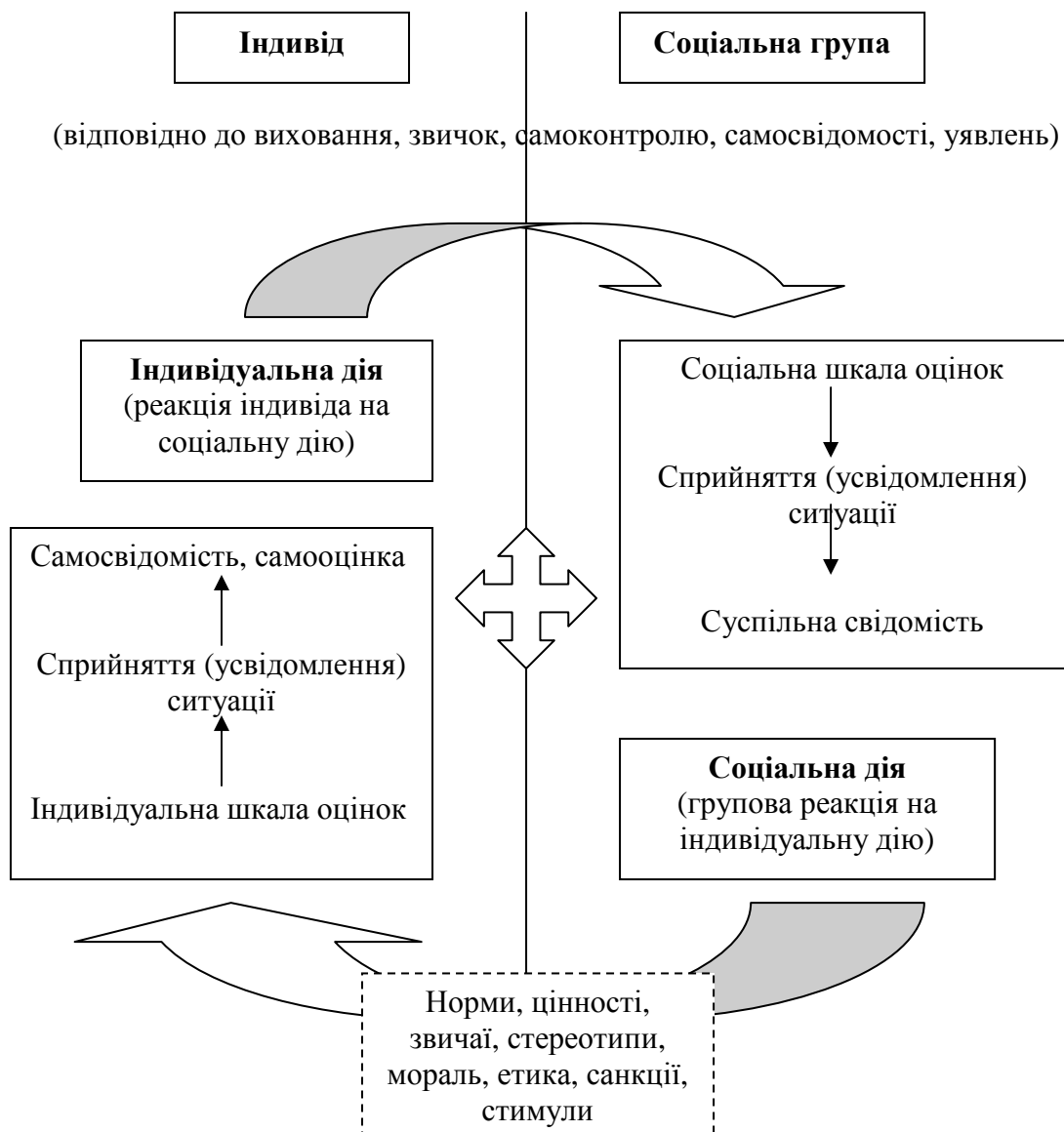
Девіантна поведінка

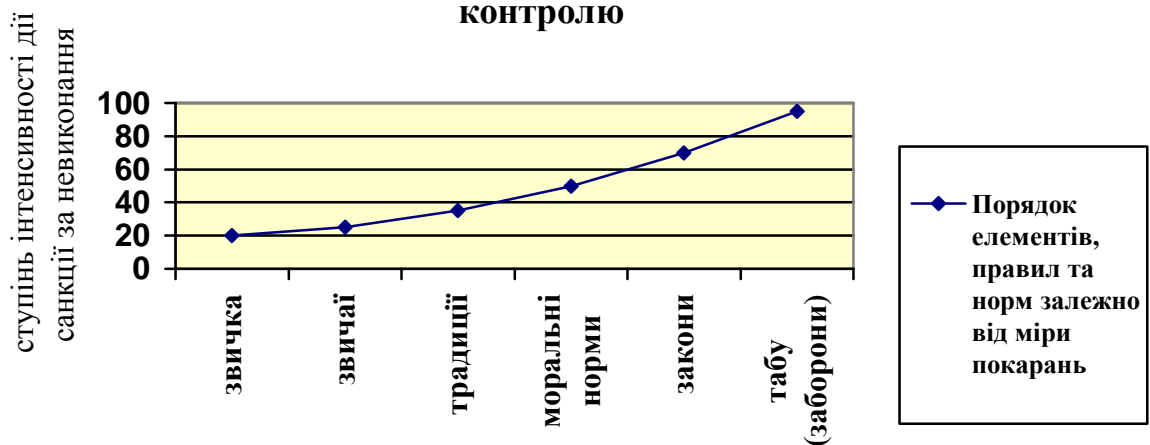
Система соціального контролю

Соціальний контроль – це спосіб саморегуляції соціальної системи, який забезпечує впорядкованість взаємодій між людьми завдяки нормативному регулюванню. Механізм санкціонування і підтримання соціально прийняти зразків поведінки і функціонування соціальної системи вцілому.

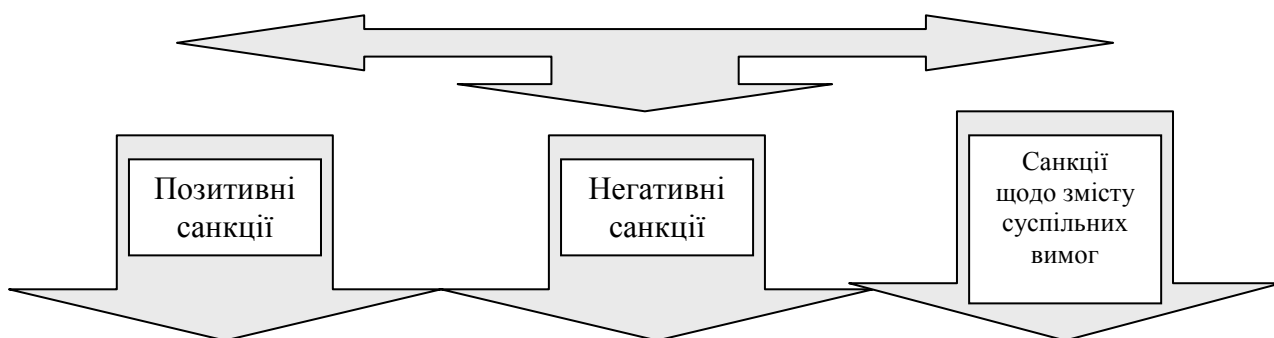

Порядок залежності елементів системи соціального контролю

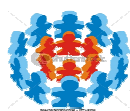
Санкція - засіб регулювання спільнотою поведінки своїх членів, з метою стимулювання бажаної поведінки і припинення небажаної, для забезпечення впорядкованості, внутрішньої згуртованості й безперервності суспільного життя

Формальні:
публічне схвалення з боку влади, вручення почесної грамоти, грошової винагороди, нагородження орденами, медалями, спорудження пам'ятників.
Неформальні:
слава, шаноба, повага, визнання авторитету, схвалення з боку оточення, поява у ЗМІ.

Формальні:
застереження, зауваження, штрафи, арешт, ув'язнення, позбавлення громадянських прав, конфіскація майна тощо.
Неформальні:
громадський осуд, висловлювання подиву, незадоволення, відмова товаришувати.

Правові
система передбачених законом покарань і заохочень за певні дії.
Етичні – система заохочень, доган, зауважень, які впливають із визнаних моральних принципів.
Сатиричні – система насмішок, глузувань щодо інакороблячих.
Релігійні – нагороди і покарання, передбачені системою релігійних догматів і вірувань за їх додержання чи порушення

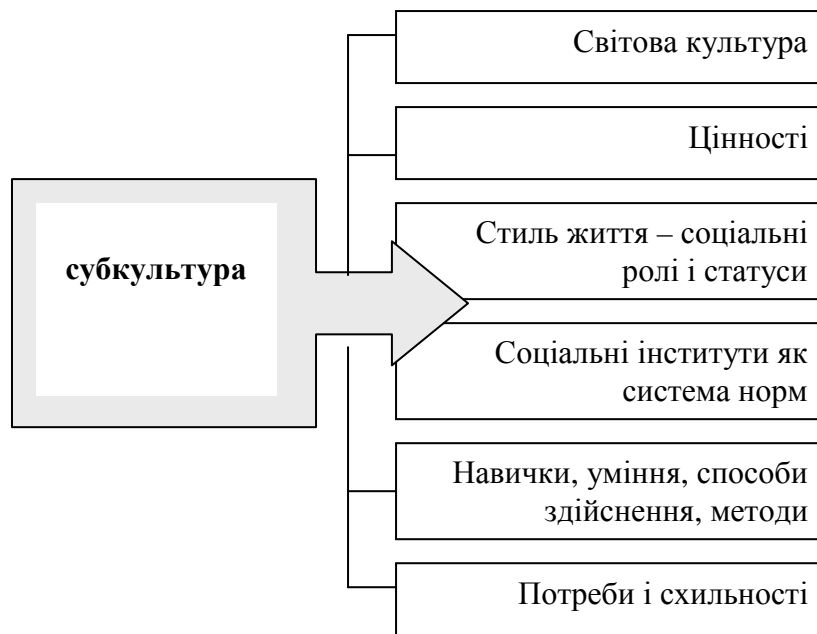
Молодіжні субкультури

Неформальні об'єднання молоді - це несанкціоновані владою молодіжні групи, що автономно й спонтанно виникають, об'єднані загальними ідеалами й інтересами, відмінними від загальноприйнятих, традиційних уявлень про престижність і корисність. Неформальні об'єднання молоді створюють особливий молодіжний соціум або молодіжну субкультуру, в якій відображаються як специфічно молодіжні інтереси (спорт, мода, секс і т. д.), так і традиційні форми діяльності (політика, мистецтво, бізнес тощо). В якості таких об'єднань виступають різного роду ініціативні групи, клуби за інтересами, групи ризику. Вони мають цілком визначену внутрішню структуру.

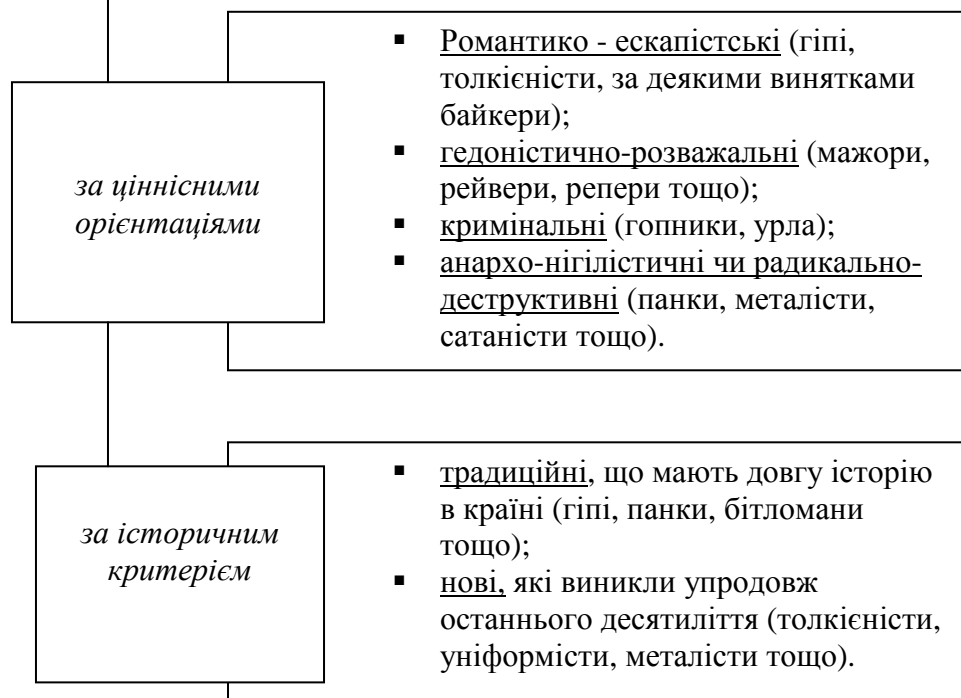
Молодіжні субкультури – це результат пошуку своєї, нової ідентичності, створення нового стилю. Джерелом цього стилю можуть бути романтизовані чи ідеалізовані образи іншої цивілізації чи культури (“культурні міфи” або “культурні утопії”).

Проте слід звернути увагу на те, що вони культивують:

- 1) протест проти суспільства дорослих, його цінностей і авторитетів;
- 2) адаптацію молоді до даного дорослого суспільства.

Класифікація молодіжних субкультур

Найпоширеніші молодіжні субкультури на Україні	
Хакери	Неоднозначна щодо оцінок неформальна субкультура, що сформувалась навколо технічних та інформаційних досягнень людства. В рамках цієї субкультури є велика кількість напрямків — від легальних до нелегальних (протиправна комп'ютерна діяльність хакерів — «зламування» комп'ютерних систем, поширення програм-вірусів). Дослідники говорять про «класичних хакерів», «крякерів» (зламують комп'ютерні системи), «фрікерів» (використовують телефонні лінії) та ряд інших.
Гопники	Представник радянської та пострадянської субкультури, утвореної в результаті інфільтрації кримінальної естетики в робітниче середовище; людина, що вимагає гроші або інші цінні речі від інших людей, шахрай, грабіжник, хуліган. Зазвичай походить з малозабезпечених сімей.
Трешери	Прихильники “спід хеві метал-року”. Трешери від початку свого існування контактували з різного роду напіврелігійними містичними культами, в першу чергу — з сатаністами. Трешери поділяються на кілька течій. Власне, в Україні трешери репрезентували те ж покоління, що і “нова хвиля” гіппі та толкієністів, однак, на відміну від них, нові трешери прийшли в субкультуру не в пошуках “визначеної конкретності”, міфічного існування, а у знак протесту проти панівної культури та суспільства. Трешери вирізняються яскраво підкресленою “сатанинською” атрибутикою, традиційними для перших металістів “хаерами”, шкірянками, ланцюгами і т. ін. Більшість треш-сатаністських тусовок є “грою в сатанізм”.
Сатаністи	Об'єднання, в якому образ Сатани трактується як позитивний символ могутності і свободи. На даний момент існує кілька різновидів сатанізму, найбільш поширеним у ХХІ столітті є Сатанізм ЛаВея, більш поміркована форма, яка розглядає Сатану просто як символ. В Україні сатаністи з'явилися у 80-ті роки ХХ ст. як своєрідний антипод християнства. Нечисленні прихильники є й сьогодні. Умовно їх можна поділити на теоретиків («ідейних одинаків») та практиків («груповиків»). Інші організаційно слабо об'єднані і діють як молодіжні екстремістські угруповання, чий світоглядні пристрасті є віковим зацікавленням, яке з часом проходить.
Байкери	Любителі і залицяльники мотоциклів. На відміну від звичайних мотоциклістів, в байкерів мотоцикл є частиною способу життя. Характерним для них є об'єднання з однодумцями на основі цього способу життя.
Геймери	Прихильники комп'ютерних ігор, які вбачають в іграх сенс свого життя. Найчастіше геймерами є підлітки. З появою комп'ютерних ігор, а пізніше й Інтернету молодь стала активно спілкуватися в мережі. Комп'ютерні мережеві ігри для них — це можливість спілкуватися в дії: разом з іншими, часто іноземними, однолітками проходити завдання та перемагати ворогів. Існують також і не мережеві ігри, у яких чисто розважальна функція. Геймер за зовнішнім виглядом нічим не відрізняється від звичайної людини. У геймерів свій жаргон, свої клуби за інтересами; свій кінематограф.
Репери	Репери досить тісно пов'язані з хіп-хоп-культурою, графіті та брейкдансом. Сама субкультура народилася ще в 70-х роках у США. Окрім специфічного зовнішнього вигляду, для реперів характерний жаргон. Сучасний реп перетворився на комерцію, а репери в кліпах обвішались золотом і діамантами. Слухають "2pac", "Coolio", "Dr. Dre" та ін.
Рейвери	Початково рейви були величезними нічними дискотеками, що проводилися в складських приміщеннях або на полях під відкритим небом, куди з'їжджалися тисячі людей. Ці нічим не контрольовані масові збори

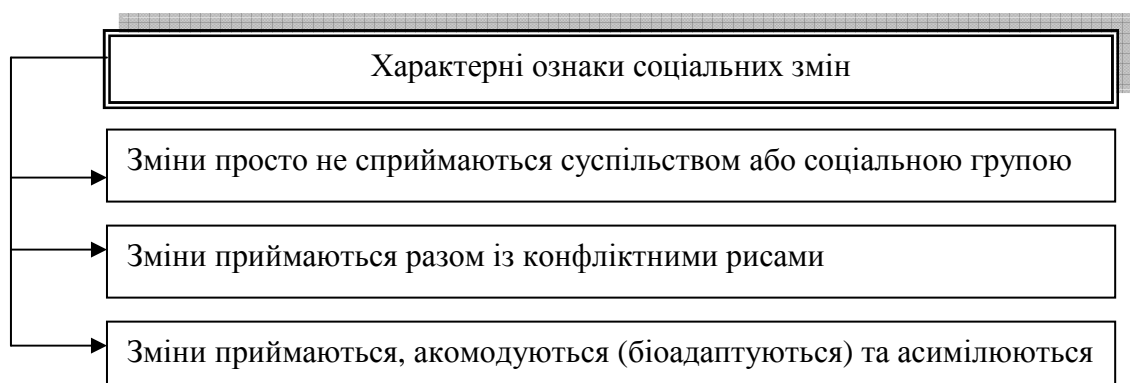
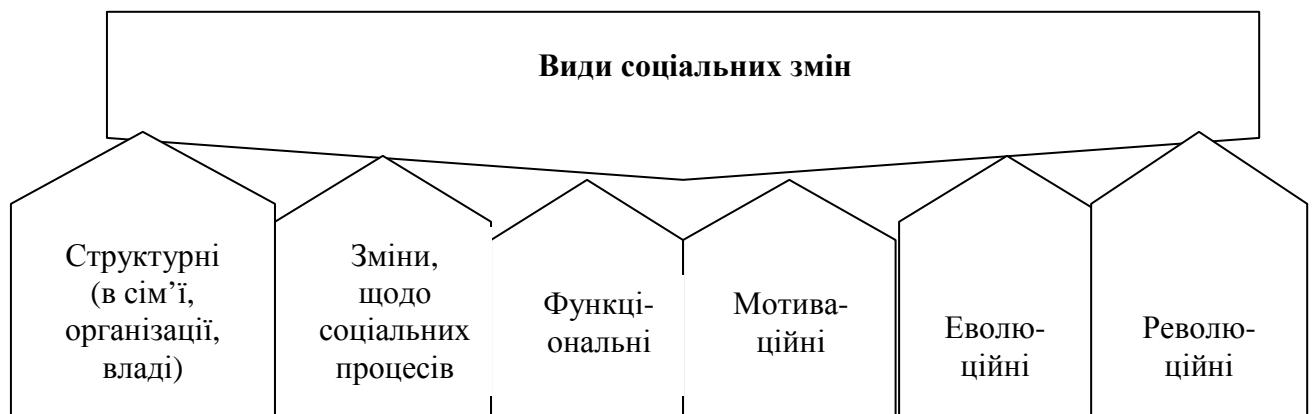
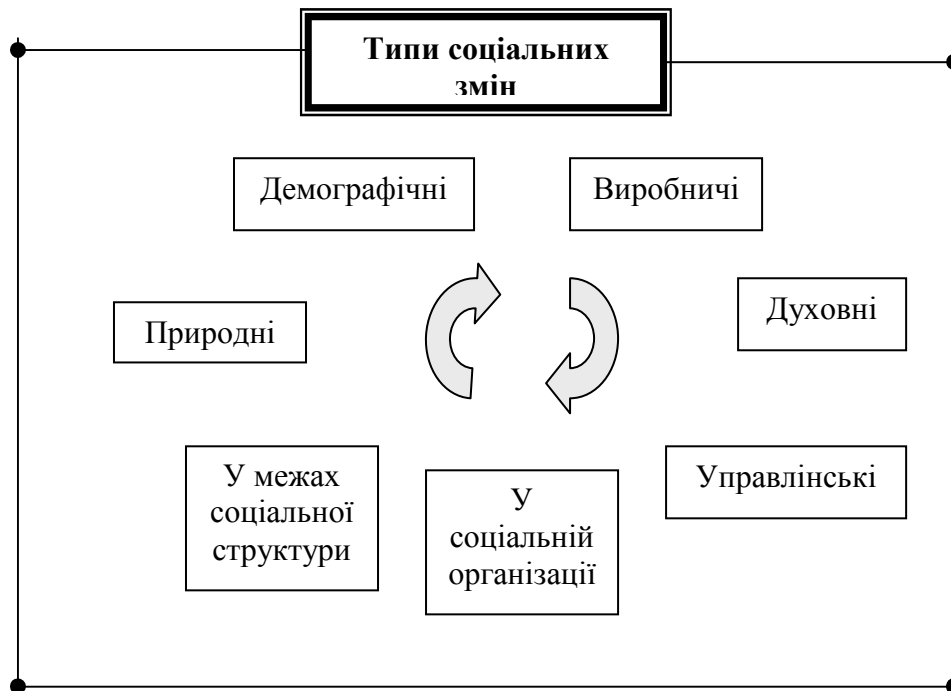

	<p>викликали в суспільстві негативну реакцію, зокрема через широке вживання «екстазі» та більш важких наркотиків на таких вечірках. Незабаром багато британських клубів стали проводити рейви у своїх стінах, використовуючи багатоярусні танцмайданчики, для кожного з яких грав свій ді-джей.</p> <p>На пострадянському просторі рейви проводилися з початку 1990-х років, найбільшим з них став фестиваль "KaZантип", що спочатку був на Кримському мисі Казантип, а потім поміняв назву на «Республіка KaZантип»</p>
Скінхеди	<p>Часто скінхедів вважають фашистами. Образ, який ці бритоголові хлопці (а деколи і дівчата) створили навколо себе постійними бійками, сплутався у масовій свідомості з групами неонацистів, які теж здебільшого голять свої голови і люблять одяг темних кольорів. Політичні переконання скінхедів тоді визначені не були. Точніше вони існували, але абсолютно різні, як і сама молодь. Серед темношкірих були любителі поговорити про «чорношкіре братство», а серед білих знаходилися такі, що співчували правим рухам, хоча расизму і шовінізму як офіційної ідеології скінхедів ніколи не існувало. Навпаки, частенько бувало так, що скінхеди спільно з чорними руді-боями атакували представників середнього класу teddy boys, до яких відчували класову ненависть і билися з рокерами-расистами, яких часто наймали охороняти мітинги правих партій.</p>
Хіп-хопери	<p>Хіп-хопер – це людина, яка слухає музику і ходить “тусуватися” у свої компанії, а в найкращому випадку мають тільки якісь початкові знання цих умінь. Найчастіше вони переймають атрибутику руху і не переймаються ніякою філософією. Хоча все-таки варто вже визнати, що хіп-хоп – субкультура, яка сформувалася і перебуває зараз у стадії свого найбільшого впливу на молодь у всьому світі.</p>
Готи	<p>Представники готичної субкультури натхненних естетикою готичного роману, естетикою смерті, готичної музики й відносять себе до готики-сцени. Готична естетика різноманітна за набором вживаних і популярних символів; в ній можна зустріти і єгипетську, і християнську, і кельтську символіку. Основним готичним символом є єгипетський «Анх», символ вічного життя, ймовірно, у зв'язку з темою вампірів. Також часто використовуються й інші єгипетські символи, такі як «Око Ра». Християнська символіка використовується менше, переважно в вигляді звичайних розп'ять (тільки зі стильнішим дизайном). Кельтська символіка зустрічається у виді кельтських хрестів і різних кельтських орнаментів. Досить широко представлена окультна символіка - використовуються пентаграми (як звичайні, так і перевернуті), перевернуті хрести, восьмипроменеві зірки (символи хаосу). Також використовується безліч різних символів смерті — прикраси з зображеннями могил, черепів тощо. До чисто готичних символів можна віднести кажанів - різні зображення кажанів (зв'язок з вампірами очевидний) можна зустріти на тисячах готичних сторінок в Інтернеті і на багатьох прикрасах.</p>

Соціальні зміни і соціальні процеси

Соціальні зміни – процес появи нових рис й елементів соціальних структур і систем соціальних взаємовідносин. Найбільш загальна форма буття всіх матеріальних та духовних об'єктів, яка пов'язана з певним їх перетворенням.

Соціальний процес – послідовна зміна стану соціальної системи чи її підсистем, руху її елементів. Явище взаємодії людей один з одним або зі складовими елементами суспільства.

Соціальні рухи: сутність, природа, типи

Соціальний простір – це відчуття людьми системи соціальних відносин, яка склалася в певному суспільстві. Соціальний простір є багатомірним, оскільки кожний суб'єкт соціальної комунікації має складні відносини з державою, структурами громадянського суспільства, конкретними особистостями і соціальними спільнотами.

Соціальний рух – сукупність колективних дій великої кількості людей, спрямованих на підтримку певних соціальних змін, процесів або на протидію їм. Він спрямований на стимулювання, розвиток соціальних процесів або на їх стримування чи придушення. Природа і характер, їх спрямованість залежать від змісту світових, регіональних і національних процесів, стану суспільства.

Чинники соціальних рухів

- активізація структурних змін у суспільстві
- соціальна дезорганізація
- культурні течії

Нагнітання і напруження конфліктності в суспільстві

Напрямок дії

Засіб та інструмент подолання конфліктів

втрата сімейних зв'язків

зміна соціального статусу

Соціальні рухи в системі соціального простору

маргінальність

особиста невлаштованість

мобільність

соціальна ізоляція

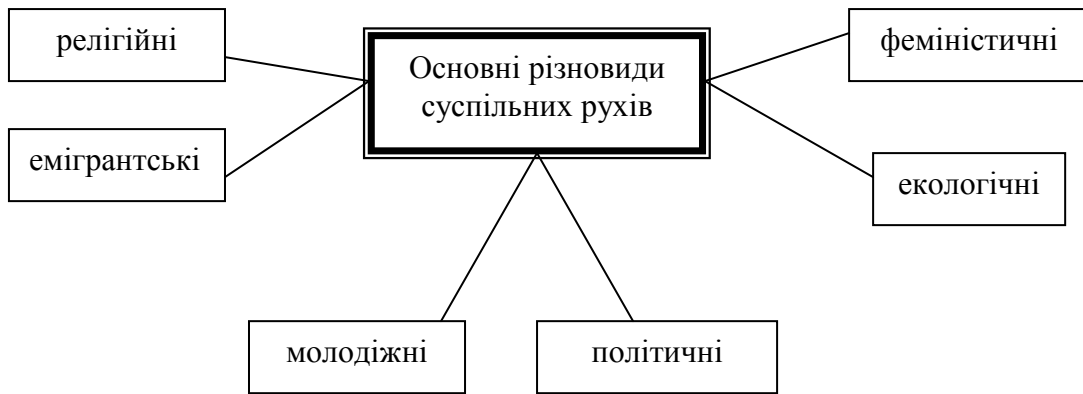
Стадії розвитку соціальних рухів

Стадія виникнення (стурбованості):
соціальна незадоволеність певними аспектами життя, почуття соціальної несправедливості, невпевненості. Криза традиційної ідеології, відчуття страху, нестабільності свого становища в соціумі

Стадія об'єднання (збудження):
занепокоєння людей спонукає їх до активних дій. Вони гуртуються для обговорення проблем. З'являються агітатори, лідери, від активності, здібностей та популярності яких залежить подальший розвиток руху

Стадія формалізації і бюрократизації:
цієї стадії досягають не всі рухи, але підвищує ефективність діяльності руху популярність лідерів. Ідеологія стає визначеною та зрозумілою. Збуджені маси перетворюються в дисциплінованих учасників руху, чітко кристалізується його мета. Формуються традиції підтримки і захисту інтересів його членів, символіка й кодекси

Стадія розпаду:
Рух може припинити своє існування або перетворитися на соціальний інститут чи організацію

Основні типи соціальних рухів	
Експресивні	<p>Характеристика Виникають внаслідок перебування в рамках обмеженої соціальної системи, яка їх не задовольняє. Реальна дійсність для учасника такого руху не є привабливою, тому він за допомогою ритуалів, танців, ігор, видінь, мрій та інших форм емоційної експресії шукає емоційного полегшення.</p> <p>Форми руху Такі рухи найчастіше пов'язані з пасивною поведінкою, але іноді можуть прокладати шлях до реформ, повстань, збуджувати пасивне населення. Тому вони є проміжною ланкою між неполітичними та політичними рухами.</p> <p>Учасники У наш час ці рухи проявляються в молодіжному середовищі (хіпі, рокери, байкери), коли їх учасники прагнуть створити свою субкультуру, дистанціюватись від офіційного суспільства. Деякі експресивні рухи звертають свій погляд не в майбутнє, а в минуле — рухи ветеранів війни, монархічні рухи, рухи з відродження козацтва, які відроджують забуту символіку, ритуали тощо.</p>
Утопічні	<p>Характеристика Постають на хвилі прагнень теоретично обґрунтувати досконале людське суспільство. Спершу невеликі групи їх учасників були виключно релігійними (рух перших християн, релігійні секти Сходу). Вони виявилися досить життєздатними, оскільки їх учасники не прагнули до особистого щастя і матеріального добробуту. Натомість ідеологія світських утопічних рухів ґрунтувалась на концепції доброї, альтруїстичної людини. Ігнорування лідерами цих груп таких природних прагнень людини як бажання особистого благополуччя, реалізації своїх здібностей й одержання винагороди спричиняли згасання таких рухів. Та оскільки утопічні ідеї є стійкими, після розпаду одного руху його ідеї відроджуються в інших. В опозиції до сучасних утопічних рухів постійно перебувають законслухняні громадяни, яких лякають нові культурні зразки, ролі та пріоритети майбутнього «найкращого» життєвого укладу.</p> <p>Форми руху Відбивають світські утопічні рухи, релігійні рухи.</p> <p>Учасники Релігійні секти; законслухняні громадяни (їх лякають нові культурні зразки);</p>
Реформаторські	<p>Характеристика</p>

	<p>Породжують їх намагання змінити суспільство або окремі його структури без повної трансформації самого суспільства. Для їх розгортання необхідно, щоб учасники позитивно ставилися до порядку в суспільстві, зосереджуючись тільки на окремих негативних сторонах суспільного устрою, а також могли висловлювати власні думки та активно діяти на підтримку певної реформи. Тому широкий реформаторський рух можливий тільки в демократичному суспільстві. Реформатори можуть зустрічатися з опором владних структур, особливо за авторитарного режиму. Якщо реформи блокуються, частина реформаторів може перейти на позиції революційних рухів.</p> <p>Форми руху Проявляється в опорі до владних структур, помірковані революційні рухи.</p> <p>Учасники Реформатори (позитивно ставляться до порядку суспільстві, зосереджуються на негативних сторонах).</p>
Революційні	<p>Характеристика Розвиваються в атмосфері загального соціального невдоволення, прагнуть зруйнувати існуючу соціальну систему і встановити новий соціальний порядок. Демократія не є живильним середовищем для них. Вона є основою соціальних реформ, а реформи неминуче відсувають революцію. Іноді дуже важко класифікувати соціальний рух як реформаторський або революційний, оскільки в обох можуть брати участь як помірковані реформатори так і радикальні революціонери, схильні до насильницьких дій.</p> <p>Форми руху Революційні рухи (насильницькі дії); реформаторські рухи (дії спрямовані на здатність знайти компроміс).</p> <p>Учасники Реформатори; революціонери.</p>
Рухи опору	<p>Характеристика Виникають серед тих людей, які вважають, що зміни в суспільстві відбуваються надто радикально й швидко. Вони акумулюють зусилля певних груп людей на блокування можливих або викорінення уже здійснених змін, супроводжують як революційні, так і реформаторські рухи. Наприклад, реформи у пострадянських країнах призвели до появи рухів опору реформам.</p> <p>Форми руху Блокування та викорінення уже здійснених змін (революційні рухи; реформаторські).</p> <p>Учасники Реформатори; революціонери.</p>
Альтернативні або нетрадиційні	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Паціфісти</i> (від лат. – миротворний) – противники війн, насилля, прибічники миру на землі. ✓ <i>Феміністи</i> – прихильники утвердження рівноправ'я жінок і підвищення їх ролі в соціальному житті. ✓ <i>Екологісти</i> – особи, що виступають на захист навколишнього середовища. ✓ Прибічники розвитку <i>альтернативних систем освіти, демисифікації культури</i> та інше. ✓ <i>Прибічники ідей консерватизму, лібералізму і соціалізму</i> тощо.

? Запитання для самоконтролю

1. Поняття соціальних процесів, їх характеристика та різновиди.
2. Еміграційні процеси в сучасному демографічному розвитку України.
3. Еволюційний і революційний поступ українського суспільства.

Тест-контроль

Тип девіантної поведінки за якого людина, відкидаючи суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації, активно їм протидіє, прагне замінити їх новими - це:

- А конформізм;
- Б інноваційна;
- В ескейпізм.

Соціальний конфлікт - це:

- А збройне зіткнення;
- Б відсутність взаємопорозуміння;
- В протистояння різних політичних сил;
- Г сутичка інтересів різних соціальних груп.

Яка найпоширеніша точка зору вікових меж молоді?

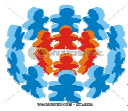
- А 16-30 років;
- Б 11-25 років;
- В 15-28 років;
- Г 16-24 років;
- Д 14-35 років.

Зміст

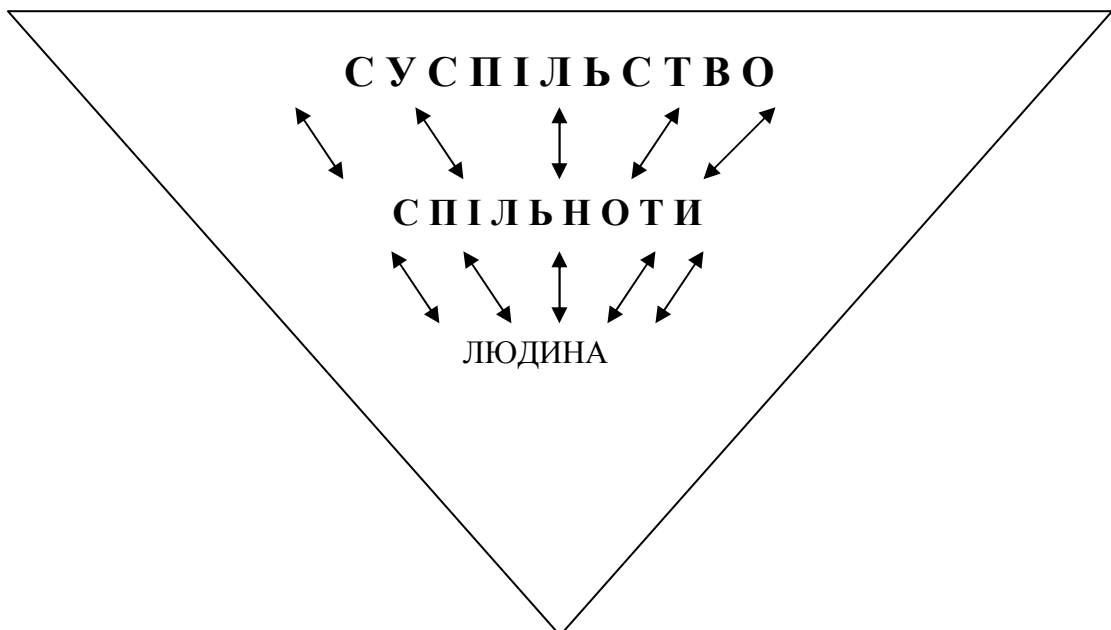
1. Поняття індивід, індивідуальність, особистість
2. Особистість як предмет аналізу
3. Структура особистості
4. Соціалізація: суть, етапи, агенти
5. Особистісний статус

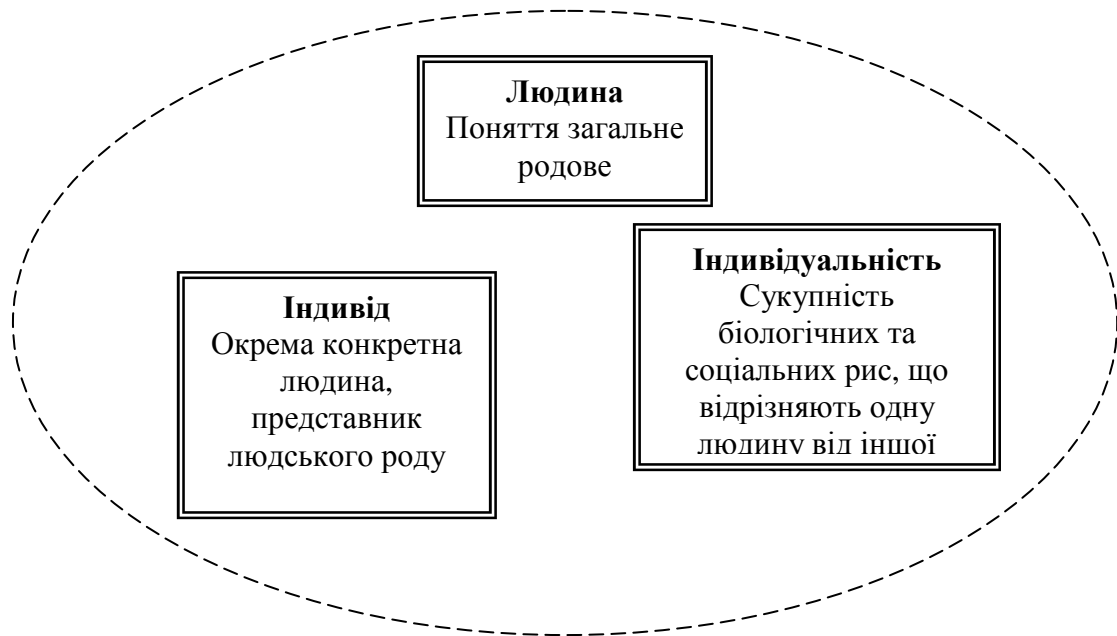
✍ **Основні поняття:** ідентичність, ідентифікація, індивід, індивідуальність, інтеріоризація, екстеріоризація, особа (особистість), моделі особистості, структура особистості, позиція, роль соціальна, соціалізація, соціальна творчість, соціальні почуття, соціологія виховання, статус

📖 **Рекомендована література:** [1-36; 49; 52; 57; 59; 60; 66; 70; 78; 98; 100]

Поняття індивід, індивідуальність, особистість

<p>Людина</p> <p>↕</p>	<p>Термін, який вживають як родове поняття, котре вказує на приналежність до людського роду — вищої сходи розвитку живої природи. Вказує на якісну відмінність людей від тварин, на людину — продукт природи, і необхідний для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>поняття, що відображає загальні риси, властиві людському роду (родове поняття) (Homo Sapiens);</i> - <i>частина природи (її біологічна характеристика);</i> - <i>суб'єкт історії (її соціальна характеристика).</i>
<p>Індивід</p> <p>↕</p>	<p>Окрема, конкретна людина, одиничний представник роду людського, який втілює характерні ознаки цілого. Зазначається, що йдеться <i>не про все людство</i> взагалі і не про будь-яку людину в ньому.</p>
<p>Особистість</p> <p>↕</p>	<p>Термін використовують для характеристики <i>соціального</i> в людині. Якщо «людина» — це передусім продукт природи, то «особистість» — продукт суспільства. В соціології, особливо сучасній, людина — особистість трактується переважно як <i>суб'єкт</i> суспільних процесів, тобто їх активний діяч і творець. Ця активна творча діяльність стає можливою завдяки оволодінню особистістю успадкованою від попередніх поколінь культурою. Водночас, не можна відмовлятися від урахування біологічних особливостей людини, здатних впливати на формування соціальних властивостей індивіда.</p> <p>Особистість — <i>усталений комплекс якостей і властивостей людей, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп та спільнот, до яких вона належить і у життєдіяльні яких бере участь.</i></p>
<p>Індивідуальність</p>	<p>Особливе і специфічне, неповторне, що відрізняє конкретну людину від інших, в т.ч. як успадковані, так і набуті якості, природні і соціальні, фізіологічні і психічні. Але у випадку вживання цього терміна соціологію цікавить не власне неповторність, а її вплив на соціальні процеси та місце в них людини.</p>

Людина входить у соціальні спільноти, а згодом творить нові, відповідно до умов її розвитку та існування. Індивід може входити до різних спільнот одночасно.

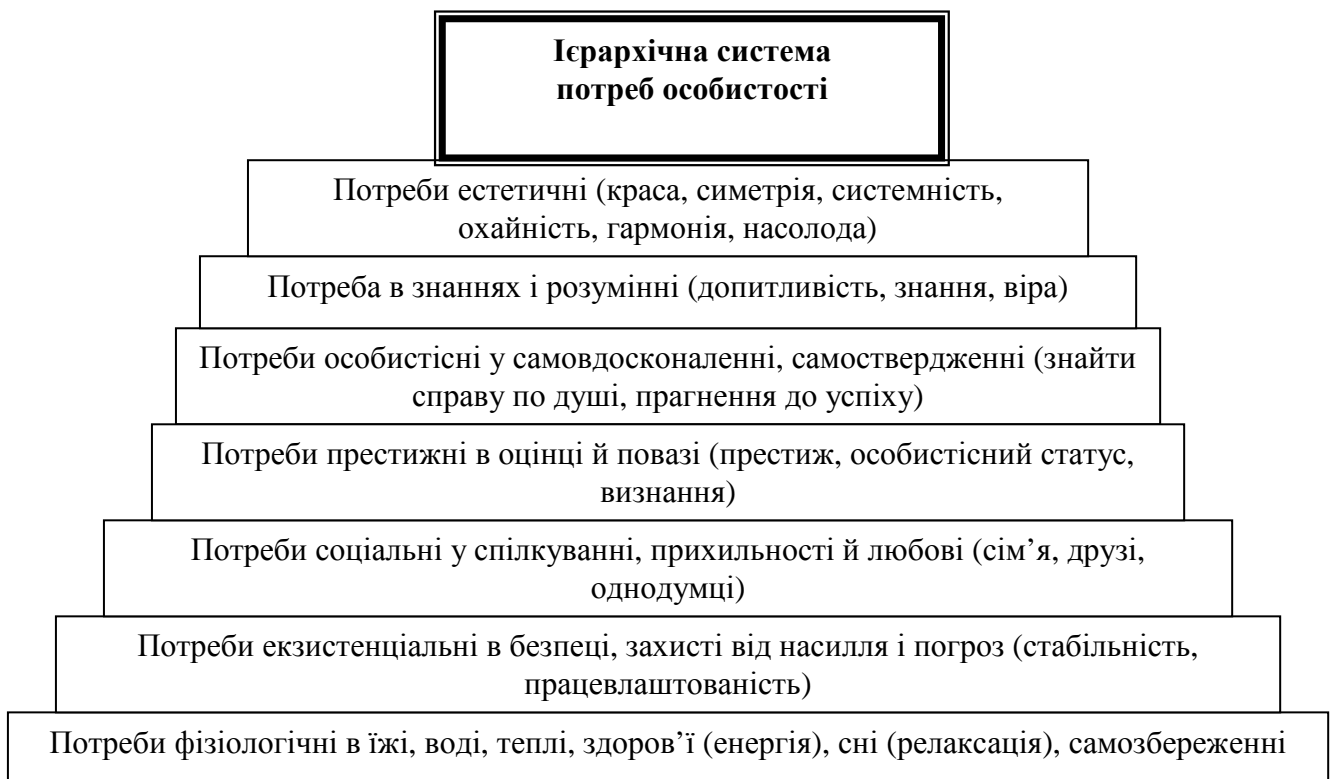
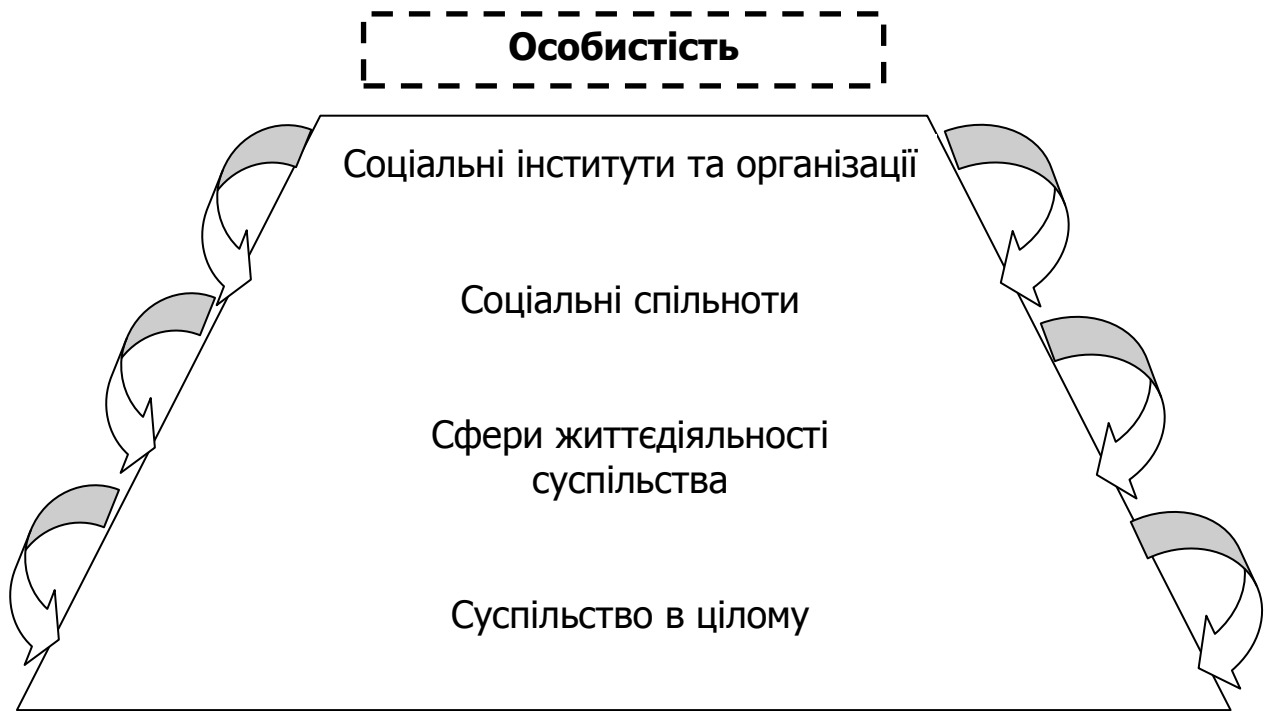
Особистість як предмет аналізу

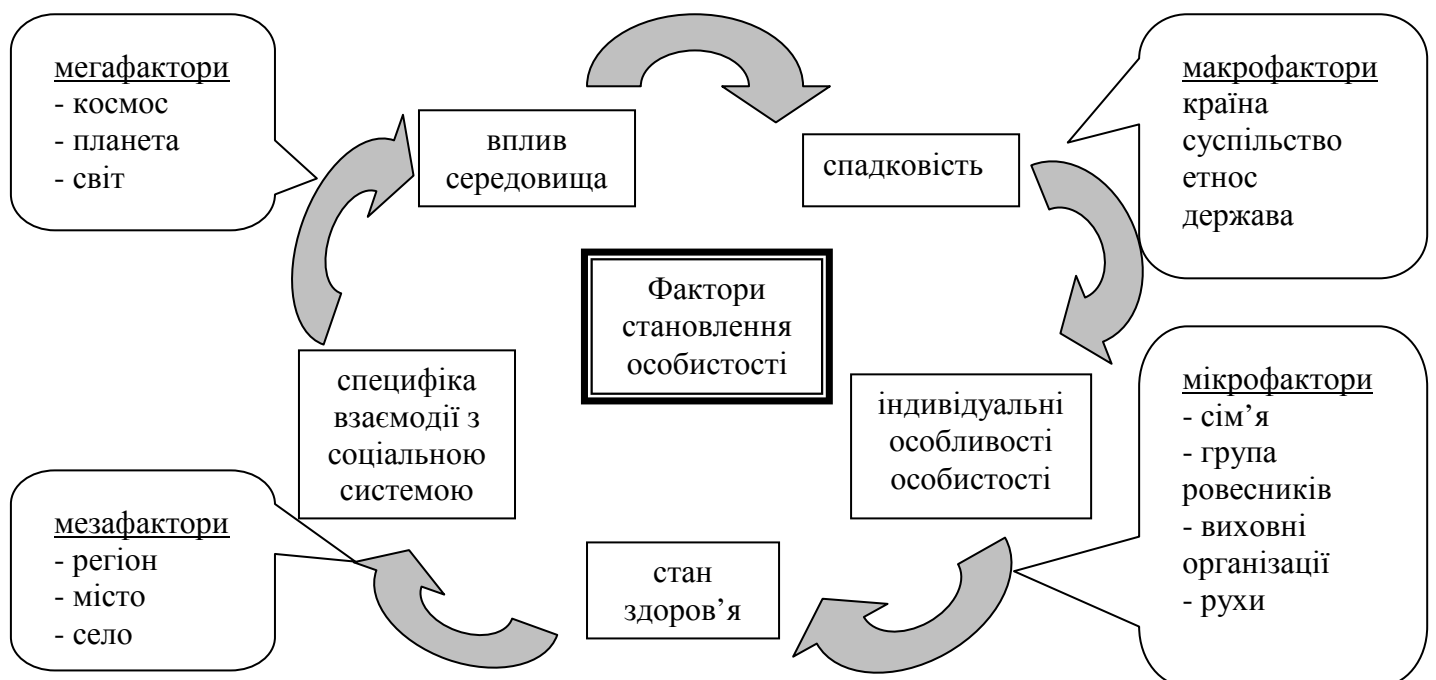
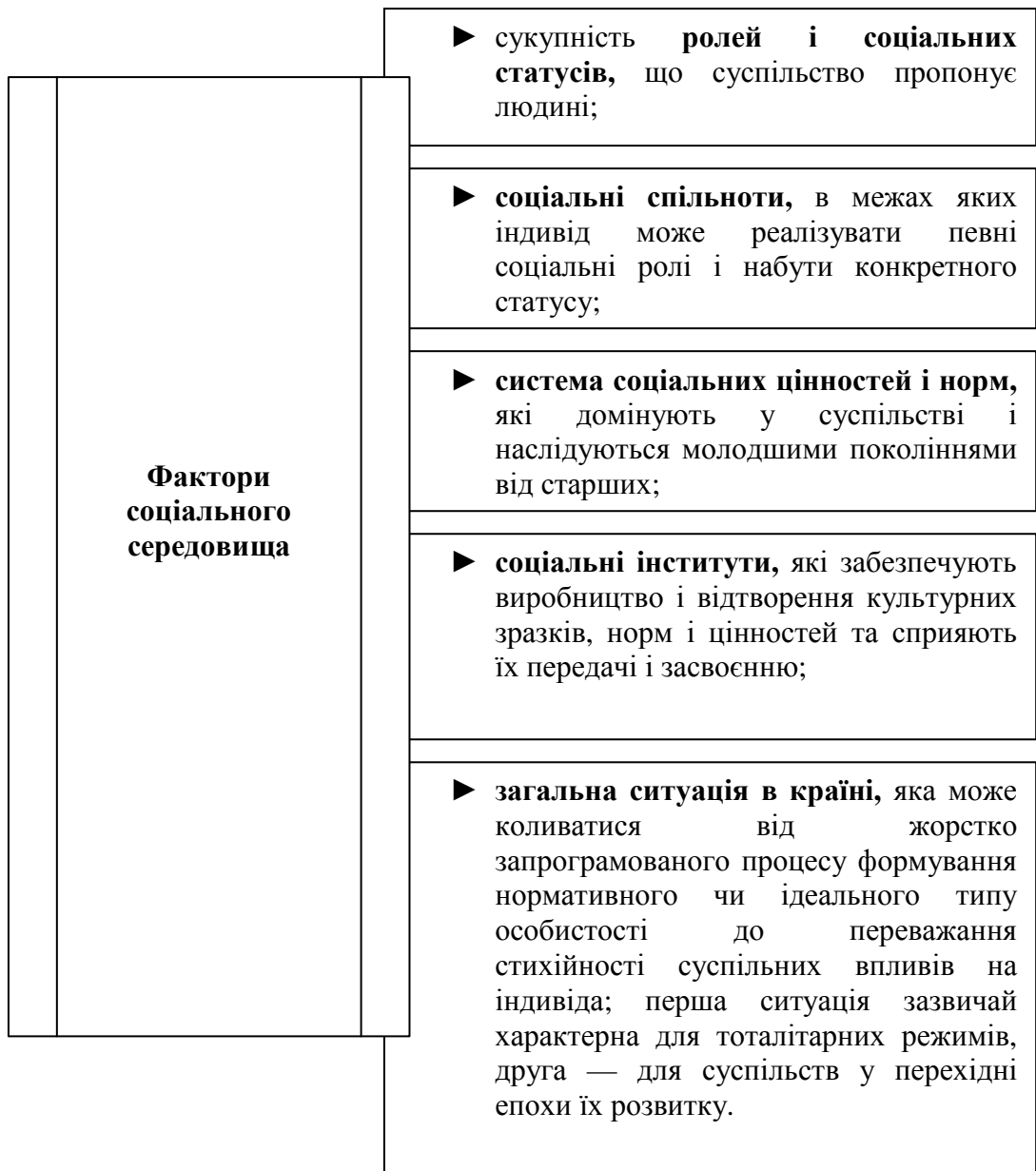
Основні проблеми соціології особистості

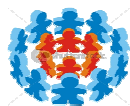
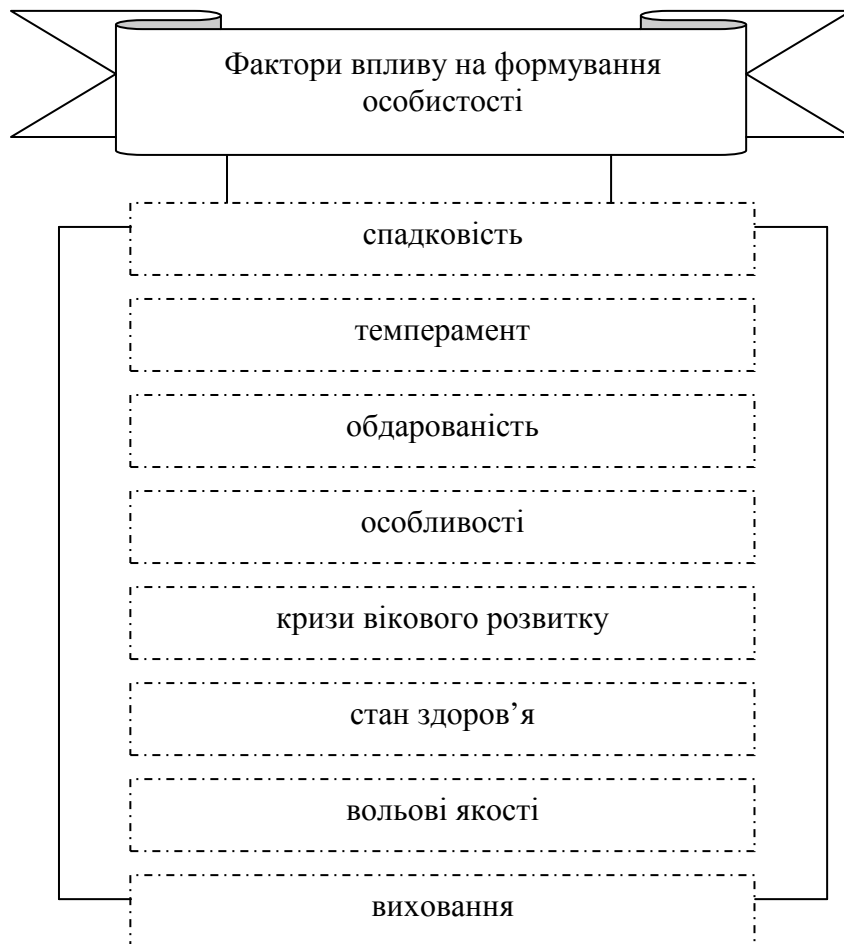
- ▶ вивчення особистості як *елемента, творця і представника соціальних спільнот і соціальних інститутів*;
- ▶ аналіз особистості як *об'єкта соціальних відносин* (коли на перший план ставиться вплив суспільства на особистість в процесі її формування, соціалізації, виховання тощо);
- ▶ розгляд особистості як *суб'єкта суспільних відносин* (включно з її соціальною діяльністю, активністю і творчістю в суспільному житті).

Основні питання соціології особистості

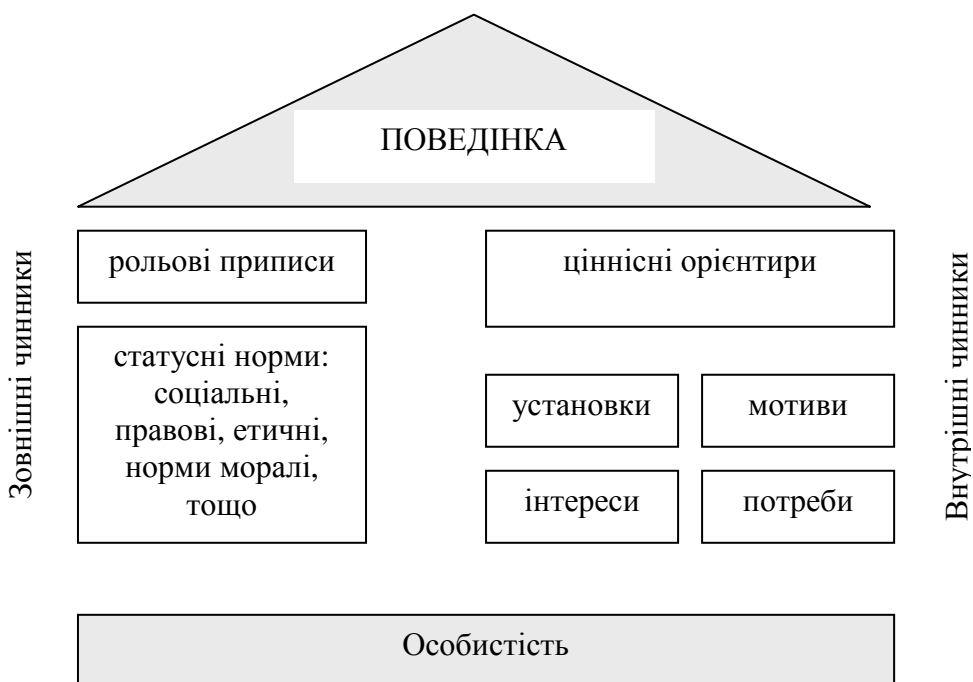
- ▶ що є визначальним для особистості: її біологічні чи соціальні характеристики?
- ▶ що найбільш адекватно визначає особистість: раціональні чи ірраціональні начала?
- ▶ що становить стрижень особистості: її індивідуальні неповторні особливості чи набір соціальних норм і цінностей суспільства?
- ▶ що найкраще репрезентує особистість: її свідомість чи її поведінка?

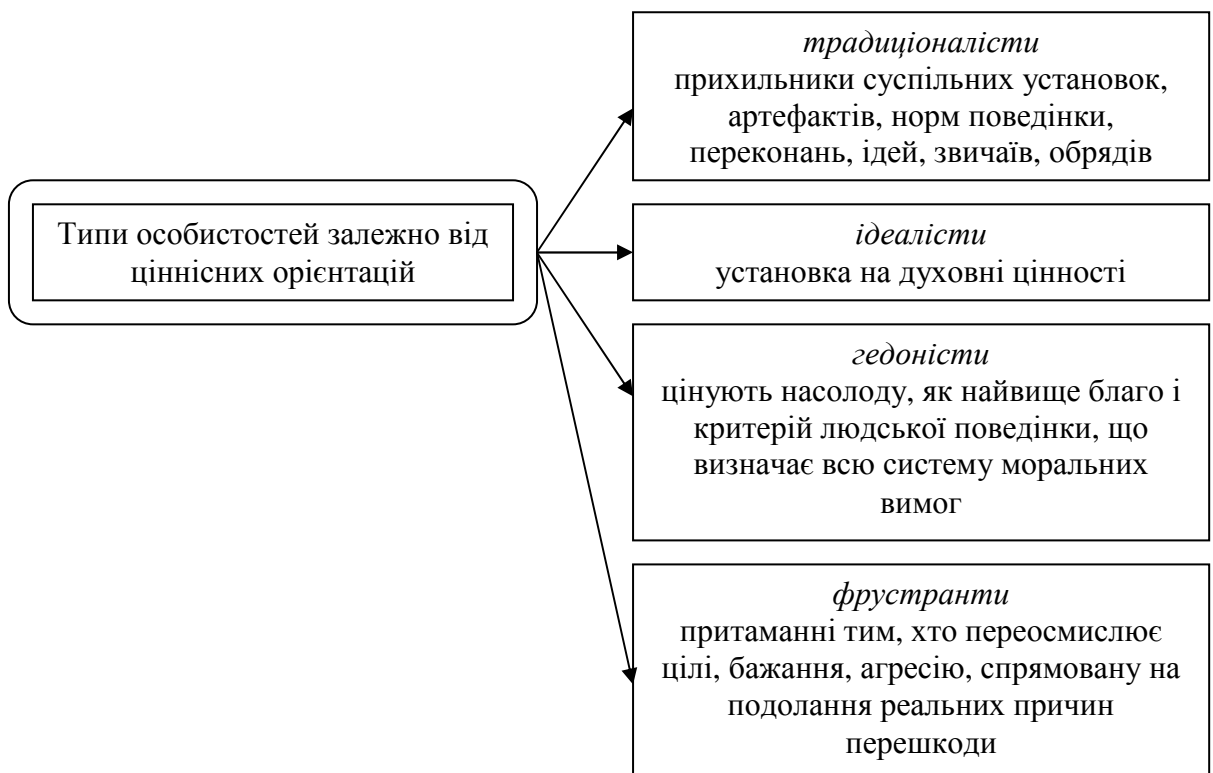
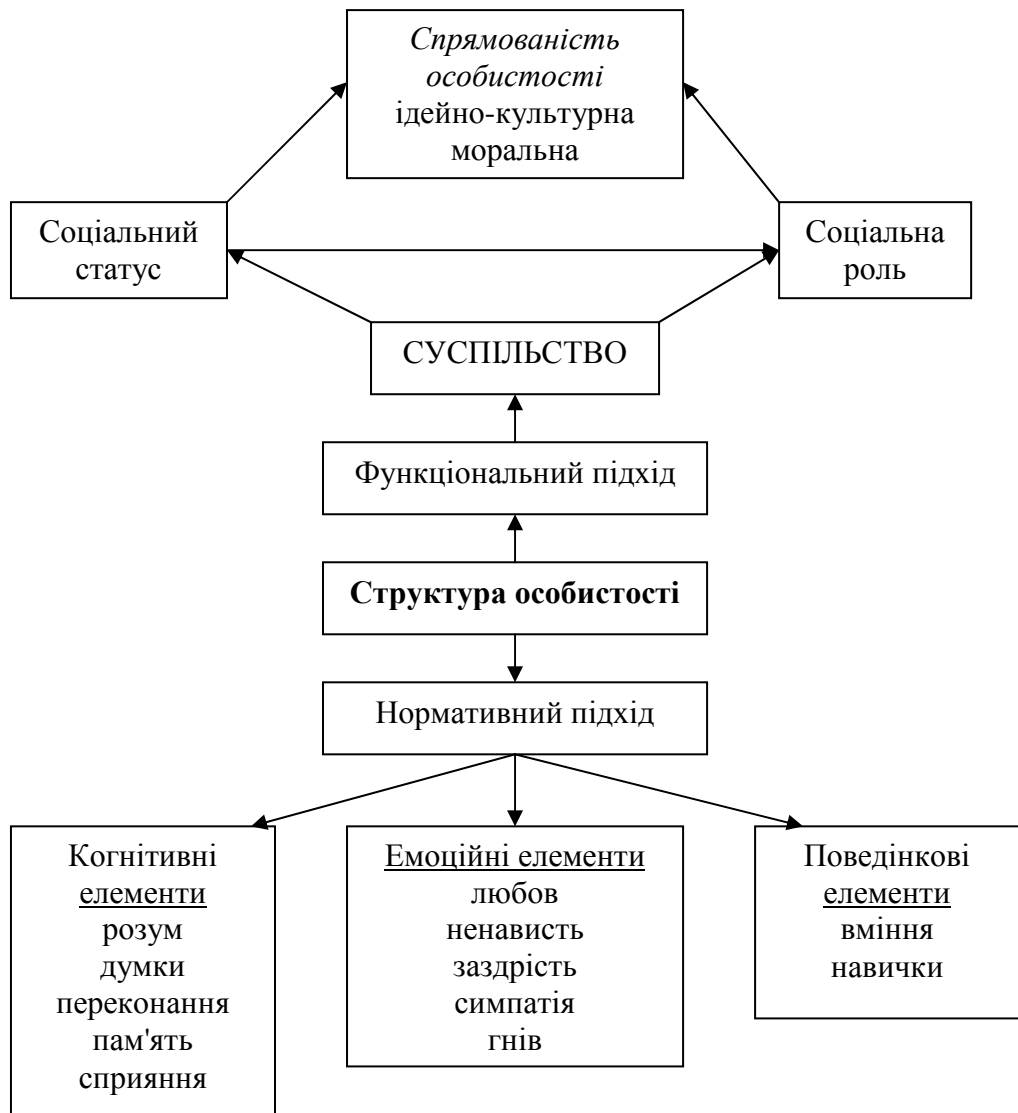

Структура особистості

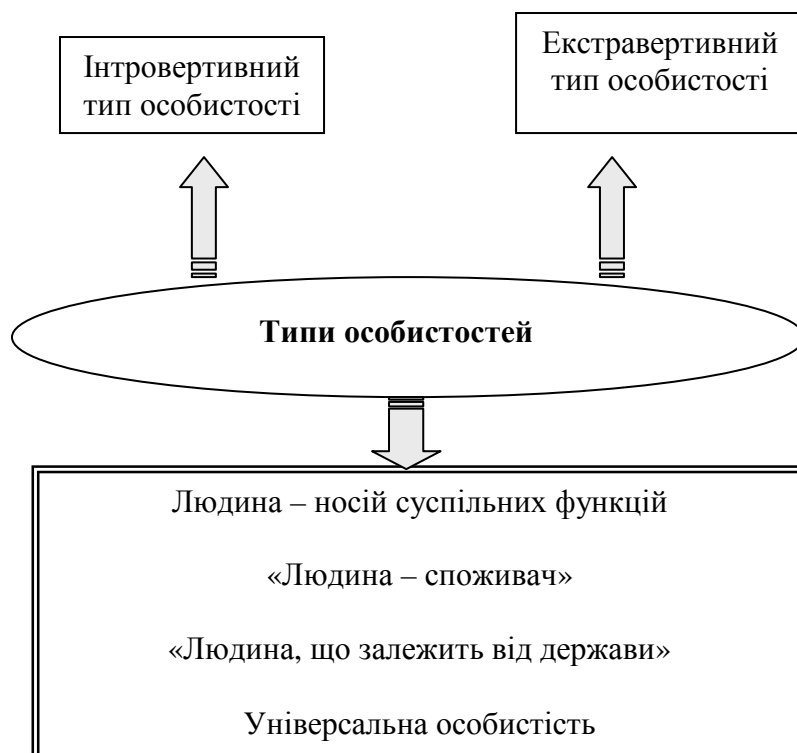
Структура особистості за нормативними та функціональними підходами

Соціальні типи особистості

<i>Тип особистості</i>	<i>Характерні риси особистості</i>
базисний	Людина, яка характеризується повним розумінням і виконанням соціально-правових і моральних норм (конституція, закони, традиції)
модальний	Особа, яка займає домінуюче становище у суспільстві, соціальній групі, іншій спільності
маргінальний	Людина (особа), яка залишила своє соціальне середовище (соціальну групу, націю, країну, державу) і адаптується в інше соціальне середовище

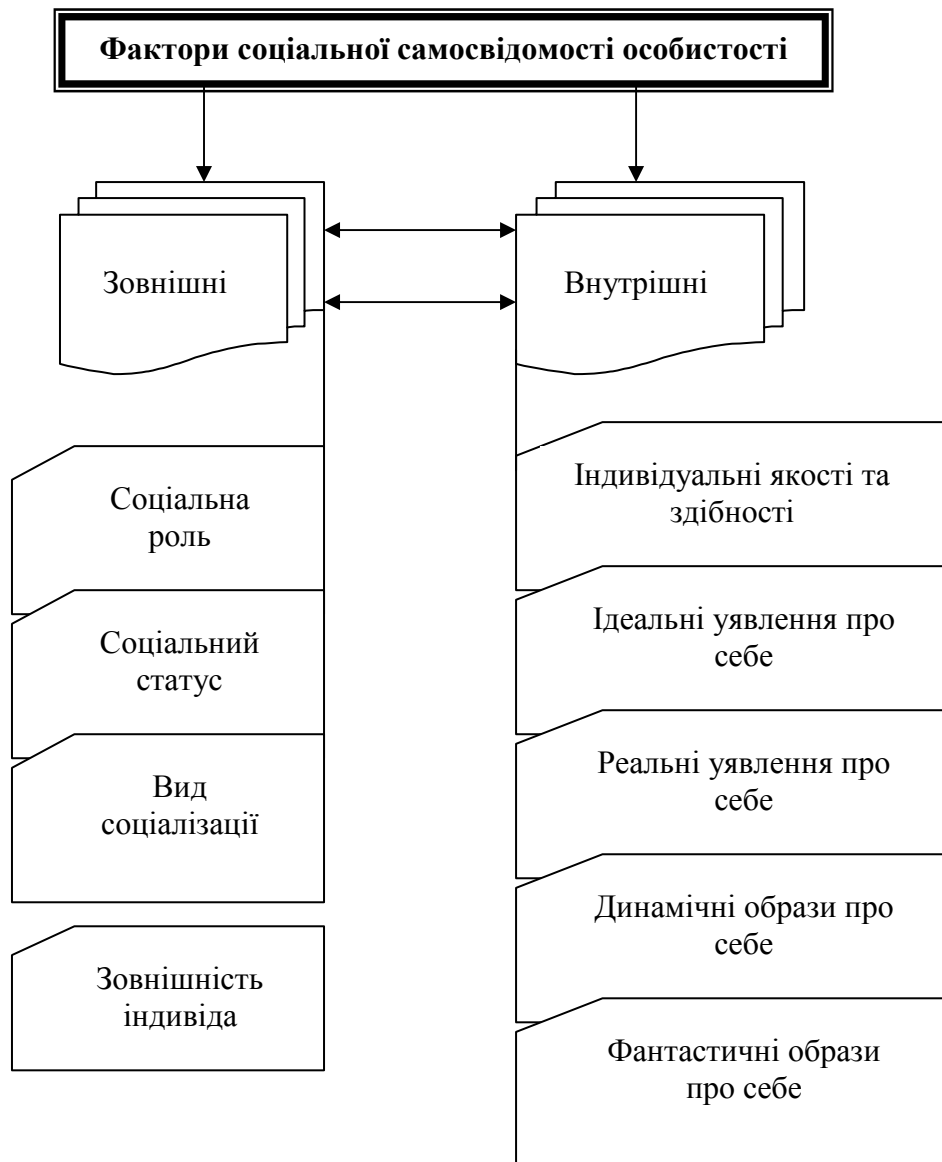

Фактор спадковості

Біологічна спадщина кожної людини поставляє сирі матеріали, що потім формуються різними способами в людську особу, індивіда, особистість.

Немовля володіє властивим йому найбагатшим спадковим фондом, чи спадковою біологічною програмою, завдяки якій виникають і розвиваються його індивідуальні якості

<u><i>Здатності</i></u> Стійкі, індивідуально-психологічні особливості особистості, від яких залежать їхні успіхи в різних видах діяльності	<u><i>Темперамент</i></u> Сукупність стійких, індивідуальних психофізіологічних властивостей людини, що визначають динамічні особливості його психічних процесів, психічних станів і поведінки
<u><i>Талант</i></u> Володіння вже розвинутими здібностями, а не тільки задатками. Підкреслюється вроджений характер. Визначається як дарування до чогонебудь, як здатність дана Богом	<u><i>Стан здоров'я</i></u> Один із компонентів біологічного формування особистості. Гарний стан здоров'я сприяє успішному розвитку. Незадовільне здоров'я гальмує процес розвитку

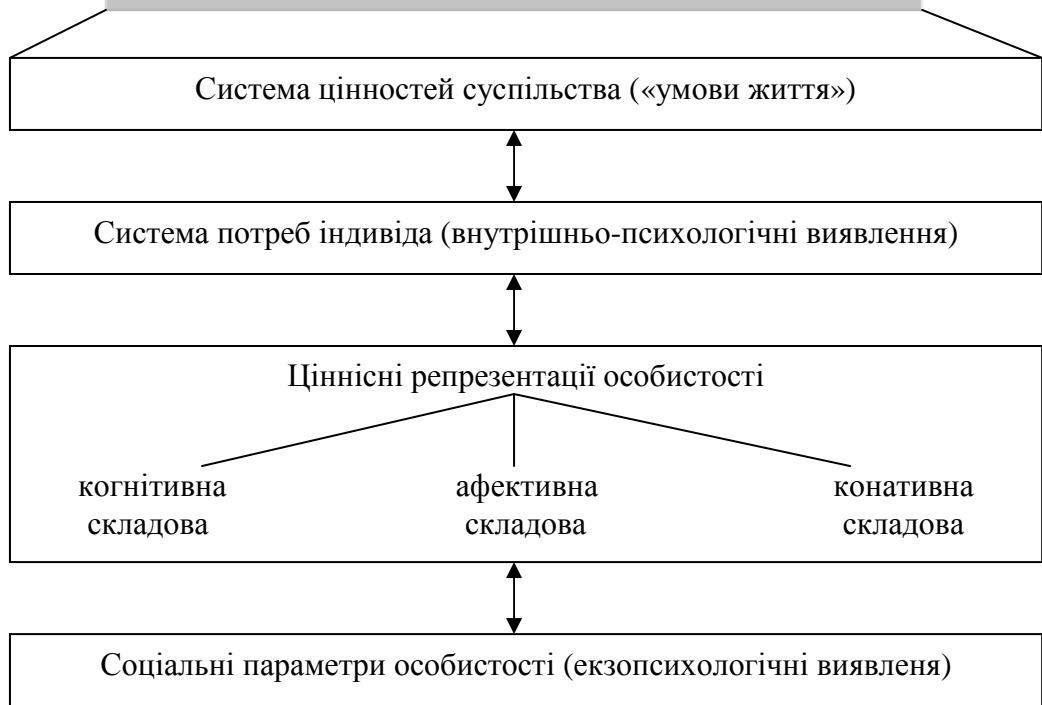
Соціалізація: суть, етапи, агенти

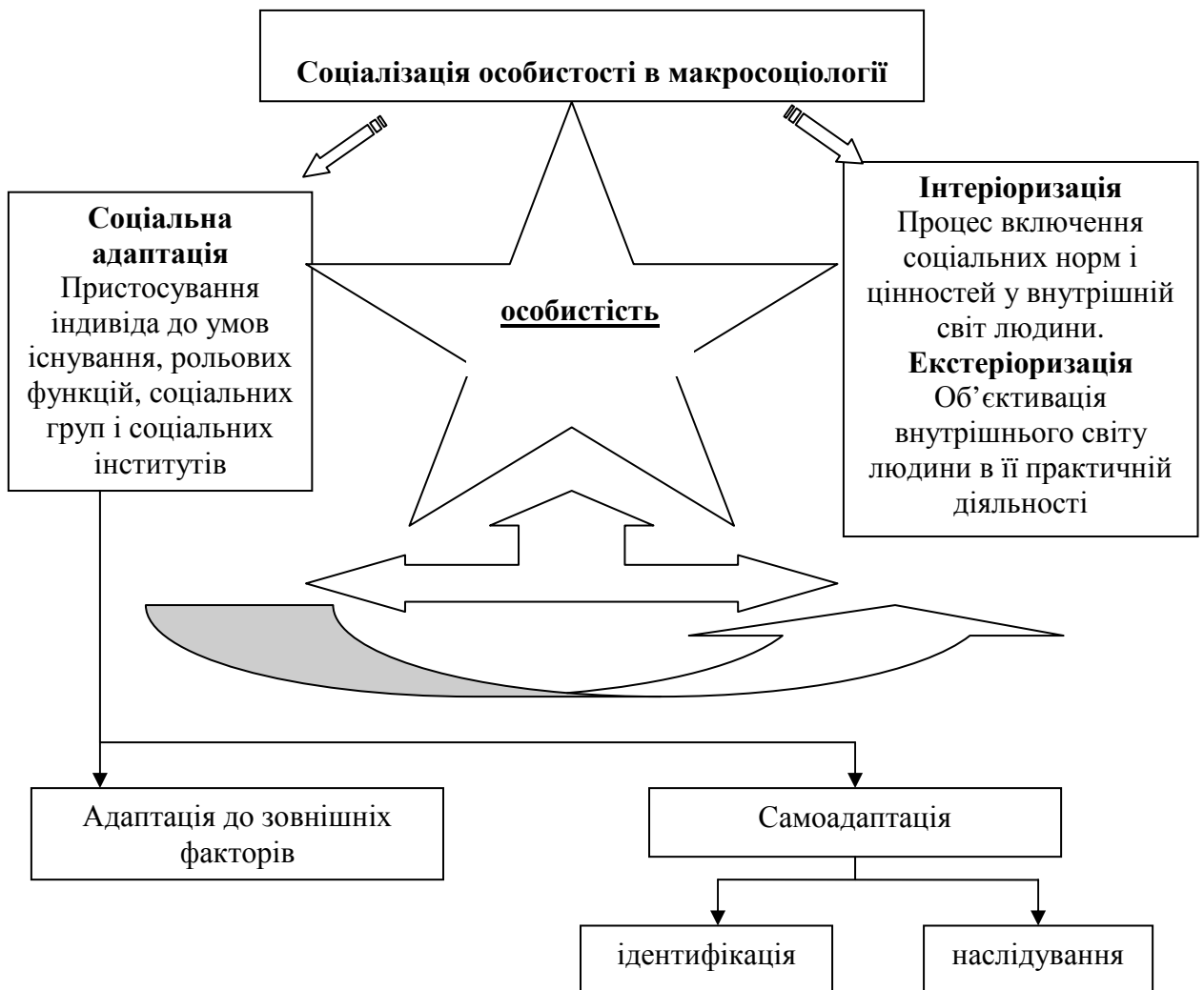
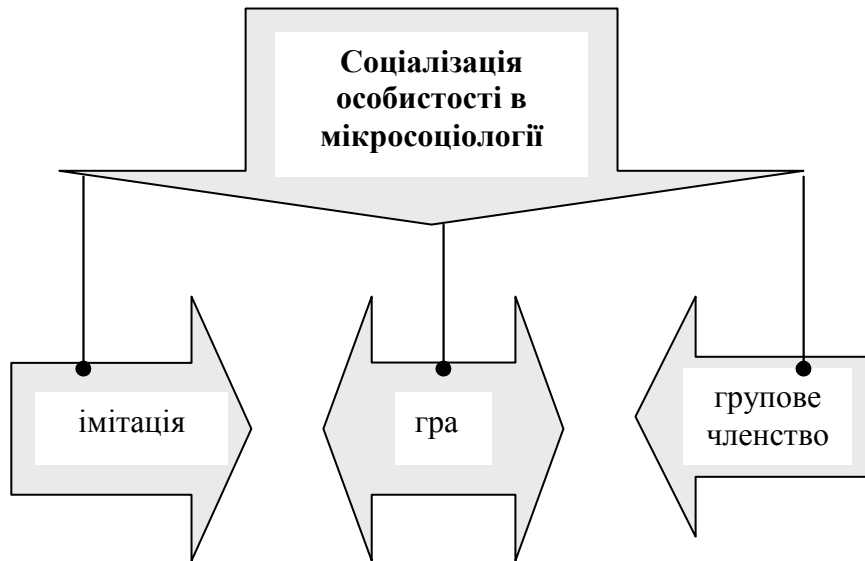
Поняття «соціалізація» (від лат. — суспільний) виникає в американській та французькій соціології в кінці XIX ст. (Ф. Гіддінс, Г. Тард).

Соціалізація

- **способи формування умінь і соціальних настанов** індивідів, які відповідають їхнім соціальним ролям
- полягає у **сходженні** людини від **індивідуального до соціального**
- **процес входження в суспільство**
- **процес становлення особистості**, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті та групі
- процес **засвоєння та подальшого розвитку** індивідом **соціально-культурного досвіду**

Структура чинників соціалізації особистості

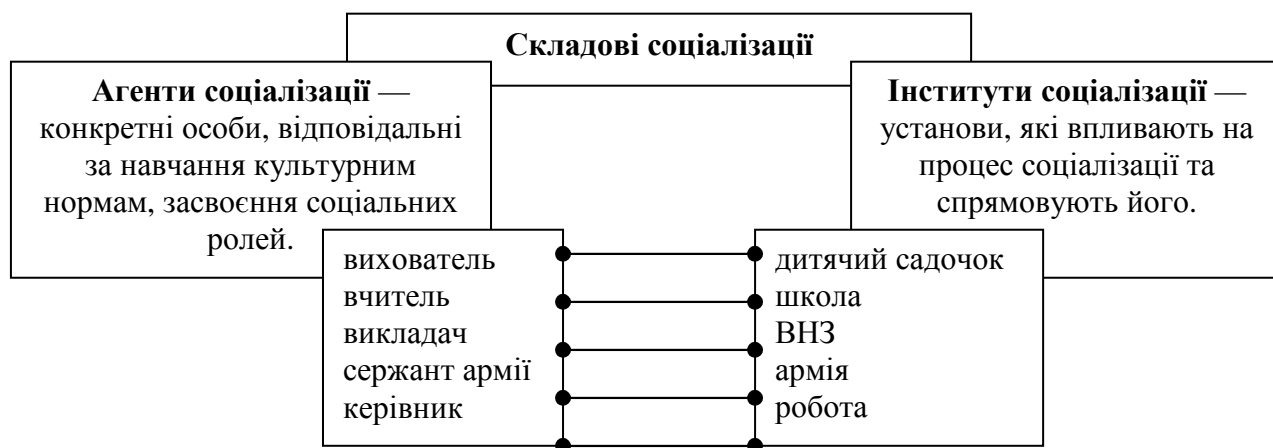
У процесі соціалізації застосовують такі форми навчання :

- ▶ *через закріплення* (застосовуючи систему покарань та стимулів, закріплюючи необхідні вміння, навички, способи поведінки);
- ▶ *через спостереження* («значащий інший» як зразок);
- ▶ *через взаємодію* (передусім через рольові ігри).

Під час навчання формується «друга натура»(П'єр Бурд'є), яка має назву— *габітус*.

Габітус—сукупність культурної спадщини, глибоко засвоєна індивідом, яка спрямовує поведінку особистості навіть без участі свідомості.

Саме завдяки габітусу ми поводимо себе так, як того очікує від нас соціальне середовище, і отримуємо від цього задоволення.

Стадії та інститути соціалізації

Стадія соціалізації	Інститути соціалізації
<p style="text-align: center;">ДОТРУДОВА Рання — від народження до вступу дитини до школи. Стадія навчання, що поєднує весь період юнацтва в широкому розумінні цього терміна.</p>	<p style="text-align: center;">Батьківська сім'я, дитячі дошкільні установи. Школа, навчально-професійні установи; вищі навчальні заклади .</p>
<p style="text-align: center;">ТРУДОВА — охоплює весь період трудової діяльності людини.</p>	<p style="text-align: center;">Трудовий колектив, організація, власна сім'я.</p>
<p style="text-align: center;">ПІСЛЯТРУДОВА — пенсійний вік.</p>	<p style="text-align: center;">Громадські організації, сім'я дітей.</p>

СТАДІЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ (Ж. Піаже)		
<i>стадія</i>	<i>термін</i>	<i>характеристика</i>
сенсомоторна	<i>від народження до 2 років</i>	стадія розвитку дитини, формується здатність зберігати в пам'яті образи предметів
передопераціональна	<i>від 2 до 7 років</i>	стадія навчання розуміти символи та їх значення
стадія конкретних операцій	<i>від 7 до 11 років</i>	стадія вміння подумки здійснювати дії, які раніше могли виконувати лише руками — підрахунок
стадія формальних операцій	<i>від 12 до 15 років</i>	стадія навчання логічному мисленню, осмислення майбутнього, розв'язання моральних проблем

Взаємозв'язок факторів та етапів становлення особистості

Фактори соціалізації	Етапи становлення особистості	Особливості
Взаємна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки і прагнення відповідати цим сподіванням	Дитинство (формування цінностей)	<p>Початковий етап соціалізації, під час якого формується близько 70% людської особистості. Головна особливість - низький ступінь оволодіння соціальними ролями, знайомства з соціальними нормами.</p> <p>Діти ізольовані від суспільства, у соціальному плані програють, хоча багато дорослих свідомо шукають самотності й ізоляції, щоб віддаватися заглибленим міркуванням і спогляданню. Частіше коли дорослі потрапляють в ізоляцію без своєї волі і на тривалий термін, вони духовно і соціально не гинуть. Навпроти, переборюючи труднощі, вони розвивають свою особистість, пізнають у собі нові грані. Дітям характерне ігрове освоєння соціального світу.</p> <p>Фактор спадковості</p> <p>Немовля несе в собі комплекс генів не тільки своїх батьків, але і їхніх віддалених предків, тобто має свій, тільки йому властивий найбагатший спадковий фонд чи спадково визначену біологічну програму, завдяки якій виникають і розвиваються його індивідуальні якості. Ця програма закономірно і гармонійно перетворюється в життя, якщо, з одного боку, в основі біологічних процесів лежать досить якісні спадкоємні фактори, а з іншого, зовнішнє середовище забезпечує зростаючий організм усім необхідним для реалізації спадкового мінімуму.</p> <p>Переходячи з одного віку в інший, людина виявляється психологічно не цілком підготовленою до змушеної зміни потреб, цінностей, способу життя.</p>
		<p>Юність завершує активний період соціалізації.</p> <p>Труднощі соціалізації в цей період зв'язані з трьома головними обставинами:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розбіжністю між високим рівнем бажань (прагнення стати

	<p>Юність (нестійка, проміжна)</p>	<p>героєм, прославитися) і низьким соціальному статусом, який заданий їх віком;</p> <ul style="list-style-type: none"> - розбіжністю старого стилю батьківства, орієнтованого на те, що для матері син і дочка завжди залишається дитиною, і нових потенційних можливостей тінейджерів, заданих їх психофізіологічним подорослішанням; - протиріччям між орієнтацією, що підсилилася, на самостійність і залежність, яка підсилилася від думки і поведінки однолітків. <p>Психофізіологічні зміни (настання статевої зрілості) значно впливають на хід і зміст соціалізації, з'являється потяг до протилежної статі, часто невмотивована агресивність. Характерна схильність до інновацій і творчості, невизнання всіх і всяких авторитетів, з одного боку, підкреслена автономія і незалежність - з іншого. Відбувається зміна поведінкових характеристик, одночасно спостерігається постійний пошук моральних орієнтирів, зв'язаних з переоцінкою сенсу життя. Підлітки і юнаки виявляють високий інтерес до соціальної символіки власного «Я».</p> <p>Підлітковий період називають «важким віком», «переломним періодом». Його зміст полягає в зміні поведінкових характеристик: від майже повної слухняності, властивої малим дітям, юнаки переходять до стриманої слухняності - схованій непокорі батькам.</p> <p>Фактор спадковості</p> <p>Молодим людям, що вступають у шлюб, варто пам'ятати, що в спадок передаються не тільки зовнішні ознаки і багато біохімічних особливостей організму але і деякі хвороби чи схильність до хворобливих станів. Тому кожній людині необхідно мати загальні уявлення про спадковість, знати свій родовід мати уявлення про вплив шкідливих факторів (зокрема алкоголю і паління).</p>
	<p>Батьківство (тривала, цілісна)</p>	<p>Взаємини, що складаються між батьками (матір'ю і батьком) і дітьми, є вирішальним моментом соціалізації. Вони виявляють себе в самий відповідальний момент - коли людина найбільш сприйнятлива до добра і зла, коли вона найбільш довірлива і відкрита усьому новому, а саме в період дитинства. Друга характерна риса - взаємини продовжуються все життя і, отже, роблять найбільш тривалий вплив. Третя риса - батьківсько-дитячі відносини є самими тісними і близькими відносинами, які тільки можуть існувати в людському суспільстві.</p> <p>Фактор спадковості</p> <p>Багато хто переконаний, що батьківські почуття передаються біологічно і пробуджуються з появою першої дитини. Дійсно, у всіх живих істот - від птахів і до ссавців батьківська турбота запрограмована генетично. Однак для людських істот це справедливо на половину. Батьківство - це й відношення, яке соціально здобувається. Практично тільки в людей є можливість дітей підкинути чи передати на виховання в іншу родину або віддати під опіку держави.</p>
		<p>У зрілому віці переборюється рольовий конфлікт (рольове безправ'я). Психофізіологічне подорослішання збігається із соціальним і економічним дорослішанням. Домагання, амбіції і</p>

	Зрілий вік (тривала, цілісна)	надії юності одержують задоволення пропорційне витраченим зусиллям і придбаним знанням. Зрілий вік характеризує розквіт людської особистості. Це збірне поняття, яке охоплює кілька циклів людського життя, розділених найважливішими подіями: оволодіння професії, проходження армійської служби, початок трудової діяльності, чи одруження, створення родини, народження дітей. Психофізіологічний фактор Соціологічним критерієм розмежування двох періодів - молодіжного і зрілого — служить економічна, соціальна і політична самостійність.
	Старість	З виходом на пенсію завершується активний період соціалізації, зменшується потреба старших у родині. Літня людина перестає виконувати найголовнішу функцію - бути виробниками матеріальних цінностей. З виробника вона перетворюється в споживача, а тим самим в утриманця. Хоча літня людина найчастіше така ж беззахисна, слабка і безпомічна, як і дитина, але на відміну від дитини старша людина не є метою життя для когось. Батьки шукають емоційне задоволення в спілкуванні з дітьми, а в спілкуванні зі своїми літніми батьками вони найчастіше бачать тільки обов'язок. Разом з тим перехід від зрілості до старості розкриває нові соціальні можливості і ролі. Люди похилого віку виступають партнерами, чи конкурентами супротивниками інших вікових груп на ринку праці, у системі соціалізації й освіти, у веденні домашнього господарства й у міжособистісному спілкуванні. Перехід з фази зрілості у фазу старості стосується змін трудового статусу, змісту роботи, мотивації і відносини до життя Знижується здатність адаптуватися до соціальних змін. Переважають пасивні форми діяльності і стихійне пристосування до нових соціальних ролей. Фактор спадковості Віковий фактор З віком знижується здатність адаптуватися до соціальних змін. Чим старша людина, тим більше вона незадоволена різними аспектами життя, літні стають буркотливіші, дратівливіші і сумніші. Та з віком людина більше дорожить життям і цінує кожен зайвий її день. Психофізіологічний фактор Поява нових ролей змушує літню людину заново проходити процес адаптації. Відчуття себе в положенні соціального утриманця часто виражається в почутті соціального приниження.

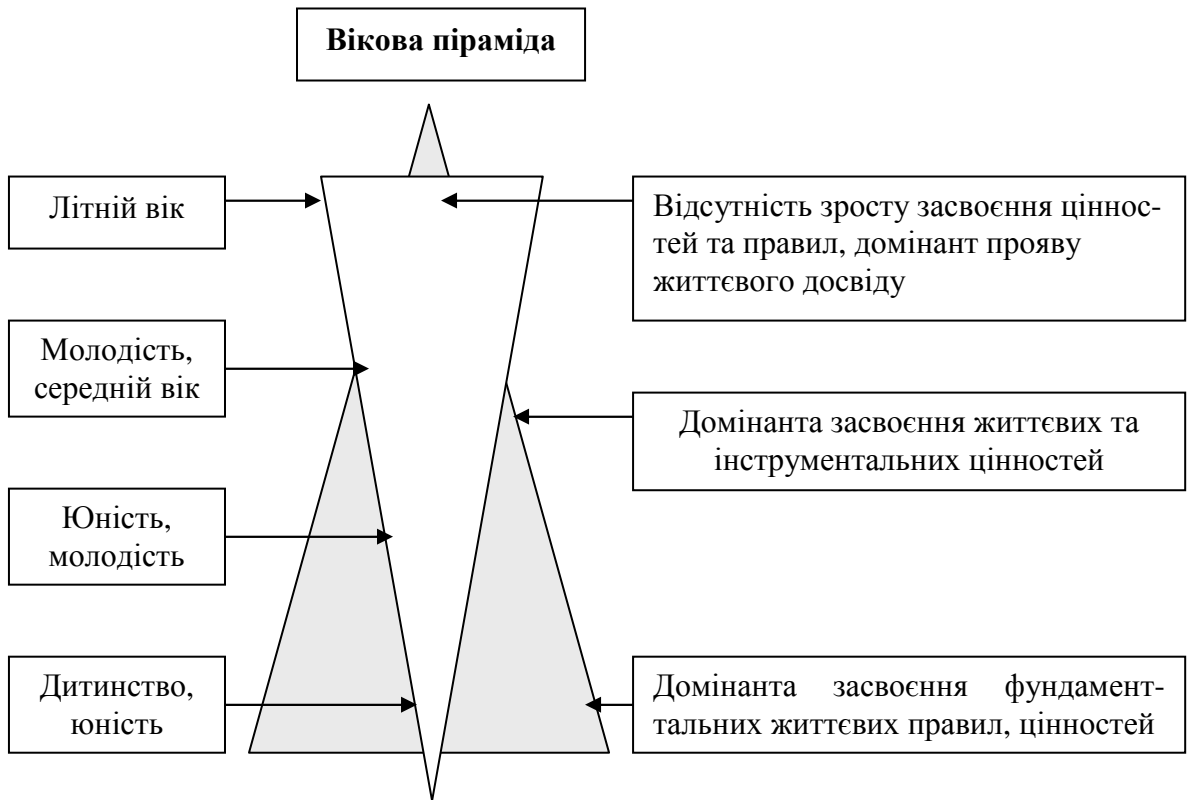

Етапи становлення особистості

Етап розвитку	Психологічна криза	Домінуюча соціальна система	Позитивний результат
Немовля	Основи довіри на противагу недовірі	Сім'я Емоційне спілкування з дорослими	У дитини формується несвідоме почуття «базової довіри» до батьків, дорослих, зовнішнього світу
Раннє дитинство (від 0 до 3 років)	Самостійність на противагу сорому, сумніву	Сім'я Предметна діяльність	У дитини формується почуття автономії й особистісної самоцінності, почуття самоконтролю, без збитку щодо самоповаги
Вік 4—5 років	Ініціатива на противагу почуттю провини	Сім'я Гра	Дитина навчається визначати напрямок та ціль своїм діям. Освоєння соціальних ролей
Вік з 6 років до першого періоду статевого дозрівання	Працелюбність, старанність на противагу відчуттю підкорення, залежності	Сусіди, школа Навчальна діяльність	Дитина набуває почуття впевненості у власних знаннях та вміннях. Формується інтелектуально-пізнавальна сфера
Підлітковий період	Усвідомлення власної особистості на противагу з плуганиною з соціальними ролями	Група однолітків та зовнішні групи	Індивід розвиває самоідентифікацію — чітке відчуття власного «Я»
Юність	Любов на противагу самотності	Друзі та партнери	Індивід виробляє здатність прагнути до досягнення конкретної кар'єри та встановлювати дружні відносини та відносини кохання
Дорослий	Творчий потенціал на противагу застою	Нова сім'я робота	Індивіда починають хвилювати проблеми за межами власної сім'ї: інші люди, майбутні покоління та суспільство загалом
Похилий вік	Цілісність на противагу відчаю	Вихід на пенсію	Індивід набуває почуття задоволення прожитим життям

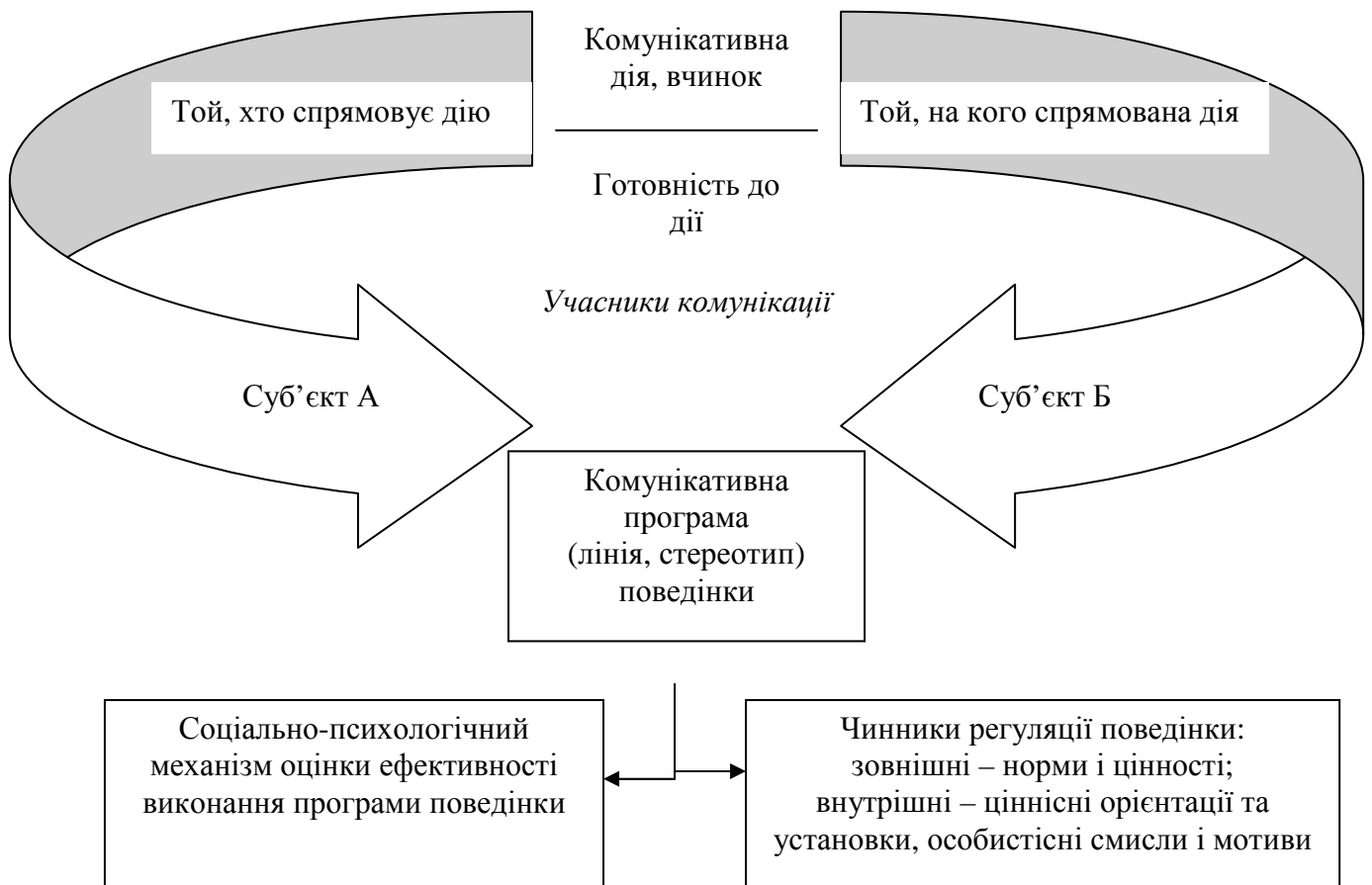
Базова соціалізація

<i>Етапи</i>	<i>Діяльність</i>	<i>Фактори</i>
<i>Первинна соціалізація</i>		
Дитинство (0-1 рік) – етап «довіри до світу»	Емоційне спілкування з дорослими	Освоєння норм, відносин між людьми
Самостійність (1-3 роки)	Предметна діяльність	Опанування суспільно вироблених способів діяльності з предметами
Дошкільне дитинство (3-6 років) – етап «вибору ініціативи»	Гра	Освоєння соціальних ролей, взаємовідносин між людьми, цінностей, знання, які поступово входять у певну культуру
Молодший шкільний вік (6-11 років) – етап «майстерності»	Навчальна діяльність	Освоєння знань, розвиток інтелектуально-пізнавальної сфери особистості
Підлітковий (11-14 років)	Спілкування з ровесниками	Освоєння норм, відносин між людьми
Юнацький (14-18 років) – етап самовизначення «світ і я»	Навчально-фахова діяльність	Освоєння фахових знань й умінь
<i>Вторинна соціалізація</i>		
Пізня юність (18-25 років) – етап «людської близькості»	Трудова діяльність, фахове навчання	Освоєння норм, відносин між людьми і професійно-трудових умінь. Поповнення і поглиблення знань, засвоєння нових соціально-політичних і моральних норм, поширення соціального досвіду, удосконалення виконання своїх ролей
Батьківство	Трудова діяльність, фахове навчання	Взаємини, що складаються між батьками і дітьми є вирішальним моментом соціалізації
Зрілий вік	Трудова діяльність, сім'я	Освоєння соціальних ролей не в ігровій, а в реальній ситуації. Початок трудової діяльності, створення родини, народження дітей
Старість	Громадська діяльність, сім'я власних дітей	Завершується активний період соціалізації. Людина не є виробником матеріальних цінностей

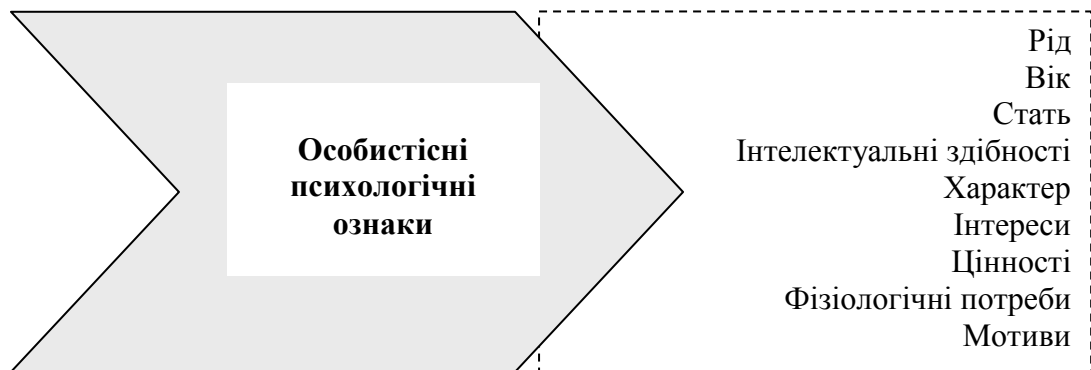
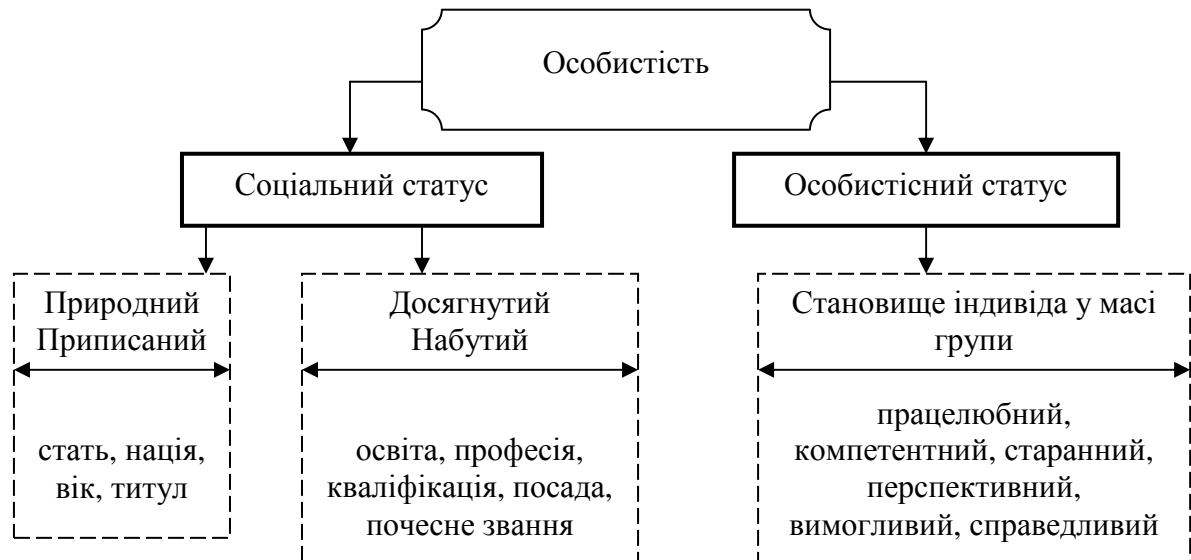
Піраміда насиченості засвоєння та набуття соціальних ознак у процесі соціалізації

Соціально-психологічні передумови поведінки особистості

Особистісний статус

Критерії самоактуалізованої особи	
⌘	Активне сприйняття дійсності, здатність добре в ній орієнтуватись
⌘	Прийняття людей такими якими вони є
⌘	Безпосередність у вчинках та спонтанність у вираженні своїх думок і почуттів
⌘	Орієнтація і концентрація уваги на зовнішній світ
⌘	Почуття гумору
⌘	Розвинуті творчі здібності
⌘	Пасивне неприйняття умовностей

⌘	Стурбованість благополуччям інших людей
⌘	Властивість оцінювати події об'єктивно
⌘	Налагодження з оточенням оптимальних стосунків

? Запитання для самоконтролю

1. Етапи соціалізації особистості за виконанням соціальних ролей.
2. Культура як складова соціалізації. Вплив культури на суспільне життя.
3. Потреби, інтереси, цінності як складові діяльності людини.

Тест-контроль

У соціології під терміном «особистість» розуміють:

- А людину з моменту народження;
- Б кожна людину, яка живе в суспільстві відповідно до суспільних норм;
- В провідного діяча.

Хто є агентами соціалізації наступні особи?

- А продавець;
- Б диктор телебачення;
- В сержант в армії;
- Г наглядач у тюрмі.

Соціалізація особистості як процес засвоєння нею встановлених у суспільстві зразків поведінки та способів діяльності забезпечується, насамперед,

- А державою;
- Б трудовим колективом;
- В правоохоронними органами;
- Г сім'єю, школою.

Зміст

1. Види і функції соціологічних досліджень.
2. Етапи і програма соціологічного дослідження.
3. Вибірка у соціологічних дослідженнях.
4. Кількісні методи збору соціологічної інформації.
5. Якісні методи збору соціологічної інформації.

Основні поняття: соціологічне дослідження, суцільне дослідження, вибірка, генеральна сукупність, одиниці відбору, одиниця спостереження, похибка вибірки, репрезентативність вибірки (репрезентативне дослідження), вимірювання, шкала, програма соціологічного дослідження, соціальна проблема, об'єкт соціологічного дослідження, предмет соціологічного дослідження, завдання соціологічного дослідження, первинна соціологічна інформація, метод, методика, техніка, техніка, процедура, метод спостереження, метод аналізу документів, документ, контент-аналіз, традиційний аналіз документів (історичний), соціальний експеримент, метод опитування, анкетування, інтерв'ю, методика соціологічного дослідження, методологія соціологічного дослідження, монографічне дослідження, «фокус-груп», групова динаміка, ефект синергії.

Рекомендована література: [1-36; 39; 41; 42; 53; 54; 64; 77; 84; 107]

Види і функції соціологічних досліджень

Соціологічне дослідження — система послідовних методологічних, методичних та організаційних процедур, спрямованих на вирішення єдиної *мети*: одержати дані про явище або процес, що вивчається для вирішення конкретних теоретичних і соціальних проблем

Особливість соціологічного дослідження: в тому, що вивчення соціальних процесів здійснюється через аналіз людської діяльності (або її результатів); з гносеологічної точки зору (тобто з точки зору пізнавального процесу) — особливий тип суб'єктно-об'єктних відносин (людини до людини).

Основні функції соціологічного дослідження

<i>Пізнавальна</i>	відкриває нові знання про функціонування і розвиток суспільства та його окремих сфер, про сутність соціальних явищ і процесів, роль людини в них, дає змогу побудувати цілісну картину реального життя соціуму, спрогнозувати його розвиток;
<i>Методологічна</i>	забезпечує реалізацію міждисциплінарного зв'язку соціології з іншими науками про людину і суспільство, що зумовлює нові підходи у вивченні соціальної дійсності, важливі відкриття на межі різних наукових напрямів;
<i>Практична</i>	полягає у виробленні практичних заходів із вдосконалення соціальної реальності, ефективного соціального контролю за соціальними процесами;
<i>Інформаційна</i>	сприяє отриманню соціальної інформації щодо стану і тенденції розвитку явищ і процесів суспільного життя, функціонування соціальних спільнот, груп, окремих індивідів, їхніх потреб, мотивів, реальної та вербальної поведінки, громадської думки, що формує інформаційну базу пізнання соціальної реальності;
<i>Управлінська</i>	забезпечує соціальне управління на всіх рівнях функціонування соціуму, зворотний зв'язок між суб'єктами (владними, адміністративними структурами, керівниками підприємств, організацій) та об'єктами (населенням, окремими соціальними групами, працівниками) управління, вироблення науково обґрунтованих управлінських рішень.

Види соціологічного дослідження

За масштабом	За головною метою	За частотою проведення За способом дослідження об'єкта	За завданнями (за глибиною кількісного аналізу)
<ul style="list-style-type: none"> ● Міжнародні ● Загальнонаціональні ● Регіональні ● Галузеві ● Локальні 	<ul style="list-style-type: none"> ● Фундаментальні (розробляють висновки про універсальні зв'язки і процеси безвідносно до емпіричного матеріалу, який використовується) ● Прикладні (результати використовуються на практиці, для вирішення вузького кола практичних проблем). 	<ul style="list-style-type: none"> ● Разові (дають інформацію про стан об'єкта, кількісні та якісні характеристики в момент його вивчення, інформацію називають статичною). ● Повторювальні: <ul style="list-style-type: none"> 2.1. Панельні (досліджують зміни одного й того самого об'єкта упродовж певного часу, при цьому обов'язковим є збереження однакової вибірки). 2.2. Лонгітюдні (дослідження протягом кількох років з урахуванням генези сукупності, що вивчається, певної стадії розвитку) 2.3. Трендові (досліджують зміни протягом певного часу на тому самому об'єкті без дотримання вибірки) <ul style="list-style-type: none"> - (історичні та когортні (досліджують специфічні соціальні сукупності — когорти — впродовж певного часу)). 	<ul style="list-style-type: none"> ● Розвідувальні (пілотажні, зондажні) (додаткова інформація про об'єкт, уточнення гіпотез, завдань, визначаються межі сукупності, можливі труднощі, інструментарій). ● Описові (передбачають систематичний кількісно-якісний опис об'єкта, закінчуються класифікацією емпіричних даних, що належать до структури об'єкта). ● Аналітичні (експеримент — різновид) (мета — не лише класифікувати, описати об'єкт, а й розкрити причини, які викликають певне явище і обумовлюють його характер, тенденції, суперечності).
За витратами часу розрізняють	За типом відносин між замовником і виконавцем:	За системою вибору одиниць об'єкту	За об'єктом пізнання
<ul style="list-style-type: none"> ● довгострокові (терміни проведення — від 3 років і більше); ● середньострокові (від 6 місяців до 3 років); ● короткострокові (від 2 до 6 місяців); ● експрес-дослідження (від 1—2 тижнів до 1—2 місяців). 	<ul style="list-style-type: none"> ● Держбюджетні ● Госпрозрахункові 	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Монографічні</i> спрямовані на вивчення певного соціального явища або процесу на одному об'єкті, який є представником цілого класу подібних об'єктів. ● <i>Суцільні</i> обстежують усі, без винятку, одиниці об'єкта. ● <i>Вибіркові</i> обстежують не всі одиниці, що є об'єктом дослідження, а лише їх частину. Мета — на підставі певної кількості обстежених одиниць об'єкта (кількість і характеристику їх визначають за допомогою спеціальних правил, математичних прийомів) скласти висновки щодо досліджуваного явища як цілого. 	<ul style="list-style-type: none"> ● у сфері управління; ● промисловості; ● сільського господарства; ● науки; ● освіти; ● політики; ● культури; ● охорони здоров'я тощо.

Етапи і програма соціологічного дослідження

ЕТАПИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Розробка програми та робочого плану	⇒	Визначення предмета та завдань дослідження, робочих гіпотез, методів, виконавців та терміни виконання.
2. Підготовка до збору інформації	⇒	Розробка документів програмованого збору інформації, пілотажне дослідження.
3. Збір інформації	⇒	Спостереження, вивчення документів, опитування, експеримент.
4. Обробка інформації	⇒	Перевірка, групування, обчислення відносних величин, побудова статистичних рядів, складання таблиць.
5. Оцінка результатів	⇒	Інтерпретація даних, формулювання висновків, оформлення звіту, розробка пропозицій.
6. Реалізація результатів дослідження		

Програма соціологічного дослідження

Основні правила проведення соціального моніторингу

правило № 1	Проведення на одних і тих же територіях або адміністративних одиницях;
правило № 2	Узгодженість термінів збору статистичних даних;
правило № 3	Одноманітність висхідних форм для соціологічних даних;
правило № 4	Відпрацювання критеріїв, кореляції даних;
правило № 5	Наявність, збереження і поповнення єдиного банку даних

Вибірка у соціологічних дослідженнях

Вибірка

Вибірковий метод — науково обґрунтований підхід, за результатами якого роблять висновки про об'єкт дослідження як ціле, спираючись на дані аналізу його певної частини.

Генеральна сукупність — обмежений територіально та у часі об'єкт дослідження.

Вибіркова сукупність — певна кількість відібраних за суворими правилами елементів генеральної сукупності.

Одиниці відбору — елементи вибіркової сукупності, які згідно з планом обирає дослідник на кожному етапі побудови вибірки.

Репрезентативність — здатність вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики генеральної сукупності.

Помилка репрезентативності — відхилення вибіркової сукупності за певними характеристиками від генеральної сукупності.

Валідність (обґрунтованість) інформації — відповідність результатів саме тим явищам і процесам, які передбачалося дослідити.

Надійність інформації — адекватність одержаних результатів дослідження соціальної ситуації.

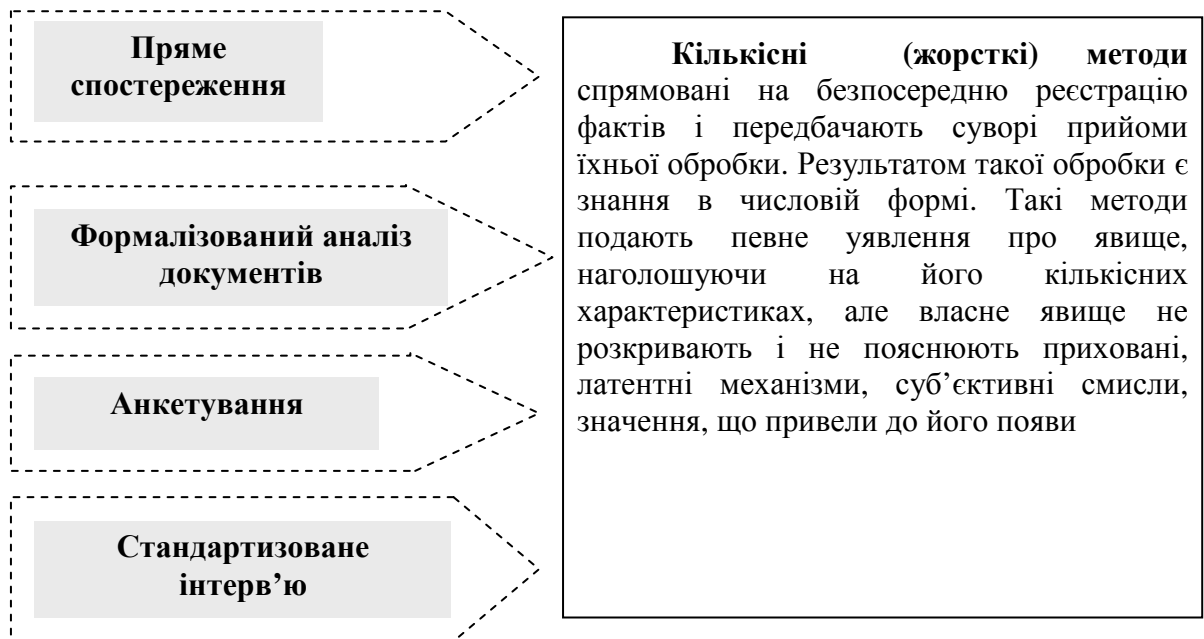
Систематичні помилки — помилки, які виникають внаслідок неправильних вихідних статистичних даних про параметри контрольних ознак генеральної сукупності, занадто малого обсягу вибірки, хибного застосування способу відбору одиниць аналізу тощо.

ВИДИ ВИБІРОК			
Ймовірнісна (випадкова чи стохастична) <i>Передбачає випадковий відбір одиниць аналізу, згідно з яким кожна одиниця генеральної сукупності має однакову можливість потрапити до вибіркової сукупності.</i>		Цілеспрямована (невипадкова) <i>В основі лежить не перелік одиниць відбору, а статистичні дані, що описують об'єкт за найбільш значущими характеристиками.</i>	
власне випадкова	вибір номерів на картках, рівномірно перемішаних	стихійна (перший зустрічний)	поштове опитування читачів журналу, відвідувачів магазину
механічна	вибір прізвищ із загального списку через рівномірні інтервали	квотна	пропорційний відбір на основі статистики розподілу серед генеральної сукупності заданих комбінацій соціально-демографічних ознак респондентів — квот
гніздова (кластерна, серійна)	розділення генеральної сукупності на однорідні частини (серії, кластери) за певними ознаками, наприклад, школи, виборчі округи	метод основного масиву	опитування усіх присутніх (чи 60—70 % усієї сукупності), наприклад, при “зондажі” громадської думки
районована (стратифікаційна)	розділення генеральної сукупності на частини, групи, що відрізняються за ознакою, яка повинна впливати на досліджуване явище (приватні та державні підприємства— при оцінці ставлення до приватизації).	типова	цілеспрямовано обирається об'єкт, що має найбільш типові характеристики
комбінована чи багато-щаблева вибірка — поєднує різні види			

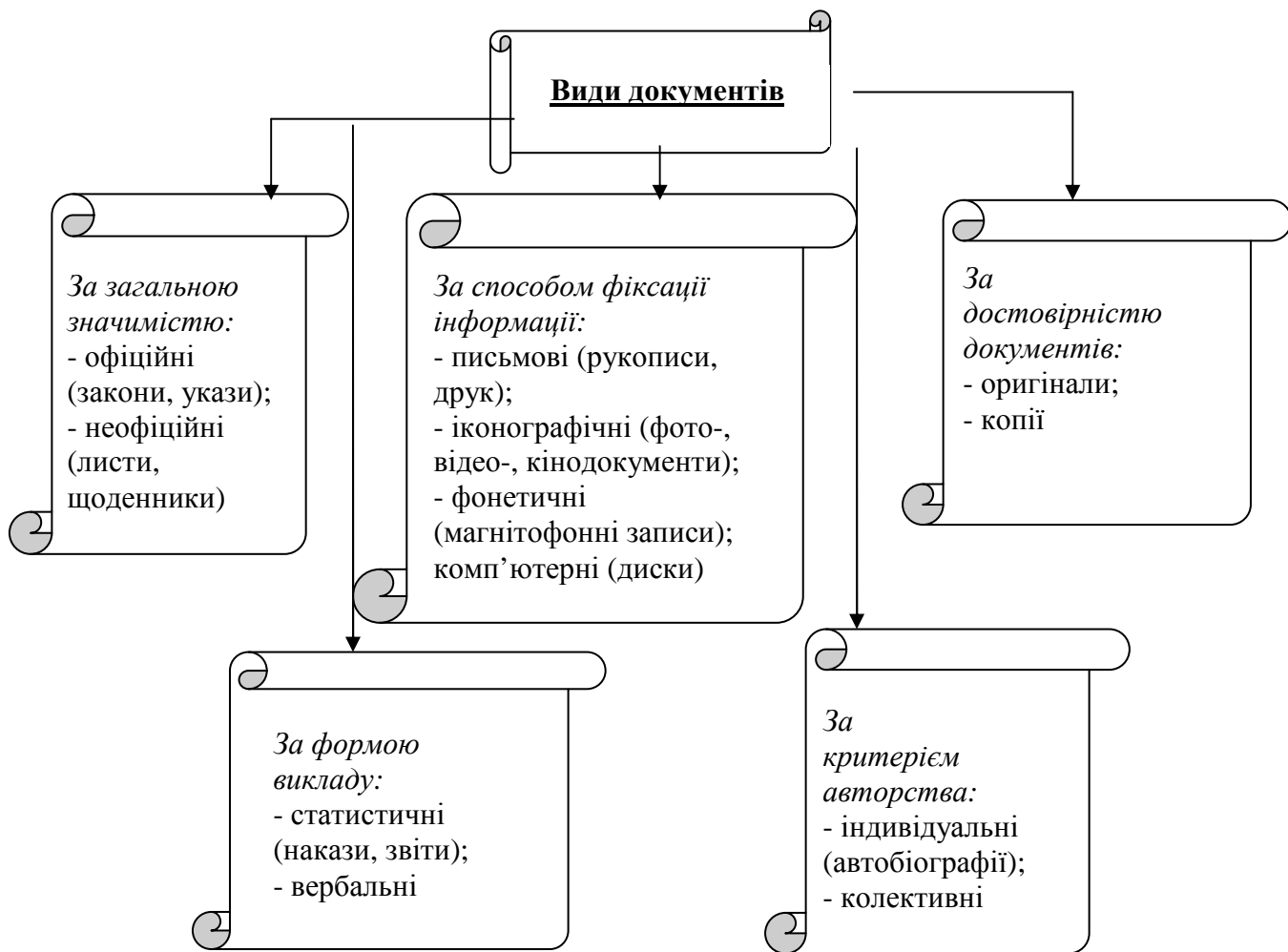

Кількісні методи збору соціологічної інформації

Методи збору соціологічної інформації - спосіб одержання знань, сукупності прийомів, процедур і операцій для емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності, залежно від умов, місця і часу, мети і завдань, виду дослідження.

Аналіз документів — сукупність методичних прийомів, що застосовуються для одержання з документальних джерел соціологічної інформації, необхідної для вирішення завдань дослідження.

Застосовуються два основних **методи** аналізу документів:

Неформалізований

- 1. якісний,
- 2. традиційний.

Формалізований

- 1. кількісний,
- 2. контент-аналіз.

Суть методу контент-аналізу зводиться до того, щоб виявити такі ознаки, риси, властивості (наприклад, частота вживання певних термінів), які розкривали б певні суттєві сторони змісту. Тоді зміст документа стає цінним для точних обчислювальних операцій. *Процедура контент-аналізу* полягає в алгоритмізованому виділенні в тексті певних елементів, змісту, що цікавить дослідника, класифікації виділених елементів у відповідності з концептуальною схемою, наступним їх підрахунком і якісним представленням результатів.

Опитування – метод безпосереднього або опосередкованого збирання вербальної інформації

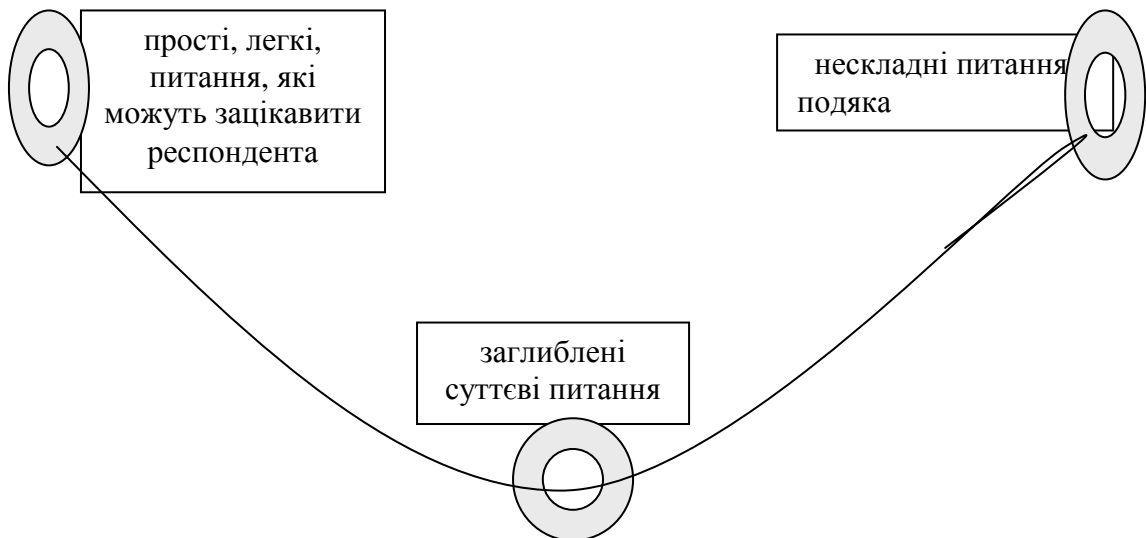
Види опитувань

- Роздаткове   Пряме   ➤ Індивідуаль-
  - Пресове   Опосередко-   не
  - Поштове   ване   ➤ Групове
- ❖ Анкетування
❖ Інтерв'ю

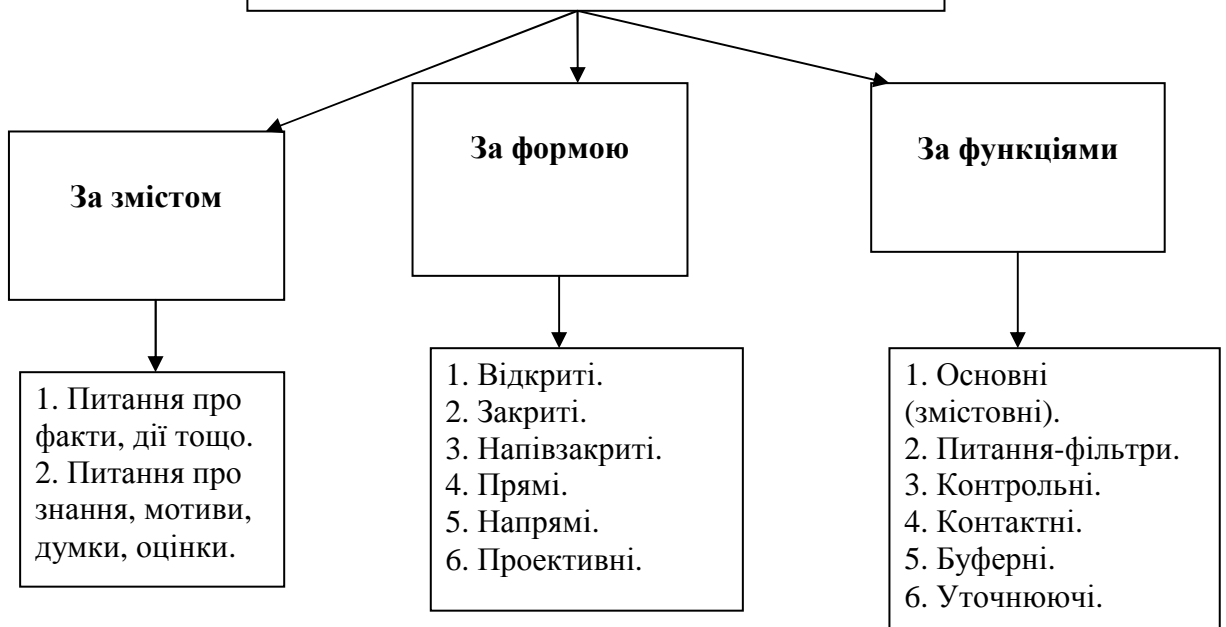
Анкета

Питання анкети

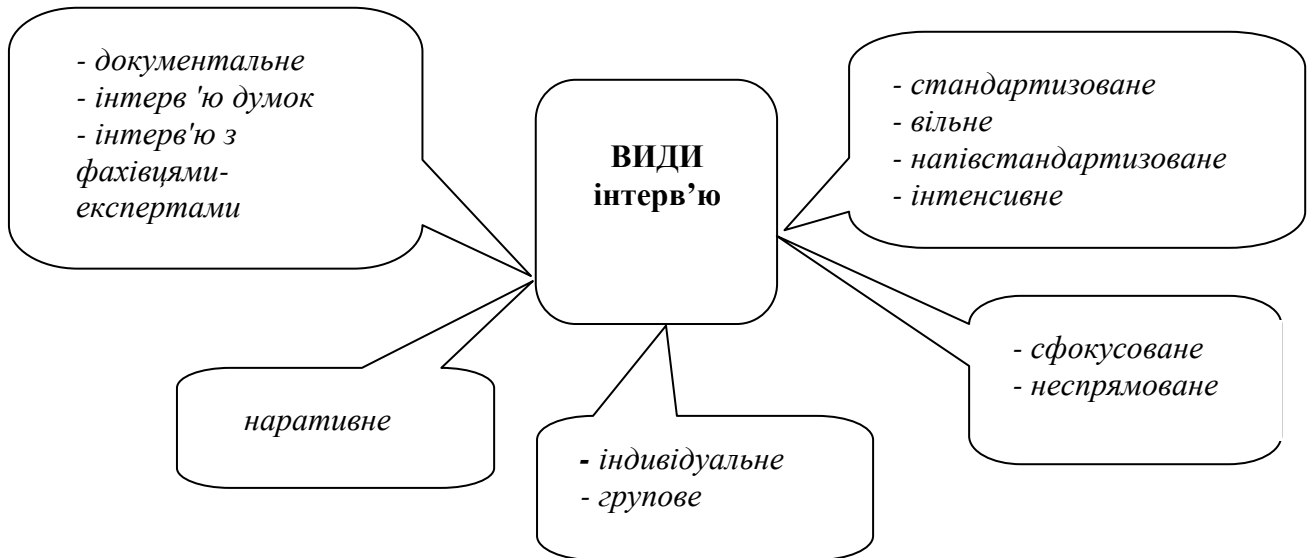
- 1. Основна частина анкети
- 1.1. вступні запитання
- 1.2. основні питання
- 1.3. контрольні запитання
- 2. Паспортичка
- 3. Заклучна частина

Класифікація запитань анкети

Інтерв'ю — проведена за певним планом бесіда, що передбачає безпосередній контакт інтерв'юера та респондента. Запис відповідей респондента обов'язково здійснює інтерв'юер.

Спостереження як метод збирання соціологічної інформації, як планомірне цілеспрямоване сприйняття явищ, результати якого в тій або іншій формі фіксуються дослідником і потім перевіряються.

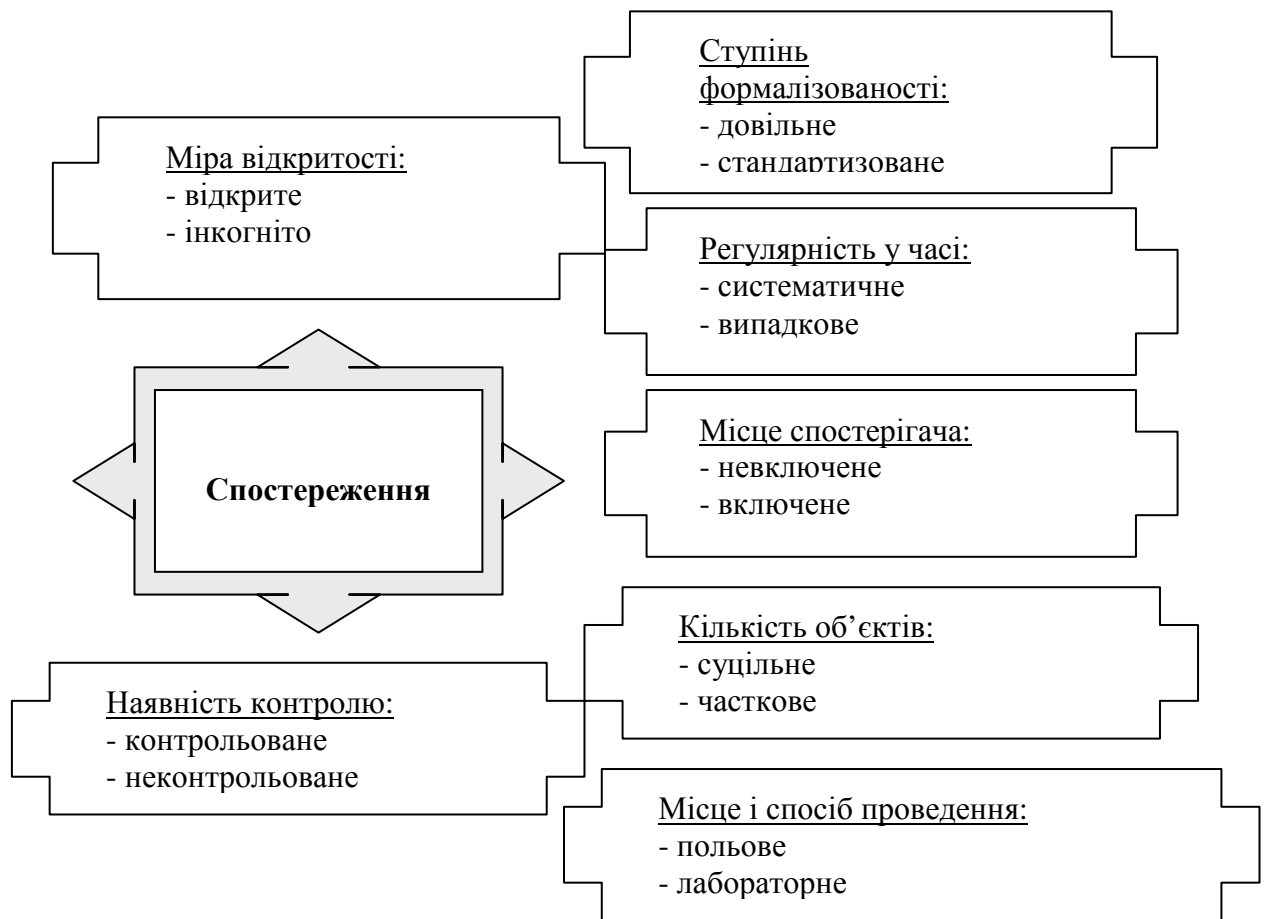
Спостереження характеризуються:

- систематичністю;
- планомірністю;
- цілеспрямованістю.

Наукове спостереження :

- підпорядковується чіткій дослідницькій меті та чітким завданням дослідження;
- спостереження планується за попередньо обміркованою процедурою;
- усі дані спостереження фіксуються в протоколах та щоденниках за визначеною системою;
- одержана інформація повинна піддаватися контролю на обґрунтованість та стійкість.

Експеримент — це загальнонауковий метод одержання в контрольованих та керованих умовах нового знання

Типологія експерименту

За завданнями, що вирішуються	<i>науково-дослідний</i>	орієнтований на поповнення нових знань
	<i>практичний</i>	орієнтований на розв'язання соціальних проблем
За характером логічної структури доведення гіпотез	<i>послідовний (лінійний)</i>	аналізується одна і та сама група, яка є і <i>контрольною</i> (початковий стан) і <i>експериментальною</i> , її стан після зміни однієї чи кількох характеристик), їхній склад повинен бути ідентичним за контрольними та іншими важливими характеристиками
	<i>паралельний</i>	одночасно беруть участь дві групи: <i>контрольна</i> та <i>експериментальна</i>
За характером експериментальної ситуації	<i>польовий</i>	в природних умовах
	<i>лабораторний</i>	ситуація та часто й самі експериментальні групи формуються штучно
За реальністю досліджуваних об'єктів	<i>натурний</i>	лабораторний, польовий
	<i>уявний</i>	модельований

Експертне опитування - це одержання інформації щодо стану і прогнозування зміни соціального явища, процесу від осіб-експертів, які мають глибокі знання про предмет чи об'єкт дослідження.

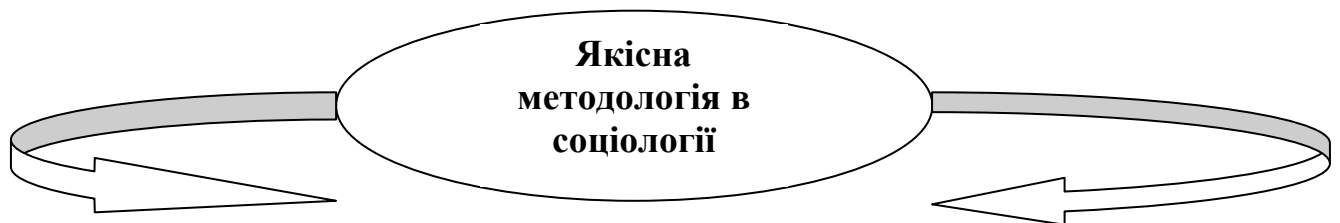
- *Метод експертної оцінки* поширений у розвідувальних монографічних дослідженнях.
- Процедура опитування експертів може бути очною і заочною
- Для експертної оцінки використовують також і атестація, коли експертами є керівники закладу, колективу чи спеціальна атестаційна комісія.

Якісні методи збору соціологічної інформації

Якісні методи дають змогу виявити приховані, суб'єктивні думки, настрої, що становлять життєвий світ людини, з наступною їхньою інтерпретацією. Вони ефективні там, де потрібно виявити суб'єктивні механізми діяльності індивідів як виконавців соціальних ролей. Вперше застосовані в першій пол. 20 ст., а поширення дістали після Другої світової війни. Це відповідає постпозитивіській традиції, а також основним напрямам гуманістичної соціології.

У класичному варіанті м'які методи були використані у відомій праці Ч. Томаса та Ф. Зненацького «Польський селянин у Європі та Америці», де аналізувалися особисті документи індивідів (листи, біографії, інтерв'ю, газетні матеріали, дані агенції з міграції тощо).

- 1. Метод ствольної біографії (біографічний метод)** - вільне відтворення індивідом перебігу власного життя через призму суспільних подій.
- 2. Метод фокус-груп** - спланована дискусія, котру веде модератор ("соціолог-якісник") у спеціально відібраній групі незнайомих людей навколо обраної теми (фокусування на певній проблемі) з метою збору думок і пошуку консенсусу щодо певного питання. Цей метод широко застосовується в маркетингових дослідженнях.
- 3. Відкриті групові дискусії** - якісна методика, спрямована на усвідомлення проблем певних спільностей і пошуку шляхів їхнього вирішення. Такими спільностями можуть бути сільське зібрання, сусідська община, територіальні об'єднання тощо.
- 4. Нарративне інтерв'ю** (розповідь) - вільна розповідь про життя оповідача без втручання модератора.
- 5. Традиційний аналіз документів.**
- 6. Вільне (нестандартизоване) інтерв'ю.**
- 7. Дослідження окремої спільноти.**
- 8. Етнографічне дослідження.**

Завдання якісних методів:

- Виявлення специфіки та типових моделей поведінки споживачів/електоральної поведінки.
- Тестування рекламних концепцій та макетів рекламних матеріалів (відеороликів, рекламних листівок, програм, політичних партій і т.п.).
- Тестування концепції нового продукту чи створення нового продукту.
- Виявлення нереалізованих потреб респондентів щодо певної ринкової категорії.
- Вивчення основних стимулів та бар'єрів до споживання марки/голосування за кандидата чи партію.

	Порівняльна характеристика методів збору соціологічної інформації	
	<i>Кількісні методи</i>	<i>Якісні методи</i>
Гіпотези	Здійснюється перевірка гіпотез, які формуються у програмі до початку збору даних	Значення фактів, явищ осмислюється після «занурення» дослідника у дані.
Концепції (поняття)	Формуються з теорій і переводяться на мову операцій з даними	Концепції є результатом послідовного узагальнення термінологічних «гнізд» (таксонів) живої мови
Вимірювальні процедури	Інструменти виміру розробляють і перевіряють у пілотажних дослідженнях; як правило, є формалізованими	Вимірювальні інструменти формуються у результаті польового дослідження; часто вони є специфічними, відображають індивідуальний дослідницький підхід
Подання даних	Статистичні розподіли, показники шкал, результати вимірів	Представлені у висловлюваннях, фрагментах документів, спостереження транскриптах
Теорії	Гіпотико - дедуктивні, казуальні.	Інтерпретативні, індуктивні
Процедури	Стандартизовані, передбачається їхнє дублювання	Процедури дублюються рідко
Аналіз	Здійснюється статистичними методами	Здійснюється шляхом виділення тем або узагальнення ідей із зібраних свідчень; організація даних підпорядкована одержанню цілісної картини

? Запитання для самоконтролю

1. Роль програми в соціологічному дослідженні. Функції, структура та основні елементи.
2. Вибірka в соціологічному дослідженні.
3. Загальна характеристика основних методик у проведенні маркетингових досліджень.

Тест-контроль

Соціологічним дослідженням називають:

- А методологічна та методична база, яка забезпечує проведення опитування респондентів з актуальних питань;
- Б система теоретичних та емпіричних процедур, які сприяють отриманню нових знань про досліджуваний об'єкт, з метою вирішення конкретних теоретичних та соціальних проблем;
- В збирання емпіричного матеріалу, з метою вирішення конкретних прикладних завдань.

Пілотажне соціологічне дослідження - це дослідження:

- А описове;
- Б аналітичне;
- В панельне;
- Г розвідувальне.

Теоретико-методичний розділ програми соціологічного дослідження включає:

- А визначення виду вибірки;
- Б розробку методів збору первинної соціологічної інформації;
- В інтерпретацію й операціоналізацію основних понять дослідом.

Термінологічний словник

Анкета — опитувальний лист, самостійно заповнюваний респондентом по зазначених у ньому правилах.

Анкетування — письмове опитування, опосередкована соціально-психологічна взаємодія дослідника з респондентом.

Аналітичне дослідження — відрізняється особливою складністю і має практичну цінність. Ціль - виявлення причин, що лежать в основі досліджуваного явища.

Асоціальне поводження — результат недоглядів у ході соціалізації.

Відносини соціальні — відносини між соціальними суб'єктами, що займають різне положення в суспільстві; беруть неоднакову участь у її економічному, політичному і духовному житті, і які відрізняються способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою особистого споживання.

Вік соціальний — рівень соціальних досягнень індивіда (кар'єра, суспільне становище, сімейний статус і т. ін.) у порівнянні зі статистично середнім рівнем людей одного з ним віку. Вік соціальний визначається як інституалізований віковими нормами (межі шлюбного і пенсійного віку, повноліття і т. ін.), так і більш гнучкими соціально-психологічними регуляторами — віково-рольовими очікуваннями.

Віково-рольові чекання — норми і вимоги соціального оточення, пропоновані до людини, що досягла меж визначеного вікового етапу, і освоєння, що полягають у чеканні від нього визначеного кола ролей, що відповідають даному віку і соціальному стану.

Вільне інтерв'ю — як початковий етап розробки стандартизованого інтерв'ю чи анкети для перевірки прийнятності питань та інформаційної ємності відповідей.

Вибірка - процес формування вибіркової сукупності. Процес вибірки характеризується такими ознаками: 1) числом ступенів добору; 2) типом виділених об'єктів репрезентації на проміжних ступенях добору; 3) способом добору об'єктів репрезентації й одиниць спостереження на кожному ступені; 4) способом районування виділених на проміжних ступенях добору об'єктів репрезентації.

Вибіркова сукупність — частина генеральної сукупності, об'єкти якої виступають як основні об'єкти спостереження, вибирається так, щоб її характеристики відбивали властивості генеральної сукупності.

Виміри — процедура приписування чисел значенням ознаки, досліджуваної соціологом. *Ціль виміру* — одержати числову модель, дослідження якої могло б замінити дослідження самого об'єкта.

Генеральна сукупність: 1) та сукупність, на яку соціолог поширює висновки дослідження; 2) безліч об'єктів, що мають відношення до проблеми дослідження.

Гіпотези дослідження - обґрунтовані припущення про структуру досліджуваних соціальних об'єктів, характер складових їхніх елементів, механізм функціонування й розвитку і т. ін.

Диспозиція — особиста схильність. Диспозиції: установки, формовані на основі потреб біологічного характеру в найпростіших ситуаціях; соціальні установки, формовані на основі потреб у спілкуванні в звичайних повсякденних обставинах; диспозиції, що характеризують загальну спрямованість інтересів особистості у визначену сферу праці чи дозвілля — це базові соціальні установки; вищий диспозиційний рівень, що утворить систему ціннісних орієнтацій особистості. Стимул — основа виникнення й існування мотивів.

Дія соціальна — спосіб вирішення соціальних проблем і протиріч, в основі яких лежить зіткнення інтересів і потреб основних соціальних сил даного суспільства.

Експерт-опитування — виявлення, у результаті застосування методу опитування, суджень компетентних осіб з досліджуваної проблеми.

Експерт-оцінка — судження компетентних осіб з досліджуваної проблеми.

Електоральне поводження (від лат. — вибирати) — форма прояву політичного поводження громадян із приводу делегування ними своїх повноважень. Специфіка електорального поводження виявляється на етапах участі в акціях передвиборної кампанії: участі (чи неучасті) у процедурі виборів, що відбивається на результатах голосування; на етапі реалізованого електорального поводження, що характеризується зв'язком виборців з обранцями, відкликанням і переобранням депутатів і т. ін. Характерна риса електорального поводження — рухливість, здатність до мінливості під впливом цілеспрямованого впливу як шляхом формування ясного усвідомлення і обирання власних групових і соціально-класових інтересів у боротьбі на виборах, так і можливість деформації електорального поводження як наслідок маніпулювання суспільною свідомістю шляхом соціальної демагогії, наклепу, політичної некоректності й аморальності, аж до застосування насильства, залякування і терору.

Інститут соціальний — форма закріплення і спосіб здійснення спеціалізованої діяльності, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин. За допомогою соціальних норм і санкцій соціальні інститути (політичні партії, армія, церква, школа, родина, мораль, право і т. ін.) виконують організаційні, регулятивні, управлінські і виховні функції в суспільстві.

Інтегральна соціологія — загальна теорія соціального аспекту життя, що вивчає родові ознаки всіх суспільних явищ і залежність між ними на основі всіх джерел пізнання, раціональних висновків з них та інтуїції.

Інтерв'ю — спеціальний вид цілеспрямованого дослідницького спілкування, застосовуваний як метод одержання соціологічної інформації.

Інтерв'ю - повідомлення — опитування, ціль якого отримати інформацію.

Інтерв'ю - думка — як коментарі відомих фактів і подій.

Інтерес - причина соціальної дії, усвідомлена і якимсь чином виявлена потреба. Потреби й інтереси бувають матеріальні, духовні і соціально-політичні.

Інтерпретація понять — процедура розробки програми соціологічного дослідження. Вона включає теоретичне й емпіричне уточнення понять. Важливо визначити поняття операціонально, тобто співвіднести з явищами (елементами) реальної дійсності так, щоб останні були охоплені їх змістом і, таким чином, перетворилися у відповідні емпіричні індикатори й показники кожного поняття.

Закон соціальний — явище чи процес, об'єктивний, стійкий і повторюваний причинний зв'язок між спеціальними явищами, процесами, сторонами громадського життя, що виникає, виявляється і реалізується завдяки масовій діяльності і через діяльність людей.

Керівник — особа, наділена суспільними інститутами керування колективом, повноваженнями влади, що виконують функції активного регулюючого впливу на групу осіб (колективів), йому підлеглих.

Керівництво колективом — процес безупинного обміну інформацією між суб'єктом і об'єктом керівництва з метою виконання управлінських функцій.

Когортне дослідження — тривале вивчення визначеної когорти населення, об'єднаної загальною соціальною ознакою.

Конфлікт соціальний — зіткнення інтересів різних соціальних груп, окремий випадок прояву соціального протиріччя, одна з його форм, що характеризується наявністю вираженого протистояння суспільних сил чи проблеми, що є ядром конфлікту, а також усвідомленням носіїв конфліктної ситуації (конфліктуючими групами) своїх протилежних інтересів і цілей діяльності.

Культура особистості — сукупність зразків веління, душевно-духовний склад, вихованість, ступінь розвиненості природних здібностей і схильностей, крім цього, елементи культури, властиві великим соціальним групам, суспільству, людству в цілому. Доцільно відрізняти культуру молоді від молодіжної культури. Якщо молодіжна культура

належить молоді і не властива суспільству як цілому, то культура молоді включає загальні елементи культури.

Легітимність — у буквальному значенні - згодний із законами, правомірний, належний, правильний, ступінь законності тієї чи іншої влади. У політичному змісті термін уведений М. Вебером для відмінності «емпіричної легітимності» соціального порядку, що зв'язується з його фактичною значущістю для людей і виявляється в їхньому поведженні, від нормативної легітимності, що характеризується формальною відповідністю соціального порядку законам країни (легальністю).

Лідер — визнаний авторитет, виразник інтересів, ідей, що здійснює стихійне керівництво зсередини.

Лідер політичний — людина, яка завдяки своїм особистим якостям має переважний вплив на членів соціальної групи.

Людина — істота суспільна, тому що суспільство породило всі її якості. Людина є головна складова соціальної системи, її продуктом і творцем.

Мала соціальна група — соціальна група, члени якої знаходяться в безпосередній міжособистісній взаємодії.

Маргінали — специфічні соціальні верстви перехідного неадаптаційного типу, що знаходяться в умовах втрати чи значної втрати почуття культурної і соціальної самоідентифікації. Маргінали характеризуються на індивідуальному поведінковому рівні: розгубленістю, «самотністю», утратою соціальних зв'язків, зазнають соціального дискомфорту, схильні до агресивності. Маргінали можуть виступати в ролі ватажків радикальних соціально-політичних і націоналістичних рухів, стати соціальною базою тиранічних режимів.

Міжособистісні конфлікти — зіткнення різних суджень, оцінок, позицій, супроводжуване активним протистоянням членів колективу, перекручуванням уявлень один про одного, розвитком ворожості і ворожнечі.

Молодь — внутрішньо неоднорідна соціально-демографічна група суспільств, що володіє властивим тільки їй набором соціально-психологічних якостей, що включає людей не молодше 14 років і не старше 30 років.

Молодіжна культура — комплекс своєрідних світовідчуттів і способів самовираження, характерні зразки поведінки і взаємодії людей, іміджі, лексикони, символи, музика, що відповідають ідеї, і т. ін.

Монографічне дослідження — системне вивчення соціальних явищ, що характеризується всебічним сутнісним аналізом одиничних об'єктів. Специфіка полягає у виборі одиничного об'єкта і його всебічному аналізі.

Мотивація трудової діяльності - формування внутрішніх спонукальних сил трудового поведінки.

Мотив — суб'єктивне відношення людини до свого вчинку, внутрішня реакція на трудову ситуацію, що сформувалася на основі установок і ціннісних орієнтації, під впливом зовнішніх стимулів. Мотиви передують трудовому вчинку.

Мотиваційне ядро — сукупність мотивів.

Мотивування — відкрито проголошений мотив.

Об'єкт дослідження — соціальний процес, область дійсності, умова явна чи така, що містить соціальне протиріччя і що породжує проблемну ситуацію.

Операціоналізація понять - специфічна наукова процедура встановлення зв'язку концептуального апарата дослідження з методичним інструментарієм. Вона поєднує проблеми формування понять, техніки виміру і пошуку соціальних індикаторів.

Описове дослідження — проводиться при наявності гіпотези про структурно-функціональні зв'язки і класифікаційні характеристики досліджуваного соціального об'єкта. Ціль - емпіричні дані для перевірки описової гіпотези.

Опитування — термін, що позначає сукупність методів одержання інформації про досліджуваний об'єкт. Здійснюється шляхом діалогу між дослідником і респондентом.

Особистість — інтегральна соціальна якість, що формується у індивіда в процесі включення його в систему суспільних відносин, освоєння їм матеріальних і духовних продуктів людської культури.

Панельне дослідження — один з видів соціологічного дослідження, у якому інформація збирається за допомогою декількох (не менш двох) опитувань членів постійної вибіркової сукупності (панелі). Тому що інформація охоплює дані, отримані від кожного члена панелі в двох (чи більш) тимчасових крапках, то з'являється можливість поряд із сукупними зрушеннями вивчати й індивідуальні зміни. Панельне дослідження — вивчення процесів, що мають більш тривалий часовий масштаб, зв'язаних з життєвими циклами індивіда і покоління (соціалізація молоді, етапи розвитку родини й тін.).

Паразитизм соціальний: 1) суспільно неприйнятний спосіб існування окремих соціальних груп, шарів, індивідів, при якому одні з них існують за рахунок інших чи за рахунок суспільства; 2) складне, що змінюється, явище, що має свої причини, кількісні (стан, динаміка) і якісні (характер, структура) параметри. Характеризується розмаїтістю джерел існування і способів присвоєння засобів до життя. Найчастіше паразитизм виявляється у формі жебрацтва, злодійства, бродяжництва, дармоїдства, вимагання (рекети). Існують приховані форми: корупція, хабарництво (бюрократичний рекет). Причини паразитизму соціального в істотній мірі варіюються в різних соціально-політичних і економічних умовах та поряд з іншими соціальними відносинами свідчать про регресивні і деструктивні процеси в суспільстві, тупикові лінії у його розвитку, про розкладання раніше сформованих суспільних структур, цінностей, про відсутність у членів суспільства можливостей для досягнення бажаних цілей, життєвих перспектив.

Потреби — стимули до праці, що активізують людину, однак спонукальною силою володіють лише усвідомлені потреби. Потреба — нестаток, що прийняв специфічну форму у відповідності з культурним рівнем і особистістю індивіда.

Предмет дослідження - властивості і сторони об'єкта, що відкривають в ньому протиріччя, що досліджує проблему. Предмет дослідження відбиває взаємозв'язок проблеми дослідження й об'єкта дослідження.

Проблема дослідження — питальна ситуація, зв'язана з протиріччям між соціальною дійсністю і її теоретичним уявленням, яка потребує для свого пізнання і вирішення визначених методів, процедур і прийомів дослідження.

Програма дослідження - виклад його мети і загальної концепції, вихідних гіпотез разом з логічною послідовністю операцій для їхньої перевірки.

Процес соціальний — послідовна зміна становища суспільства чи його окремих систем. Виступає як рух у часі ряду подій, суб'єктами яких є великі групи людей.

Респондент — особа, що виступає як джерело первинної інформації в процесі опитування чи в результаті спостереження з приводу деякого явища.

Робочий план дослідження - документальне фіксування послідовності й обсягу всіх ресурсних витрат, необхідних для виконання програми дослідження.

Родина — мала соціальна група, заснована на шлюбі чи кровному спорідненні людей, зв'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю. Виділяють такі функції родини: виховну, господарсько-побутову, духовного спілкування, рекреативну, опікунську, сексуальну, представницьку, репродуктивну, матеріального забезпечення, організаційну. Для суспільства важливо ефективне здійснення родинною репродуктивною і виховною функціями, тому що саме в родині відбувається початкове формування особистості. Особливості сучасної родини — організація на емоційні й особистісні, а не економічні (статусні) характеристики індивідів у ситуації шлюбного вибору. Життєвий цикл родини — основні етапи розвитку родини:

1. створення родини (перший шлюб);
2. початок дітородіння (перша дитина);
3. закінчення дітородіння (народження останньої дитини);
4. «порожнє гніздо» (вихід з родини останньої дитини);

5. припинення існування родини (у зв'язку зі смертю одного з подружжя) чи розлучення, що порушують нормальну послідовність циклу родини.

Розвідувальне (пошукове) дослідження - попередній етап соціологічного дослідження, коли немає чіткого уявлення про проблему й об'єкт дослідження. Ціль - збір інформації, вивчення документів, проведення спостережень.

Соціалізація — процес формування основних параметрів людської особистості (свідомість почуттів, здібностей і т. ін.) на основі навчання і виховання, засвоєння соціальних ролей і, у результаті, перетворення людини в члена сучасного йому суспільства. Через соціалізацію відбувається успадкування і перетворення індивідами соціального досвіду, перетворення його у власні установки, орієнтації, навички, вміння, здібності і т. ін.

Соціальна група - сукупність людей, що має загальні соціальні ознаки: загальну професію, стаж роботи, подібні права й обов'язки.

Соціальна організація — суспільний варіант інституту з управлінською ієрархією. Кожній соціальній організації властиві такі ознаки: наявність загальноорганізаційної мети; горизонтальна, чи поділ праці, зв'язаний з існуванням підрозділів і працівників, що виконують їхні самостійні функції; вертикальна, чи поділ праці по вертикалі (підпорядкування працівників владі керівника і субординаційна залежність).

Соціальне самовизначення — усвідомлення людиною своєї соціальної природи, свого місця в суспільстві. Соціальне самовизначення — як усвідомлення індивідом свого місця в соціальній структурі суспільства. Об'єктивною передумовою соціального самовизначення є існування класів, соціальних верств і груп, що детермінують основні характеристики соціального стану людей: місце в системі виробничих відносин, роль у суспільній організації праці, рівень і джерела доходів, специфіку економічних, політичних та інших інтересів.

Соціальний інститут — специфічне утворення, що забезпечує відносну стійкість соціальних зв'язків і відносин у рамках соціальної організації суспільства.

Соціальний статус — положення індивіда чи соціальної групи щодо інших індивідів, груп, обумовлене соціально значущими для даної суспільної системи ознаками (економічними, професійно-кваліфікаційними, соціально-демографічними та ін.).

Соціальний факт: 1) стан соціальної дійсності що вчинив подію, що не залежить від дослідження; 2) елементарний компонент системи соціального знання (одиниця обґрунтування, докази чи спростування в системі наукової аргументації), отриманий шляхом опису окремих фрагментів соціальної дійсності в деякому строго визначеному просторово-тимчасовому інтервалі.

Соціограма — спосіб зображення структури міжособистісних відносин у малій соціальній групі.

Соціологічне дослідження: 1) вид соціального дослідження, що відрізняється специфікою методології і методики одержання нового достовірного соціологічного знання; 2) система логічно послідовних методичних, методологічних і організаційно-технічних процедур.

Соціологічний експеримент — спосіб одержання інформації про наявність причинно-наслідкових зв'язків між показниками функціонування, діяльності, поведінки соціального об'єкта і деякими керованими контролюючими факторами, що впливають на нього. По суті, це — спостереження, що втручається. Розрізняють: 1) природний (польовий) експеримент, коли об'єкт знаходиться в природних умовах свого функціонування; 2) лабораторний експеримент, що проводиться в особливо створених умовах.

Соціологічний факт — факт соціальний, описаний у потенціях соціологічного знання.

Соціологія (букв. «наука про суспільство», від лат. — суспільство і гр. — навчання): 1) наука про закони і форми соціальною (суспільною) життя людей у його конкретних проявах: різних за складністю соціальних системах, спільнотах, інститутах, процесах; 2)

наука про закони становлення, функціонування і розвитку суспільства в цілому, соціальні відносини і соціальні спільноти.

Соціологія молоді — галузь соціології, що вивчає молодь як специфічну соціально-демографічну групу, особливості її способу життя і свідомості. У нашій країні соціологія молоді одержала розвиток у 20-і роки, коли активно досліджувалися питання умов праці і побуту молодих людей; формування світоглядних і професійних орієнтацій.

Соціологія політики — галузь соціології, що вивчає теоретичні й емпіричні закономірності політичних явищ і процесів. Основне завдання соціології політики полягає в розкритті закономірностей розвитку і функціонування політики з іншими сферами життя суспільства для наступного використання досягнутих результатів у політичній практиці. Конкретні цілі і задачі соціології політики визначаються соціальним замовленням.

Соціологія праці — галузь соціології, предметом якої є праця як основна сфера формування, розвитку і задоволення матеріальних та соціальних потреб, інтересів працівників, як основа соціально-економічного положення (статусу) у суспільстві. Соціологія праці вивчає соціально-трудові відносини у формі різних соціальних явищ і процесів, закономірності їхнього виникнення й функціонування.

Соціологія родини — галузь соціології, яка вивчає закономірності виникнення, функціонування і розвитку родини як соціального феномена, що поєднує у собі риси соціального інституту і малої соціальної групи.

Спільність соціальна - реально існуюча, що емпірично фіксується, сукупність індивідів, що відрізняється відносною цілісністю і виступає самостійним суб'єктом історичної і соціальної дії, поведінки (класи, верстви населення; демографічні, політичні, культурні).

Спостереження — безпосереднє цілеспрямоване сприйняття і реєстрація соціальних процесів.

Спробне (пілотажне) дослідження - призначається для перевірки надійності методів і процедур основного дослідження, схеми організації і проведення самого дослідження і передує йому.

Стандартизоване інтерв'ю — формалізована процедура опитування, що наближається до методу анкетування (опитування при переписах населення).

Стимул — об'єктивні стосовно людини впливи, що спонукують до визначеного трудового поведіння, що викликали трудову активність.

Стимулювання — спосіб опосередкованого впливу на особистість, при якому вона може свідомо вибрати дію відповідно до індивідуальної переваги.

Стимулювання — особливий спосіб керування соціальною діяльністю людей, при якому поведіння регулюється за допомогою впливу не на особистість, а на умови її життєдіяльності, на зовнішні обставини, що породжують визначені інтереси і потреби.

Структура трудового колективу - сукупність соціальних груп і відносин між ними.

Студентська родина — родина, у якій обоє з подружжя студенти денного відведення, гомогенне (однорідне) за соціальним станом чоловіка і дружини середовище, вік чоловіка і дружини не більше 28 років і стаж сімейного життя не більш як 5 років.

Субкультура — результат постійної взаємодії людей, що знаходяться в особливих умовах, при цьому цілісна культура не зводиться до сукупності субкультур, тому що свій внесок у культуру вносять різні спільноти й окремі особистості, що не володіють субкультурою.

Тест — метод виміру й оцінки різних психологічних якостей і станів індивіда.

Проективний тест дозволяє виявити наявність визначених соціально-психологічних властивостей особистості. Проективні тести складаються з визначених стимулів-побудників, реагуючи на який, людина виявляє властиві їй властивості.

Темперамент — тип реакції особистості на зовнішні умови. За ступенем емоційності розрізняють чотири типи темпераменту: 1) холерик; 2) меланхолік; 3) сангвінік; 4) флегматик.

Тест-оцінка дозволяє провести відносний вимір здібностей, рівня розвитку соціально-психологічних властивостей (пам'яті, мислення й т. ін.).

Тест професійності дозволяє виявити ступінь готовності до визначеного виду діяльності, тобто вимірити рівень засвоєння необхідних знань і навичок.

Трудове поводження — виконавська сторона трудової діяльності, її зовнішній прояв.

Трудовий колектив — специфічна форма соціальної організації. Трудовий колектив з'являється в єдності двох якостей: 1) у якості соціальної спільності; 2) у якості соціальної організації.

Трудовий колектив - носій різних видів соціальних відносин, оскільки поєднує різні соціальні групи.

Трудові суперечки — особливий вид ділових конфліктів, розбіжності між робітниками та службовцями, з одного боку, і адміністрацією підприємства, установи з іншого, про застосування чинних норм законодавства про працю.

Установка — це спрямованість у відношенні людини до об'єктів, ситуацій, ролей, статусів, її готовність до визначених дій (може бути неусвідомленою).

Фактор соціальний - явище чи процес, що обумовлює ті чи інші соціальні зміни. В основі виділення - зв'язок соціальних об'єктів, при якому одні з них (причини) за певних умов з необхідністю породжують інші соціальні об'єкти чи їхні властивості (висновки).

Цінності — уявлення суб'єкта (суспільства в цілому, класу, групи, окремої людини), про головні цілі життя і роботи, а також про основні форми досягнення цих цілей.

Ціннісна орієнтація — це стійке, соціально обумовлене відношення до сукупності матеріальних, духовних благ і ідеалів, на основі якого виникає прагнення до досягнення визначених цілей. Ціннісні орієнтації визначаються по пануючому інтересі в сполученні з реальним статусом людини.

Характер — індивідуальне поєднання істотних властивостей особистості, що показують відношення людини до навколишнього світу і виражаються в його поводженні, вчинках.

Шлюб — соціально санкціонована і регульована (за допомогою релігійних, моральних чи юридичних норм) історична форма відносин між партнерами, що установлює їхні права й обов'язки по відношенню один до одного і до дітей.

Обличчя соціологічної науки Західної Європи, США та України

Раймон Арон (1905 - 1983 рр.)

Французький філософ, політолог і соціолог. Прихильник неокантизму і ліберальної ідеології. Займався епістемологічними проблемами історичного пізнання. Вважав, що не існує можливості історичного пізнання й історичної науки. В історичні реконструкції входять різні поняття про причинність, випадковість, об'єктивність, свободу. Розробив підхід до дослідження суспільства індустріального і постіндустріального типів, концепцію тоталітаризму.

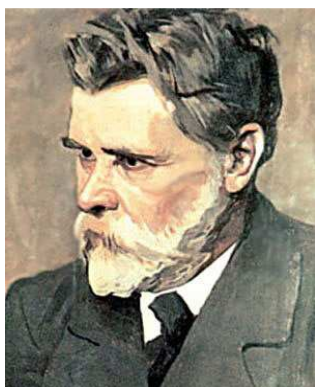
Основні праці: «Введення в філософію історії», «Критична філософія історії», «Опіум для інтелігенції»

Максиміліан Карл Еміль Вебер (1864 – 1920 рр.)

Німецький соціолог і соціальний філософ, з іменем якого пов'язано виникнення розуміючої соціології і теорії соціальної дії. Соціолога називають засновником сучасної соціології, тому, що він запропонував чіткий системний підхід до понятійного апарату; соціальна наука повинна вивчати проблеми соціальної дії; пояснив характеристики сучасної індустріальної цивілізації; під час емпіричних досліджень суспільства він вказав на кілька ключових питань, які стали основними в соціологічних дискусіях.

Основні праці: «Протестантська етика і дух капіталізму», «Про категорії розуміючої соціології», «Господарство і суспільство»

Федір Кіндратович Вовк (1847 - 1918 рр.)

Визначний український антрополог, етнограф і археолог. Один із засновників «Женевського гуртка». Вважав, що соціологія як наука про суспільне життя разом з соціальною та передісторичною антропологією, етнологією, етнографією є складовою однією науки – антропології. Всі суспільні явища і форми виникли не внаслідок на них зовнішніх сил, а результатом ступеневого розвитку природи людини.

Основні праці: «Студії з української етнографії та етнології»

Юрген Габермас (1929 рік народження)

Німецький філософ і соціолог. Своєрідність його теорії полягає в тому, що він зв'язав поняття розуму з емпіричною теорією соціальної еволюції. Розум має відображати факт соціальної диференціації суспільства. Теорія пізнання можлива лише в якості теорії суспільства.

Основні праці: «Пізнання і інтерес», «До реконструкції історичного матеріалізму», Теорія комунікативної дії»

Барон Ентоні Гідденс (1938 рік народження)

Англійський соціолог. Доктор філософії Кембріджського університету, лауреат премії принца Астурійського (2002).

Представник неофункціонального напрямку в соціології. Висвітлює ідеї, що соціальна реальність є не стільки об'єктивною, скільки певною конфігурацією значень, що виникає у свідомості діяча, це комплекс цілей, мотивів, оцінок діяльності.

Основні праці: «Соціологія», «Мінливий світ. Як глобалізація змінює наше життя», «Структура суспільства: нарис теорії структуризації»

Ервінг Гофман (1922 - 1982 рр.)

Американський соціолог канадського походження. Представник «другого покоління» Чиказької школи в соціології. 73-й президент Американської соціологічної асоціації. Найбільш значний вклад в соціологію є його дослідження про символічну взаємодію в ігровій формі, класифікація технік і стратегій спілкування.

Основні праці: «Уявлення себе іншим у повсякденному житті», «Аналіз фреймів»

Михайло Сергійович Грушевський (1866 - 1934 рр.)

Професор історії, організатор української науки, політичний діяч і публіцист, академік, автор понад 2000 наукових праць.

Був засновником структурно-порівняльного методу в соціології. На його думку, є некоректним застосуванням законів у природно-науковому розумінні до пізнання соціальної реальності. Соціальний прогрес зумовлюється протистоянням і змаганням протилежних прагнень до колективізму з одного боку, та індивідуальності - з іншого.

Основні праці: «Історія України - Руси», «Історія української літератури», «Ілюстрована історія України»

Едмунд Гуссерль (1859 - 1938 рр.)

Німецький філософ, засновник феноменології. Його філософія зосереджена на гносеологічній проблематиці. Основою пізнання є очевидність (безпосереднє споглядання). Філософія трактується як феноменологія – жорстка наука буття, яка повинна стати обґрунтуванням будь-якого наукового знання. Інструментом феноменології є редукції.

Основні праці: Логічні дослідження», «Феноменологія внутрішнього пізнання часу», «Ідея до чистої феноменології і феноменологічної філософії», «Картезіанські медитації»

Дмитро Іванович Донцов (1883 - 1973 рр.)

Український літературний критик, публіцист, політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму. Ідея протиставлення політичному провінціалізму, як правого так і лівого толку, є головною. Такими він вбачав українських народників. Незалежність є не самоціллю, але першопочатковою, головною ціллю нації; воля є рухомою силою нації, він закликав до орієнтацій на загальноєвропейські цінності, культуру, традиції.

Основні праці: «Націоналізм», «Церква і націоналізм», «Дух нашої давнини», «Демократичні фарисеї і націоналізм», «Незримі скрижалі Кобзаря»

Михайло Петрович Драгоманов (1841 - 1895 рр.)

Один із фундаторів української соціології, який приніс до українського наукового простору соціологічне бачення, застосував принципи та поняття нової дисципліни, використав термін «соціологія» у своїй працях. Популяризаторство передових поглядів та теорій західноєвропейських мислителів, класиків соціології – характерна ознака його наукової діяльності. Соціологію він розумів як універсальну науку про суспільство.

Основні праці: «Чудацькі думки про українську національну справу», «Що таке українофільство?»

Давід Еміль Дюркгейм (1858 - 1917 рр.)

Французький соціолог і філософ, засновник французької соціологічної школи і структурно-функціонального аналізу, один із засновників соціології як самостійної науки. В 1898—1913 роках Дюркгейм керував виданням «Соціологічного щорічника» — першого в світі спеціалізованого наукового журналу з соціології. Під його керівництвом створене наукове товариство «Французька соціологічна школа», центральною проблематикою, якого було питання про соціальну солідарність.

Основні праці: «Суспільний поділ праці», «Правила соціологічного методу», «Самогубство»

Микола Іванович Зібер (1844 - 1888 рр.)

Український економіст і соціолог, філософ, громадський діяч, перший популяризатор економічного вчення К. Маркса в Росії і Україні. Його інтереси зосереджені навколо проблем суспільства, суспільного розвитку, народонаселення, історичної соціології.

Стверджував, що еволюційний порядок суспільних відносин зумовлений поступом економічних відносин. А всі юридичні, політичні та духовні явища в суспільстві є надбудовою над економічними відносинами.

Основні праці: «Вибрані економічні твори»

Георг Зіммель (1858 - 1918 рр.)

Німецький філософ і соціолог, один з основних представників пізньої «філософії життя». Розробляв проблеми філософії культури і соціології.

Увага спрямована на мікропроцеси, насамперед взаємодію людини з людиною. На цій основі утворюються складніші форми усупільнення: соціальні процеси, типи та моделі розвитку.

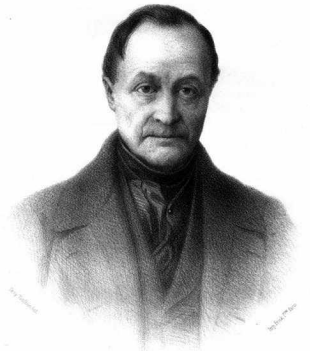
Основні праці: «Соціологія», «Нові факти і нові зв'язки»

Максим Максимович Ковалевський (1851- 1916 рр.)

Український правник, соціолог, історик, суспільний і політичний діяч. Академік Петербурзької Академії наук (з 1914 р.) та інших численних товариств, професор Московського та Петербурзького університетів, університетів у Стокгольмі, Оксфорді та ін. Зробив значний вклад у розвиток історико-порівняльного методу соціології, яку вважав могутньою зброєю проти суб'єктивізму.

Основні праці: «Вступ в історію соціології», «Сучасні соціології»

Огюст Конт (1798 - 1857 рр.)

Французький філософ, позитивіст. Конт висунув ідею соціології як науки про закони функціонування та розвитку суспільства в цілому, окремих суспільних явищ. Він зазначав, що у своїй галузі соціологія повинна вирішувати такі ж завдання, які в інших галузях знань вирішують фізика, хімія, біологія, завданням яких є встановлення їхніх законів. Соціологія, на думку Конта, є наукою про суспільні явища взагалі, її закони однаково актуальні для всіх часів і всіх народів.

Основні праці: «Курсі позитивної філософії», «Система позитивної політики, або Соціологічний трактат про основи релігії людства»

Гюстав Лебон (1841 - 1931 рр.)

Знаменитий психолог, соціолог історик. Засновник соціальної психології. В своїх роботах він робив акцент на величезному впливі мусульманської цивілізації, яка допомогла окультурити варварські народи Європи і відкрила для континенту світ наукового і філософського знання, літератури. На його думку, мусульмани знову дали Європі цивілізацію.

Основні праці: «Психологія народів і мас», «Цивілізація арабів»

Клод Леві-Строс (1908 - 2009 рр.)

Французький антрополог, етнограф, соціолог і культуролог, засновник і творець школи структуралізму в етнології, дослідник і компаративіст систем спорідненості, міфології і фольклору. Вивчаючи співвідношення біологічного (природного) і соціального у людській поведінці, дійшов висновку, що первинним і основним у ній є наявність формальних структур взаємин між людьми — таким чином на поведінку людини найбільший вплив мають символічні форми, традиції і ритуали, прийняті у конкретно цій культурі і — конкретної мови, що, власне, може визначити суспільні інститути й взаємини у певному соціумі.

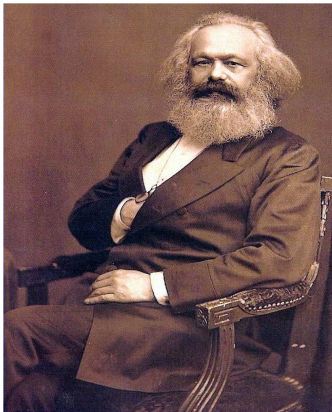
Основні праці: «Елементарні структури спорідненості», «Структурна антропологія», «Первісне мислення»

В'ячеслав Казимирович Липинський (1882 - 1931 рр.)

Видатний український політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму. Звертається до понять: «сила землі», «органічність групи», «еліта». Правляча еліта, на його думку, це домінанта розвитку держави. Його соціологічні постулати отримують своє визначальне значення під кутом зору їхньої придатності для вирішення політичних завдань.

Основні праці: «Шляхта в Україні її участь в житті українського народу на тлі його історії», «Листи до братів-хліборобів», «Релігія і церква в історії України»

Карл Генріх Маркс (1818 - 1883 рр.)

Німецький філософ, соціолог, економіст, політичний журналіст. Його наукові твори та економічні дослідження, об'єднані в теоретичне вчення, яке називають марксизмом, сформувавши основу комуністичного і соціалістичного руху. Центральне місце у вченні займає соціально-економічний аналіз капіталізму, революційної заміни буржуазного суспільства. Розвиток суспільства – це природно-історичний процес зміни суспільно-економічних формацій.

Основні праці: «Німецька ідеологія», «Критика готської програми»

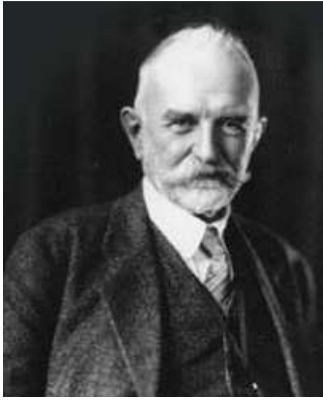

Роберт Кінг Мертон (1910 - 2003 рр.)

Один із найвідоміших американських соціологів ХХ ст. Викладав в Колумбійському університеті. Це один із класиків структурного функціоналізму, завдяки якому пояснив теорії соціальної структури і аномії, науки, бюрократії і орієнтована на теорію середнього рівня. Основними поняттями теорії структурного функціоналізму є «функція» і «дисфункція».

Основні праці: «Соціальна теорія і соціальна структура», «Соціальна структура і автономія», «Соціологія науки»

Джордж Герберт Мід (1863—1931 рр.)

Американський соціолог, представник Чиказької школи, один із засновників символічного інтеракціонізму. За його теорією суспільство і соціальний індивід (соціальне «Я») конструюються в сукупності процесів між індивідуальних взаємодій. Стадії прийняття ролі іншого – етапи перетворення фізіології організму в рефлексивне соціальне «Я». Головна характеристика «Я» - властивість стати об'єктом для самого себе через самоконтроль.

Основні праці: «Розум, Я і суспільство»

Вильфредо Парето (1848 - 1923 рр.)

Італійський економіст і соціолог. Один із основоположників теорії еліт. На його думку, суспільство має пірамідальну структуру, на вершині якої знаходиться еліта – керівний соціальний прошарок, який спрямовує життя всього суспільства. Його успішний розвиток - це своєчасне оновлення еліти. Він розробив теорії: статистичні «Парето - розподіл» і «Парето - оптіум», які широко використовуються і в економічній теорії і в інших дисциплінах.

Основні праці: «Теоретична соціологія: антологія», «Компендіум з загальної соціології»

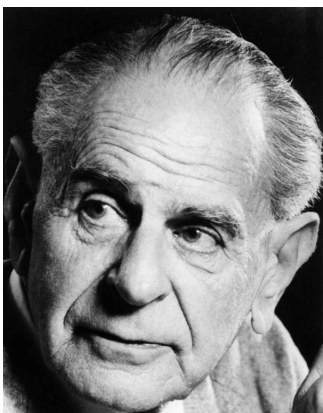

Сергій Подолинський (1850 - 1891 рр.)

Український громадський і політичний діяч, лікар, соціолог, економіст, публіцист, член «Женевського гуртка».

Ідеалом нового суспільства вважав громадянство. Коло його наукових інтересів включало академічну соціологічну тематику: соціальні аспекти виробничої діяльності, господарські стосунки, суспільну стратифікацію, мобільність, залежність статусу індивіда від національної належності, ряд соціологічних законів.

Основні праці: «Ремесла і хвабрики на Україні»

Карл Раймунд Поппер (1902 - 1994 рр.)

Британський філософ, логік і соціолог. Автор і представник школи «критичного раціоналізму» - спроби конструктивного теоретичного подолання логічного позитивізму. Суспільним ідеалом Поппера виступало «відкрите суспільство», влада розуму, справедливість, воля, рівність і запобігання міжнародних злочинів. На думку Поппера, «закриті суспільства» (тоталітарні держави) характеризуються вірою в існування магічних табу на відміну від «відкритого суспільства», у рамках якого «люди (значною мірою) навчилися критично ставитися до табу і засновувати свої рішення на спільному обговоренні і можливостях власного інтелекту».

Основні праці: «Логіка наукового дослідження», «Відкрите суспільство та його вороги», «Особистість та її мозок»

Уолт Уїтмен Ростоу (1916-2003 рр.)

Американський економіст і політичний мислитель. Розробив три концепції – теорія «стадій економічного зросту», концепція фаз переходу до демократії, і теорія довгих хвиль кон'юнктури. У першій теорії він розкрив фази розвитку суспільства з залученням технологічних інновацій, швидкістю економічного зросту, зміни в структурі виробництва. Він виділяє 5 стадій розвитку суспільства. Остання стадія збагачена засиллям мікроелектроніки, біотехнології, телекомунікацією, глобалізацією, духовним потенціалом людини.

Основні праці: «Стадії економічного росту», «Політика і стадії росту», «Світова економіка», «Теоретики економічного росту від Девіда Юма до наших днів»

Питирим Олександрович Сорокін (1889 - 1968 рр.)

Російсько-американський соціолог і культуролог. Один із основоположників теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності. Представник інтегрального напрямку сучасної соціології. Значний внесок зробив у розробку предмету і структури соціології, механізму і шляхів соціального розвитку, соціальної нерівності, соціальної структури, конвергенції соціальних систем.

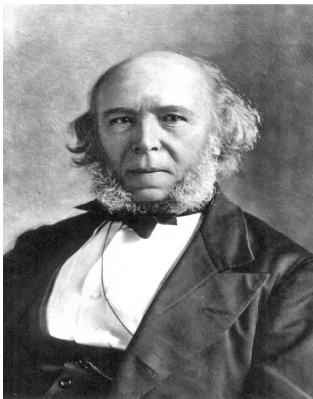
Основні праці: «Система соціології», «Соціологія революції», «Сучасні соціологічні теорії», «Соціальна і культурна динаміка», «Соціокультурна причинність, простір і час» тощо.

Герберт Спенсер (1820 - 1903 рр.)

Англійський соціолог, один з засновників еволюціонізму, ідеї якого користувались великою популярністю в кінці XIX ст., засновник органічної школи в соціології, ідеолог лібералізму. Основу його поглядів склав метод аналогії між біологічним організмом, його еволюцією і соціальним над органічним організмом, його еволюцією. У природі відбувається перехід від простого до складного. Головним є вивчення структурних одиниць суспільства, їх функцій та взаємозв'язку.

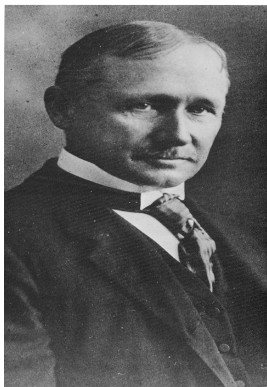
Основні праці: «Основи соціології»

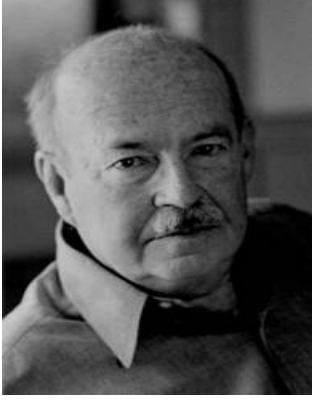

Фредерік Уїнслоу Тейлор (1856 - 1915 рр.)

Американський інженер, основоположник системи наукової організації праці і менеджменту (раціонального управління виробництва). Гасло «вся влада спеціалістам» були визначальними для виробничого процесу. Директивний стиль управління та контролю, ставлення до людини як до економічної одиниці і здійснення влади над людьми – все це, на його думку, стримували подальше підвищення ефективності виробництва.

Основні праці: «Принципи наукового менеджменту»

Толкотт Парсонс (1902 - 1979 рр.)

Американський соціолог-теоретик, засновник школи структурного функціоналізму, один із фундаторів сучасної теоретичної соціології і соціальної антропології.

Приділив основну увагу аналізу механізмів підтримки «соціального порядку». При побудові соціологічної теорії дотримується позиції «аналітичного реалізму», розробці аналітичних понять, а не теоретичних суджень. Системно розглядав суспільство як особливий спосіб існування індивідів, груп, класів.

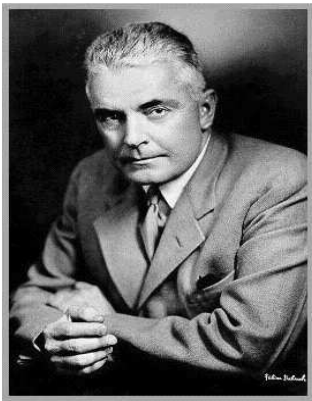
Основні праці: «Структура соціальної дії», «Соціальна система», «Соціальна система і еволюція теорії дії»

Елвін (Олвін) Тоффлер (1928 рік народження)

Американський соціолог і футуролог, один з авторів концепції постіндустріального суспільства. В його основних роботах проголошується теза про те, що людство переходить до нової технологічної революції, тобто до інформаційного або постіндустріального суспільства. Досліджував питання розвитку технологій і їх вплив на суспільство і навпаки; сили військової технології, зброї, тактико-стратегічного планування.

Основні праці: «Шок майбутнього», «Третя хвиля», «Метаморфози влади», «Війна і антивійна», «Революційне багатство»

Джон Бродес Уотсон (1878 - 1958 рр.)

Американський психолог. Засновник біхевіоризму – однієї з найрозповсюдженіших теорій в західній психології ХХ ст. Щоб перетворити психологію в об'єктивну науку, біхевіоризм відкидає як усвідомлену, так і неусвідомлену психічну діяльність і вивчає поведінку в термінах фізіологічних реакцій на стимули.

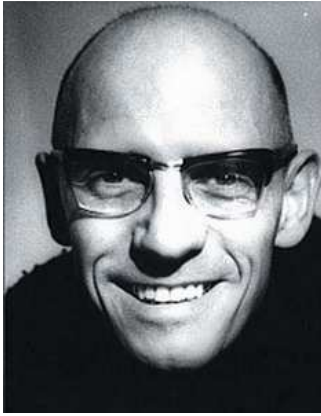
Основні праці: «Навчання тварин», «Поведінка», «Психологія з точки зору біхевіориста», «Психологічний догляд за дитиною», «Біхевіоризм», «Спадковість», «Психологія як наука про поведінку»

Ерік Фромм (1900 - 1980 рр.)

Соціальний психолог, психоаналітик, представник «Франкфуртської школи», один із засновників неофрейдизму та фрейд-марксизму. Соціальна теорія його базується на ревізії традиційних положень фрейдизму у симбіозі з філософською антропологією і марксизмом. Сучасне суспільство він ототожнював із відчуженням людської суті у зв'язку з машинізацією, комп'ютеризацією, роботизацією людини в процесі розвитку НТР. Особливістю поглядів є критичне ставлення до капіталістичного суспільства.

Основні праці: «Анатомія людської деструктивності», «Втеча від свободи», «Мати або бути», «Мистецтво любити», «Психоаналіз і етика»

Мішель Поль Фуко (1926 - 1984 рр.)

Французький філософ, теоретик культури і історик. Створив першу у Франції кафедру психоаналізу. Відомий своїм критичним підходом до психіатрії і медицини, ідеями розвитку історії сексуальності, загальними теоріями стосовно влади і відносин між владою і пізнанням, зображенням «смерті людини», проблема суб'єктизації, Його філософські праці тісно пов'язані з актуальною дійсністю, проблема його постійної уваги, Здається, що «ідентичність» у визначенні статичності і об'єкта, Фуко цікавило перш за все як «моделі життя» і процеси суб'єктизації.

Основні праці: «Слова і речі», «Піклування про себе»

Микита Юхимович Шаповал (1882 - 1932 рр.)

Політичний і громадський діяч, публіцист, соціолог, поет, за фахом лісник. У Празі заснував Український інститут громадознавства, випускав соціологічний часопис «Суспільство», і науковий збірник «Народознавство». Один із пріоритетів наукових розробок – проблеми етнонаціонального розвитку України. Прагнув розкрити соціальний зміст поняття «нація», виділити основні моменти націогенези. Соціологічні теорії повинні спиратися на емпіричний матеріал.

Основні праці: «Українська соціологія», «Соціологія українського відродження», Загальна соціологія», «Соціологія України»

Рекомендована література

Основна

1. Білоус В.С. Соціологія у визначеннях, поясненнях, схемах, таблицях: навч. посіб./ В.С. Білоус — К.: КНЕУ, 2002. — 140 с.
2. Болотіна Є.В. Соціологія: навч. посіб. / Є.В. Болотіна, В.Б. Мішура – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 128 с.
3. Гавриленко І.М. Соціологія. У 2 ч./І.М. Гавриленко - К.: Кондор, 2000 – 203 с.
4. Дворецька Г.В. Соціологія: навч. посіб./Г.В. Дворецькі — К.: КНЕУ, 1999. — 338 с.
5. Добреньков В.М. Социология: учеб. / В.М. Добреньков, А.М. Кравченко — М.: Инфра, 2007. — 624 с.
6. Жоль К.К. Социология (в систематическом изложении): учеб. пособ. для ВУЗов./ К.К. Жоль - 2-е изд., испр. и доп.— М.: ЮННТА— ДАНА, 2004. - 431 с.
7. Кравченко А.И. Социология: учеб. для ВУЗов. / А.И. Кравченко — М.: Академический проект, 2000. — 382 с.
8. Кравченко А.И. Социология./ А.И. Кравченко — М.: Логос, 1999. — 382 с.
9. Краткий словарь по социологии / Под ред. Д. Гвишнапи, Н. Лапин, Н. Наумова; Сост. С. Коржева. — М.: Политиздат, 1988. — 479 с.
10. Кузьменко Т.М. Соціологія. навч. посіб. / Т.М. Кузьменко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
11. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков — К.: Каравелла, 2004. — 456 с.
12. Маркович Д.Ж. Общая социология: учеб. / Д. Ж. Маркович — М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1998. — 432 с.
13. Начала практической социологии. - М. - СПб.: Альта, 2001. – 324 с.
14. Нестуля О.О. Соціологія: навч. комплекс дисципліни / О.О. Нестуля, С.І. Нестуля — Полтава: РВВ ПУСКУ, 2005. — 67 с.
15. Нестуля О.О. Соціологія: практикум. Модульний варіант: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /О.О.Нестуля, С.І. Нестуля, С.Ж. Вережомська – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
16. Павличенко П.П. Соціологія: навч. посіб. / П.П Павличенко, Д.А. Литвиненко - К.: Лібра, 2000. – 289с.
17. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / І.М. Попова — 2-е вид.— Київ: Тандем, 1998. — 272 с.
18. Примут М.В. Загальна соціологія: навч. посіб. / М.В. Примут — К.: ВД «Професіонал», 2004. — 592 с.
19. Сірий С.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб./Сірий С.В. — К: Атїка, 2004. — 480 с.
20. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад. В.І. Волович та ін. - К.: Укр.центр духов.культури, 1998. – 395 с.
21. Соціологія. Курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти. /За ред. В.М. Пічі, 5-те видання, стереотипнее. - Л., 2007. – 287 с.
22. Соціологія: підруч. / За ред. В.П. Андрущенко та М.І. Горлача. — Київ — Харків, 1998. — 624 с.
23. Соціологія: навч. посіб. / За ред. С.О. Макеева. — 2-е вид. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. — 455 с.
24. Соціологія: навч. посіб. / Упоряди. П.Л. Марчук — Тернопіль: Астон, 1998. — 300 с.
25. Соціологія. Підручник./Відп. ред. Н.П. Осипов – К.: Атїка, 2003 - 457 с.

26. Соціологія: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.Г. Городяненка. — К.: ВЦ «Академія», 2006. — 384 с.
27. Социология. Основы общей теории: учеб. пособ. / Т. Осипов, Л. Москвичев, А. Кобища. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 461 с.
28. Соціологія: словник термінів і понять. — К.: Кондор, 2006. — 372 с.
29. Социологический справочник. - К.: Наукова думка, 1991. — 351 с.
30. Юрій М.Ф. Соціологія./М.Ф. Юрій — К: Дакор, 2004. — 552 с.
31. Фролов С.С. Основы социологии: учеб. пособ./С.С. Фролов— М.: Юрист, 1997. — 344 с.
32. Фролов С.С. Социология: учеб. / С.С. Фролов — Изд. 3-е доп.— М.: Гардарики, 1993. —344 с.
33. Харчева В.Г. Основы социологии: учеб./В.Г. Харчева — М.: Логос, 2000.— 302 с.
34. Шиян О. М. Соціологія: навч. посібн. / О. М. Шиян - 3-тє вид., випр. й доп. - К.: Кондор, 2003. — 274 с.
35. Черниш Н.Й. Соціологія: курс лекцій./Н.Й. Черниш - К.: Знання, 2003. -603 с.
36. Юрій М.Ф. Соціологія /М.Ф. Юрій — К: Дакор, 2004. — 552 с.

Додаткова

37. Анцупов А.Я. Конфликтология в схемах и комментариях: учеб. пособ. / А.Я. Анцупов, С.В. Бакланевский — М.: Питер, 2005. — 288 с.
38. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр./ Р. Арон - К.: Основи, 2004. -579 с.
39. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований / Г.С. Батыгин — М.: Логос, 1995. — 365 с.
40. Бергер П. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива./П. Бергер - М.:Прогресс, 1996. - 239 с.
41. Бутенко И.А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентами / И.А. Бутенко— М.: Высшая школа., 1989. — 176 с.
42. Вайс, Керол. Г. Оцінювання: Методи дослідження програм та політики: пер. з нім./ Г. Вайс, Керол — К.: Основи, 2000. — 672 с.
43. Вебер М. Избранные произведения: пер с нем./М. Вебер — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
44. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика: пер с нем./М. Вебер — К: Основи, 1998. — 534 с.
45. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: пер с нем./ М. Вебер — К.: Основи, 1994. —261 с.
46. Герасимчук А.А. Конфлікти в організаціях і шляхи їх вирішення / А.А. Герасимчук, Ю.І.Палеха, О.М.Шиян. //Соціологія — К., 2002. — С. 186-198.
47. Гегель В-Ф. Философия истории: пер. з нім./ В-Ф. Гегель — СПб.: Альфа, 1993. — 597 с.
48. Гіденс Е. Соціологія: пер. з англ./Е. Гіденс — К.: Аттіка, 1999. — 726 с.
49. Нетрадиционные методы преподавания социологии: учеб. пособ./А. Н. Горбач, И. Д. Ковалева, О. А. Редько, Ю. Г. Сорока, под заг. ред. И. Д. Ковалевой — Х.: ИТК, 2001. — 328 с.
50. Гірник А.М. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження: навч. посіб. / А.М. Гірник, А.Ю. Бобро — 2-е вид., випр. і доп.— К.: Основи, 2004. — 172 с.
51. Громова О.Н. Конфликтология: курс лекций. / О.Н. Громова — К.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», изд-во ЭКМОС, 2000. — 320 с.
52. Городяненко В.Г. Социологический практикум: учебн. метод, пособ. / В.Г. Городяненко — К.: Изд. центр «Академия», 1999. — 160 с.

53. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования / И.Ф. Девятко // Социс.— 2001 - №2.- С.78-84
54. Добренъков В.И., Методы социологического исследования: учебн. / В.И. Добренъков, А.И. Кравченко — М.: ИНФРА-М, 2004. — 768 с.
55. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение: пер. с фр. / Э. Дюркгейм - М., 1995.- 349 с.
56. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии: учеб. пособ./С.М. Емельянов— 2-е изд. доп. и перераб.— М.: Питер, 2004. — 400 с.
57. Западная социология / И. Громов, А. Мацкевич, В. Семенов.— СПб.: СПб., 1997. —372 с.
58. Захарченко М.В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) /М.В. Захарченко, О.І. Погорілий — К.: Либідь, 1993. — 336 с.
59. Злобіна О.Г. Категорія «Особистості» у системі понять соціологічної теорії / О.Г. Злобіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 2. — С.112-123
60. Злобіна О.Г. Суспільна криза: життєві стратегії особистості. / О.Г.Злобіна, В.О. Тихонович — К.: Україна, 2001. – 265 с.
61. История социологии: учеб. пособ. / А. Елсуков, Г. Соколова, Т. Румянцева и др. / — М.: Высшая. школа, 1997. — 381 с.
62. История социологии в Западной Европе и США: учеб. для вузов / Отв. ред. Г.В. Осипов. — М.: Изд. группа Норма — ИНФРА, 1999. — 576 с.
63. История теоретической социологии. В 2 Т. / Сост. и ред. Ю. Давыдов. — М.: Канон, 1997.— Т. 1. — 496 с.— Т. 2.— 560 с.
64. Как провести социологическое исследование / Под ред. М.К. Горшкова. – М.: ИТК, 1990. – 328 с.
65. Капитонов Э.А. Социология ХХ века: история и технология. / Э.А. Капитонов – Ростов – на -Дону.: Русь, 1995. – 285 с.
66. Касьянов В.В.Социология для экономистов: учеб. / В.В. Касьянов. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. — 288 с.
67. Катаев С.Л. Сучасне українське суспільство: навч. посіб./С.Л. Катаев — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 200 с.
68. Ковалівко Н.В. Основи соціальної стратифікації: навч. посіб./Н.В. Ковалівко – Л.: Кондор, 2007. – 206 с.
69. Козер Л.А. Мастера социологической мысли. Идеи в историческом и социальном контексте: пер. с англ./Л.А. Козер – М.: Логос, 2006. – 247 с.
70. Конт О. В поисках себя: личность и ее самосознание: пер. с фр./ О. Конт – М.: Прогресс, 1984. – 175 с.
71. Конфліктологія: навч. посіб. / Л.М. Ємельяненко, В.М. Петюх, Л.В. Торгова, А.М. Гриненко. — К.: КНЕУ, 2005. — 315 с.
72. Конфликтология: учеб. / А.Я. Кибплов, Е.И. Ворожейкин, Д.К. Захаров, В.Г. Коновалова. — М.: ИНФРА-М, 2005. — 302 с.
73. Конфликтология: вопросы — ответы: учеб. пос. / Под ред. В.П. Ратникова. — М.: ЮННТА — ДАНА, 2004. — 240 с.
74. Кравченко А.И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для ВУЗов. / А.И. Кравченко — М.: Культура, Академический проект, 2005. — 704 с.
75. Курбатов В.И. Современная западная социология. Аналитический обзор концепций./– Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 259 с.
76. Курс історії теоретичної соціології /відп. ред. О.О.Ручка, В.В. Танчер - К.: Аттіка, 1998. – 317 с.
77. Лекции по методике конкретных социальных исследований / Под ред. Г.М. Андреевой. – М.: Высшая. школа, 1972.
78. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб./ — К.: МАУП, 1996.- 250 с.

79. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: навч. посіб. / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков — К.: МАУП, 2004. -189 с.
80. Малахова Ж.Д. Викладання соціології: досвід інноваційних прийомів: навч. посіб./ Ж.Д. Малахова, В.М. Огаренко— К.: Центр учбової літератури, 2008. – 280 с.
81. Мор Т. Утопия: пер. с фр. / Т. Мор - М.: Изд. Иностранной литературы, 1978. – 315с.
82. Нечаев В.Я. Институционализация как феномен и категория социологии / В.Я. Нечаев // Вестник Московского университета. — Серия 18. «Социология и политология». — № 3. — 2002. – С. 74-81
83. Осовський В.Л. Соціологія громадської думки. / В.Л. Осовський – К.: Наукова думка, 2005. – 239 с.
84. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. Курс лекцій. / Н.В. Паніна - К.: Аттика, 1996.- 235 с.
85. Платон. Государство: пер. с гр. // Соч.: В 3 Т. - Т. 3. Ч.1. - М.: Прогресс, 1971. - С. 89-455.
86. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття: посіб. / О.І. Погорілий — К.: Либідь, 1996. —224 с.
87. Политическая социология / Отв. ред. В. Н. Иванов, Г. Ю. Семгин. - М.: ЮННТА — ДАНА, 2000. – 287 с.
88. Практикум з соціології: навч.посіб. для студ вищ. навч. закл. /За ред. В.М. Пічі. – Л.: «Новий світ - 2000», 2004. – 368 с.
89. Практикум по прикладной социологии. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1987. – 341 с.
90. Ритцер Дж. Современные социологические теории: пер. с англ. / Ритцер Дж. - СПб.: Питер, 2002. – 242 с.
91. Руссо Ж-Ж.. Рассуждение о происхождении и основах неравенства между людьми. //Ж- Ж. Руссо. Трактаты. - М.: Высшая. школа 1969. - С. 31-109
92. Симончук О.В. Статусні самооцінки населення України у порівняльному та часовому контекстах// Українське суспільство 1994–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 11–21.
93. Система социологического знания: учеб. пособ. / Сост. Г. Щекин. — К: МАУП, 2001. — 208 с.
94. Смелзер Н. Социология: пер. с англ./Н. Смелзер — М.: Феникс, 1994. — 688 с.
95. Сорокин П. Система социологии. — Т. 1. Социальная социология. Учение о строении простейшего (родового) социального явления. / П. Сорокин — Сыктывкар: Коми, книжное издательство, 1991. — 188 с.
96. Соціологічна думка України: навч. посіб. / М.В. Захарченко, В.Ф. Бурлачук, М.О. Молчанов та ін. — К.: Заповіт, 1996. — 424 с.
97. Современная западная социология: Словарь / Сост. Ю. Давыдов, М. Ковалева, А. Социологическая энциклопедия / Под ред. А.Н. Данилов. — Минск.: Белорусская Энциклопедия, 2003. — 384 с.
98. Спеціальні та галузеві соціології / За ред. В.С. Пилипенко. — К.: Знання, 2003. — 304 с.
99. Социология. Наука об обществе: учеб. пособ. / Под общей ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. — Х.: Глобус, 1996. — 688 с.
100. Шулепа М.О. Соціальний ареал особистості / М.О. Шулепа // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 2.- С.100-109
101. Энциклопедический социологический словарь./Общ. ред. акад. РАН Г.В. Осипова – М.: ЮННТА — ДАНА, 1995 - 623 с.
102. Шаповал М. Загальна соціологія. / М. Шаповал. Видання III — К.: Український центр духовної культури, 1996. — 368 с.

103. Шаповал М. Соціологія українського відродження. / М. Шаповал — К.: Україна, 1994. — 45 с.
104. Шевчук П.Є. Прогноз рівня освіти населення України до 2050 року / П.Є. Шевчук, Г.Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка Науково-економічний та суспільно-політичний журнал – 2009 - № 2 (12) - С.54-71
105. Щербина В.В. Социальные теории организации: Словарь. / В.В. Щербина — М.: ИНФРА — М., 2000. — 264 с.
106. Шульга М.О. Метаморфози українського суспільства. Коментарі соціолога. / М.О. Шульга – К.: Аттіка, 2003. – 216 с.
107. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. / В.А. Ядов - М.: ЮННТА — ДАНА, 1998. - 259 с.

Електронна бібліотека з дисципліни «Соціологія»

http://ihtik.lib.ru/dedic_natahaus_17yanv2008.html
<http://www.takebooks.com/>
<http://nehudlit.ru/books/>
<http://www.zipsites.ru/?n=4/1/>
<http://sci-lib.com/sociology>
<http://www.socd.univ.kiev.ua/PUBLICAT/index.phtml>
<http://www.people.nnov.ru/jg/soc.htm>
<http://www.univer.omsk.su/socsys/course.win.html>
<http://www.socioline.ru/>
<http://www.soc4u.org.ua/editors/index.html>
<http://socnet.narod.ru>
<http://socium.fom-discurs.ru>
<http://krizis.by.ru>
<http://www.dailinet.ru>
<http://daer.narod.ru>
<http://christ socio.info>
<http://www.sociology.kharkov.ua>
<http://www.gender.univer.kharkov.ua>
<http://www.soc.lib.ru/su/>
<http://www.indepsocres.spb.ru>
<http://www.rubrikon.com>

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

СОЦІОЛОГІЯ. Схеми, таблиці, діаграми, графіки

Укладач

Купрій Тетяна Георгіївна

Редактор

Заваженко Т.М.

Комп'ютерне складання

Головко М.О.

Здано у видавництво Підписано до друку
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк на різнографі.

4,41 Умовн. друк. арк.

Наклад 300 прим. Зам.

Видавництво Київського університету імені Бориса Грінченка
Поліграфічний центр

Видавництва Київського університету імені Бориса Грінченка